ISBN 978-90-76863-99-3

HET ENE GEBIED IS HET ANDERE NIET

A&NP

Marijke Beek n Ana van der Mark

HET ENE GEBIED IS HET ANDERE NIET ATLAS VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN IN NOORD-HOLLAND

Achitectura & Natura

Alkmaar n **Alkmaar** n **Westerhoutkwartier**

Amsterdam n **Binnen de Singelgracht** n **Durgerdam** n **Holysloot** n **Jordaan** n **Nieuwmarktbuurt** n **Ransdorp**

Beemster n **Middenbeemster**

Bergen n **Bergen** n **Egmond aan den Hoef** n **Park Meerwijk** n **Tuindorp Oostbuurt**

Blaricum n **Blaricum**

Bloemendaal n **Bloemendaalse Park/Duin en Daal**

Bussum n **Brediuskwartier** n **Het Spiegel**

Den Helder n **Stelling van Den Helder**

Edam-Volendam n **Edam**

Enkhuizen n **Enkhuizen**

Graft-De Rijp n **De Rijp**

Haarlem n **Haarlem** n **Haarlem-Zuid** n **Haarlem-Zuidwest** n **Spaarndam**

Hilversum n **Noordwestelijk Villagebied** n **Hilversum-Zuid** n **Plan Oost**

Hoorn n **Hoorn**

Laren n **Brink**

Medemblik n **Medemblik** n **Kerksituatie** n **Twisk**

Muiden n **Muiden**

Naarden n **Naarden Vesting**

Niedorp n **Kolhorn**

Ouder-Amstel n **Ouderkerk aan de Amstel**

Schermer n **Droogmakerij de Schermer**

Texel n **Den Hoorn** n **Oosterend**

Velsen n **Velsen**

Waterland n **Broek in Waterland** n **Monnickendam** n **Marken** n **Zuiderwoude**

Weesp n **Weesp**

Wijdemeren n **'s-Graveland**

Zaanstad n **Haaldersbroek** n **Westzaan** n **Zaandijk-Gortershoek**

HET ENE GEBIED IS HET ANDERE NIET ATLAS VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN IN NOORD-HOLLAND

Marijke Beek n Ana van der Mark

HET ENE GEBIED IS HET ANDERE NIET ATLAS VAN BESCHERMDE STADS- EN DORPS-GEZICHTEN IN NOORD-HOLLAND

WZNH i.s.m. Achitectura & Natura, Amsterdam 2009

INHOUD

VOORWOORD 6

INLEIDING 10

ATLAS 50 BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN IN NOORD-HOLLAND 12

WETTELIJK KADER 120

VIER GEBIEDEN NADER BEKEKEN 128
Broek in Waterland 128
Enkhuizen 138
Brediuskwartier 148
Bergen 158

DE VELE KANTEN VAN HET BESCHERMD STADS- EN DORPSGEZICHT 166

LITERATUUR 186

VOORWOORD

Monumentenzorg heeft al lang geleden een volwaardige plaats gekregen in de politieke en maatschappelijke besluitvorming over stedelijk beheer en ruimtelijke ordening. Er is vanaf de 19de eeuw door velen een overtuigend pleidooi gevoerd om waardevolle historische bouwwerken en stads- en dorpsstructuren met herkenbare en authentieke historische kwaliteiten te koesteren. Maar vervolgens is er altijd ook veel discussie geweest over hoe in concrete situaties moet worden gehandeld. Vernieuwing en aanpassing zijn vaak onvermijdelijk en dan zijn veel verschillende accenten denkbaar.

De monumentenzorg zoals wij die nu kennen, is onderwerp van een breed beleidsterrein waarin alle overheidsniveaus zijn betrokken, alsmede vele particuliere organisaties en instellingen, ontwerpers en restauratiespecialisten en ook individuele eigenaren van monumenten. In Nederland bestaat al decennialang een Monumentenwet, waarin is geregeld hoe belangen moeten worden gewogen, welk 'monumentaal erfgoed' aan bijzondere procedures wordt onderworpen, welke vergunningen nodig zijn, wie daarover mogen beslissen en op grond waarvan. En het is voor zover ik weet ook de enige wet waarin het begrip 'schoonheid' wordt gebruikt: in de algemene termen van de wet gaat het om 'zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of cultuurhistorische waarde'.

Daarbij gaat het niet alleen om objecten, maar ook, en daar gaat dit onderzoek over, om stads- en dorpsgezichten. Het inzicht dat een ensemble van bouwwerken, de structuur van een stadsdeel of een dorp een belangrijk historisch relict kan zijn, maakt al heel lang deel uit van het aandachtsgebied van de monumentenzorg. Wie de actuele discussie over de modernisering van het monumentenbeleid volgt, zou de indruk kunnen krijgen dat de grote aandacht voor een gebiedsgerichte benadering van monumentenzorg iets nieuws is, maar dat is toch eigenlijk onjuist. De huidige wetgeving en alle debatten over aanwijzing van te beschermen monumentaal erfgoed hebben al heel lang een uitgesproken focus op wettelijke bescherming van ensembles van bouwwerken en gebieden.

Het is daarbij wel wonderlijk dat de wettelijke bescherming van gebieden zo weinig geëvalueerd is. Met dit onderzoek presenteert WZNH adviescommissies voor ruimtelijke kwaliteit vooral een 'atlas van beschermde stads- en dorpsgezichten' waarmee de brede belangstelling voor stedenbouwkundig erfgoed op het niveau van steden en dorpen, buurten en wijken vanuit de praktijk gevoed kan worden.

WZNH is als provinciale organisatie bij uitstek geschikt om de werking van het instrument van bescherming van stads- en dorpsgezichten in de praktijk aan de orde te stellen. De adviescommissies van WZNH vinden in de beschermde status vaak argumenten om kritische kanttekeningen te plaatsten bij sommige bouwvergunningaanvragen, maar ze ervaren ook steeds de juridische beperkingen van de mogelijke reikwijdte van hun adviezen als de bestemmingsplannen, die aan de gebieden

ten grondslag liggen, onvoldoende juridische waarborgen bieden voor hun argumentatie. Het is goed dat dit thema nu eens uitvoerig belicht wordt; dat kan bijdragen aan de professionele, bestuurlijke en maatschappelijke belangstelling voor de bescherming van gebieden met een evidente cultuurhistorische waarde.

Deze publicatie is mogelijk geworden door het werk van Ana van der Mark, medewerker van het bureau van WZNH, en Marijke Beek, lid van de WZNH Monumentenadviescommissie. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werkte enthousiast mee door kaartmateriaal ter beschikking te stellen en uiteindelijk werd de publicatie in deze vorm mogelijk door een royale bijdrage van het Stimuleringsfonds voor Architectuur in Rotterdam, waarvoor wij dat fonds dankbaar zijn.

dr. ir. N. de Vreeze

INLEIDING

De publicatie die voor u ligt is werkenderwijs ontstaan. In eerste instantie was het idee om alle van rijkswege beschermde gebieden in steden en dorpen van Noord-Holland in kaart te brengen, gewoon omdat zo'n inventarisatie nooit heeft plaatsgevonden. Dit resulteerde in de atlas waarmee dit boek opent. Hierin worden alle 50 bestaande en mogelijk toekomstige beschermde gezichten van Noord-Holland beschreven. Basis hiervoor zijn de toelichtingen zoals die zijn opgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Deze zijn aangevuld met onze eigen observaties toen wij tussen januari 2008 en juni 2009 te voet of per fiets de dorpen en steden bezochten. Het bekijken van de 50 gebieden leidde tot het verzamelen van steeds meer informatie over de regelgeving, de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedens van het instrument beschermd gezicht en over de werking ervan in de praktijk. De hoofdstukken na het atlas-gedeelte zijn hiervan het resultaat.

Als eerste wordt het wettelijk kader geschetst, gevolgd door een uitgebreide beschrijving van een viertal 'gezichten', waarin de effecten van de bescherming op de ontwikkeling van het gebied geanalyseerd worden. Broek in Waterland, Enkhuizen, Bergen en het Brediuskwartier (Bussum) zijn niet alleen gekozen omdat de aanwijzingen dateren uit verschillende perioden, maar vooral omdat ze ieder voor zich representatief zijn voor een bepaald thema. Een concluderend essay ten slotte brengt alle bevindingen bij elkaar in het vierde hoofdstuk. Vanwege de complexiteit van het onderwerp is niet gekozen voor een eenduidige conclusie, maar worden juist de vele kanten ervan belicht.

Met deze publicatie, die gebaseerd is op voorbeelden uit de Noord-Hollandse praktijk, leveren wij een bijdrage aan het actuele debat over de plaats van cultuurhistorie binnen de ruimtelijke ordening. In feite is het boek een pleidooi geworden voor het handhaven en verbeteren van het instrument beschermd stads- en dorpsgezicht. Hoewel het boek alleen over Noord-Holland gaat, denken wij dat onze bevindingen representatief zijn voor heel Nederland. Tegelijkertijd willen wij deze bijzondere vorm van monumentenzorg onder de aandacht brengen van een breder publiek. Uit de vele gesprekken die wij het afgelopen jaar met beleidsmakers, bewoners, ontwerpers en bestuurders hebben gevoerd, blijkt daar behoefte aan te zijn. Een breed politiek en maatschappelijk draagvlak is immers cruciaal om succesvol met cultuurhistorisch erfgoed om te kunnen gaan.

Marijke Beek
Ana van der Mark

ATLAS 50 BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN IN NOORD-HOLLAND

Alkmaar
Alkmaar 14
Westerhoutkwartier 16

Amsterdam
Binnen de Singelgracht 18
Durgerdam 22
Holysloot 24
Jordaan 26
Nieuwmarktbuurt 28
Ransdorp 30

Beemster
Middenbeemster 32

Bergen
Bergen 34
Egmond aan den Hoef 36
Park Meerwijk 38
Tuindorp Oostbuurt 40

Blaricum
Blaricum 42

Bloemendaal
Bloemendaalse Park/Duin en Daal 44

Bussum
Brediuskwartier 46
Het Spiegel 48

Den Helder
Stelling van Den Helder 50

Edam-Volendam
Edam 52

Enkhuizen
Enkhuizen 54

Graft-De Rijp
De Rijp 56

Haarlem
Haarlem 58
Haarlem-Zuid 62
Haarlem-Zuidwest 64
Spaarndam 66

Hilversum
Hilversum-Zuid 68
Noordwestelijk Villagebied 70
Plan Oost 74

Hoorn
Hoorn 76

Laren
Brink 78

Medemblik
Medemblik 80
Kerksituatie 82
Twisk 84

Muiden
Muiden 86

Naarden
Naarden Vesting 88

Niedorp
Kolhorn 90

Ouder-Amstel
Ouderkerk aan de Amstel 92

Schermer
Droogmakerij de Schermer 94

Texel
Den Hoorn 96
Oosterend 98

Velsen
Velsen 100

Waterland
Broek in Waterland 102
Marken 104
Monnickendam 106
Zuiderwoude 108

Weesp
Weesp 110

Wijdemeren
's-Graveland 112

Zaanstad
Haaldersbroek 114
Westzaan 116
Zaandijk-Gortershoek 118

Alkmaar
Gemeente Alkmaar

Karakter stad met marktfunctie, omgeven door tot 'stadswandeling' vergraven vestingwerken
Aangewezen gebied het grootste deel van de oude stad binnen de voormalige vestingwerken
Jaar aanwijzing 1984

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Alkmaar ontstond als agrarische nederzetting op het einde van een (hoger gelegen) strandwal bij de tegenwoordige Grote Kerk. De nederzetting heeft zich daarna in oostelijke richting uitgebreid door steeds verdere aanplemping van de aangrenzende Voormeer. Het oost-west gerichte patroon van straten en grachten hangt hiermee samen.

Tussen 1470 en 1540 beleefde Alkmaar een bloeiperiode en de stad werd sterk vergroot en van verdedigingswerken voorzien. Nijverheid en handel, zoals de regionale marktfunctie, droegen daaraan bij. In de decennia na 1560 werden de verdedigingswerken gemoderniseerd en van bastions voorzien. Pas in 1590 werd de vesting voltooid.
In de 17de eeuw is Alkmaar door de

drooglegging van een aantal meren van zeehaven tot binnenhaven geworden. In de omgeving van de Mient werd het water gedeeltelijk overkluisd om meer marktruimte te maken. Tussen 1819 en 1824 werd het Groot Noord-Hollands Kanaal gegraven, dat langs de noordrand van de stad de stadsgracht volgt. Met het vervallen van de defensieve functie werden in de loop van de 19de eeuw de wallen tot stadspark of 'stadswandeling' omgevormd. Binnen de stad werden enkele grachten gedempt. Het winkelgebied breidde zich uit, vooral rond de Langestraat. Het verval van het oostelijk stadsdeel werd gestopt door stadsvernieuwing in de jaren zeventig van de vorige eeuw.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Er is een duidelijk verschil in karakter tussen het oudere, westelijk deel van de Alkmaarse binnenstad en de waterstad ten oosten daarvan. De Langestraat is centraal gelegen in het westelijk deel. Hier staan vooral rijkere huizen, maar ook het Stadhuis en de Grote Kerk. In het oostelijk deel vormen twee grachten, het Luttik Oudorp en het Verdronkenoord, de belangrijkste elementen. Deze drie hoofdelementen – de Langestraat en beide grachten – worden bij de Mient aan elkaar gekoppeld. Hier ligt het historisch centrum van de stad. Overkluizing – de door zijn grote bolling sterk sprekende Gewelfde Stenen Brug – heeft hier pleinruimte gecreëerd. Dit oostelijk stadsgedeelte heeft nog het karakter van bedrijvigheid, met een sterke menging van functies.
Voor Alkmaar is vooral het patroon van straten en waterlopen in de oude kern van belang, in samenhang met de schaal van de bebouwing. Het stadsbeeld wordt bepaald door gesloten bouwblokken, duidelijk begrensde openbare ruimten en een afwisselend bebouwingsbeeld. De meeste panden hebben twee bouwlagen, en de nok haaks op de straat. Aan de belangrijke straten is de bouwhoogte iets groter. Van bijzonder belang is het dwarsprofiel van de stadsgrachten met hun vrij geringe hoogteverschil tussen kade en water en de, voor Alkmaar karakteristieke, ophaalbruggen.
De vroegere verdedigingsgordel rond de stad heeft met de parkaanleg weliswaar zijn verdedigingsfunctie verloren, maar is door zijn grote maat en hoogteverschillen een duidelijk ruimtescheidend element gebleven.
De bescherming is gericht op de vrij strakke rechthoekige structuur, de herkenbaarheid van de belangrijke rol van de waterwegen, de bewaard gebleven structuur en schaal van de vroeg-17de-eeuwse stad en het samenhangende en waardevolle bebouwingsbeeld.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Alkmaar heeft, door het grote aantal winkels en voorzieningen en vanwege zijn markten, nog steeds een heel belangrijke regionale functie, met de daarmee gepaard gaande dynamiek. Tegen de historische binnenstad ligt Overstad, waar de grootschalige ketens zich kunnen vestigen die voor de binnenstad niet geschikt zijn. Ook het Stadskantoor is net buiten de binnenstad gebouwd. Tussen beide gebieden vindt wel kruisbestuiving plaats. De gemeente Alkmaar heeft laatste jaren de openbare ruimte aanmerkelijk verbeterd, bijvoorbeeld door asfalt te vervangen door klinkerbestrating.

Westerhoutkwartier
Gemeente Alkmaar

Karakter 19de-eeuws parkbos en stadsuitbreiding op oudere hoofdwegenstructuur
Aangewezen gebied gebied ten zuidwesten van en grenzend aan de voormalige vestinggracht
Jaar aanwijzing nog niet aangewezen, in procedure sinds 2004

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De stad Alkmaar kwam tot ontwikkeling op het noordelijk deel van een strandwal. Het deel van de strandwal buiten de nederzetting werd gebruikt als weidegebied en om granen en groenten te verbouwen. Al op de kaart van Jacob van Deventer uit 1560 is het nu nog bestaande wegennet te zien. Na de aanleg van de vestingwerken rond Alkmaar tussen 1573 en 1590 nam de recreatieve functie van het gebied erbuiten toe: welgestelde burgers legden hier hun pleziertuinen aan en bouwden tuinhuizen en koepels. De belangrijkste wegen werden van laanbeplanting voorzien en kort na 1600 nam het stadsbestuur de aanleg van De Houten ter hand, als openbare groenvoorziening, maar ook om de stad van hout te voorzien. In de 18de

eeuw werd dit omgevormd tot een gebied met door bomen omzoomde alleeën, hakhoutbos, geometrische sterrenbossen en siertuinen, moestuinen en weilanden tussen De Houten. Toen de omwalling van Alkmaar begin 19de eeuw haar defensieve functie verloor, werden de wallen omgevormd tot stadspark. Daarbuiten verrezen bijzondere rijksgebouwen, zoals de cellulaire gevangenis en de Cadettenschool (nu Medisch Centrum Alkmaar). Zuidelijk daarvan werden drie begraafplaatsen aangelegd. De Alkmaarderhout zelf was in 1853 grotendeels getransformeerd tot stadspark in Engelse landschapsstijl. In 1902 werd een hertenkamp aangelegd naar ontwerp van J.A. Springer en langs de grote lanen werden dicht bij de stad op particulier initiatief herenhuizen en middenstandswoningen gebouwd. Vanaf 1906 is tussen de voormalige stadsgracht en het parkgebied de gegoede woonbuurt het Nassaukwartier aangelegd met een groot driehoekig plein als centrum, naar een stedenbouwkundig plan van L.A. Springer.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het Westerhoutkwartier is een stadsuitbreiding uit de periode 1850-1940 die is gerealiseerd op basis van een oudere hoofdwegenstructuur. Met uitzondering van het Nassaukwartier is het huidige stratenpatroon grotendeels terug te voeren op het prestedelijk wegennet. Het stadspark de Alkmaarderhout heeft zijn oorspronkelijke functie van ontspanning en vermaak van de burgerij behouden, evenals zijn aanleg in Engelse landschapsstijl met kronkelige paden en waterpartijen. De oorsprong ervan als stedelijk groengebied gaat terug tot de 17de eeuw. Lanen met een breed profiel, dominante boombeplanting en lange zichtlijnen bepalen het beeld. De begraafplaatsen en de grote gebouwen met bijzondere functie versterken het heel eigen karakter van de Alkmaarderhout als stadspark. Dicht bij het stadscentrum geeft de bebouwing een afwisselend beeld, verder weg staan vooral voorname woonhuizen met voortuinen. De bijzondere waarde van het Westerhoutkwartier is gelegen in de combinatie van landschappelijke, stedenbouwkundige en bouwkundige elementen.
De bescherming van het gebied is gericht op het karakter van stedelijk woongebied met een stedelijk parkbos uit de periode 1850-1940, dat als geheel is gebaseerd op een oudere hoofdwegenstructuur. De bebouwing vormt een staalkaart van de jongere Nederlandse bouwkunst en omvat enkele topmonumenten.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Opvallend aan het Westerhoutkwartier is het statige, groene karakter ervan. Het ruime profiel van de lanen levert echter niet alleen een fraai beeld op, maar trekt ook veel verkeer aan. Dat de wegenstructuur vele eeuwen teruggaat is, vanwege het ontbreken van bebouwing uit die tijd, niet direct afleesbaar. Het gebied als geheel bestaat uit een aantal heel verschillende gedeelten. Een deel is park gebleven, terwijl zich elders een vrij dicht bebouwde woonbuurt heeft ontwikkeld. Een opvallend element is de aan de Geestersingel gelegen koepel 't Arendshof, een restant van de ooit buiten de vesting gelegen pleziertuinen.

Amsterdam binnen de Singelgracht
Gemeente Amsterdam

Karakter havenstad, ontstaan als dijkdorp aan de monding van de Amstel in het IJ
Aangewezen gebied vrijwel de gehele historische binnenstad, tussen het IJ en de Singelgracht
Jaar aanwijzing 1989

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Aan de monding van de Amstel in het IJ vestigden zich vlak na 1200 de eerste bewoners, vooral handwerkslieden en kooplieden. Vóór 1270 waren beide Amsteldijken gerealiseerd, met een afdamming ter plaatse van de huidige Dam. Ten noorden hiervan ontstond een buitenhaven. In 1275 was voor het eerst sprake van 'Aemstelledamme', dat rond 1300 stadsrechten kreeg. In de 14de eeuw kwam de overzeese handel op gang en de stad werd uitgebreid. Vanaf het midden van de eeuw begon men rooilijnen te hanteren, waardoor echte straten en stegen ontstonden. In 1425 breidde de stad zich weer aanzienlijk uit; parallel aan de bestaande grachten werden nieuwe stadsgrachten gegraven, met daarlangs in 1481 een stenen muur met

torens en poorten. Binnen de stad hadden zich langs de rand maar liefst achttien kloosters en een begijnhof gevestigd. Verder was Amsterdam – op dat moment de grootste stad van de Noordelijke Nederlanden – rond 1550 volgebouwd. De doorvoerhandel in graan, vooral uit Pruisen en Polen, vormde de basis van haar welvaart. Na de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (1602) en de West-Indische Compagnie (1621) nam de handel met gebieden buiten Europa toe. Amsterdam groeide uit tot een belangrijke stapelmarkt.
Rond 1600 veranderde er veel. De stad was overgegaan van een katholiek naar een protestants stadsbestuur, waardoor de voormalige katholieke gebouwen een andere functie kregen of werden gesloopt. De rijkere kooplieden – die voorheen in of bij hun bedrijfspand woonden – vertrokken naar de exclusieve woonbuurt langs het Singel, waardoor sociale differentiatie ontstond. Aan de stadsrand werden de oostelijke en westelijke eilanden aangelegd, die voornamelijk door scheepsbouw in beslag werden genomen.
In 1613 werd besloten een nieuwe fortificatie aan te leggen vanaf de westelijke eilanden naar het zuiden. Daarmee werd de eerste helft van de grachtengordel rond de al bestaande stad gelegd. Daarbij werd geen rekening gehouden met de prestedelijke verkaveling; alle grond werd onteigend. Ook deze buurt was voor beter gesitueerden bedoeld. In de loop der jaren verrezen hier trap-, hals-, tuit-, klok- en lijstgevels. In 1660 werden de grachten verlengd en de vestingwal werd tot de Amstel doorgetrokken. De halvemaanvorm van de grachtengordel had daarmee het uiterste punt bereikt.
In de tweede helft van de 17de eeuw nam de welvaart nog toe, mede dankzij de opkomst van de diamantindustrie en de geldhandel. De groei stagneerde in de 18de eeuw. Na 1850 werd een aantal stations aangelegd, waaronder het Centraal Station, en in de binnenstad vond cityvorming plaats. Bovendien werd de vesting steeds verder ontmanteld. De voormalige vestingzone werd ingericht ten behoeve van industrie, woningbouw en grootschalige stedelijke voorzieningen. Na 1945 is de structuur van de Amsterdamse binnenstad voornamelijk veranderd voor verkeersaanpassingen. In de jaren zestig veranderden sommige straten in brede verkeerswegen, en op

enkele plaatsen verscheen grootschalige nieuwbouw. In de jaren zeventig werd deze tendens een halt toegeroepen. Onder de Nieuwmarktbuurt werd weliswaar de metro aangelegd, maar het herstel van de buurt is – onder druk van de bewoners – kleinschalig aangepakt.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Binnen de Amsterdamse binnenstad is het gefaseerde groeiproces aan structuur en bebouwingsbeeld goed afleesbaar. De uitmonding van de Amstel in het IJ is door de aanleg van de stationseilanden lastig herkenbaar, net als de Amstel zelf. De rivier is over een grote lengte overkluisd. De heel eigen manier van uitbreiden van de achter de zeedijk gelegen stad, door het steeds naar buiten verleggen van grachten en verdedigingswallen min of meer parallel aan de Amstel, is nog altijd herkenbaar. Aan de breedte van sommige grachten is te zien dat het voormalige stadsgrachten zijn. Dwars op het halvemaanvormige patroon van de grachtengordel lopen de toevoerroutes naar de middeleeuwse kern, de radialen.
Het profiel van de grachten is aan weerszijden symmetrisch, en bestaat steeds uit een kademuur met daarop bomen (iepen), een rijbaan en een trottoir.
Amsterdam heeft nauwelijks pleinen. De Dam is de meest centraal gelegen openbare ruimte, aangelegd op een overkluizing van de rivier de Amstel. De overgang van de 15de-eeuwse stad naar latere uitbreidingen wordt gemarkeerd door overkluizingen van grachten. Ook op plaatsen waar de radialen via poorten de 17de-eeuwse stad binnenkwamen, zijn pleinachtige ruimtes ontstaan. In de 17de-eeuwse uitbreidingen vormen de pleinen feitelijk restruimtes, waaraan vaak kerken staan. De kerken liggen willekeurig verspreid, maar hun torens zijn belangrijke oriëntatiepunten.
De stad laat een compact bebouwingsbeeld zien met aaneengesloten huizen aan grachten, straten en pleinen, bestaande uit gesloten bouwblokken. De bouwpercelen liggen vrijwel altijd haaks op de straat. Bebouwing van na 1850 speelt binnen dit beeld een belangrijke rol, naast die uit de 17de en 18de eeuw. Karakteristiek zijn de voornamelijk als woonhuizen gebouwde grachtenpanden, met hun smalle, relatief hoge bakstenen gevels, ieder met een eigen, vaak geornamenteerde gevelbeëindiging. In de 19de eeuw komen vooral lijst-

gevels voor, daarvóór trap-, hals-, klok- en tuitgevels.
Sommige grachtenpanden beslaan twee kavels. De eerste bouwlaag is vrijwel altijd hoog en bestaat uit of een souterrain met bel-etage daarboven, of uit een hoog voorhuis met een insteekverdieping. Souterrain en bel-etage zijn bereikbaar via een hardstenen trap vanaf de straat. De vensters zijn groot en hebben vaak ramen met een roedeverdeling die varieert al naar gelang de tijd van ontstaan.
Ook karakteristiek voor Amsterdam zijn de (voormalige) pakhuizen die ook hoge, smalle bakstenen gevels hebben, maar zonder ornamentiek. Ze hebben vaak twee kleine vensters aan weerskanten van een van luiken voorzien middenvenster. Pakhuizen staan vooral in de buurt van het IJ.
De bescherming is gericht op de manier waarop de binnenstad van Amsterdam nog goed haar ontwikkelingsgeschiedenis weerspiegelt en overwegend uit historisch waardevolle bebouwing bestaat. Het bebouwingsbeeld en de structuur van het gebied zijn samenhangend en waardevol.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Bijzonder is de ver doorgevoerde functiemenging binnen het beschermd stadsgezicht, die overigens historische wortels heeft. Amsterdam laat zien dat een fijnmazige stad kan doorontwikkelen en veranderingen op een flexibele manier kan opnemen, zonder haar essentie te hoeven verliezen.
De afgelopen jaren heeft er bovendien een mentaliteitsverandering plaatsgevonden. Grootwinkelbedrijven zijn steeds meer bereid om winkels te realiseren die passen binnen de historische binnenstad, omdat ze gevoeliger zijn geworden voor de kwaliteit van het stadsbeeld. Een fraaie binnenstad die bezoekers trekt, is uiteraard ook in hun voordeel.
Amsterdam is relatief laat tot beschermd gezicht aangewezen. Desondanks is de stad – grotendeels dankzij historische verenigingen en ander particulier initiatief – goed bewaard gebleven. De 17de-eeuwse grachtengordel is voorgedragen voor de UNESCO Werelderfgoedlijst. Nieuwmarktbuurt en Jordaan waren al eerder apart als beschermd stadsgezicht aangewezen. Ze maken nu ook deel uit van Amsterdam binnen de Singelgracht.

Durgerdam
Gemeente Amsterdam

Karakter dijklint van kleine houten huizen aan het Buiten-IJ
Aangewezen gebied het gehele bebouwingslint langs de Waterlandse Zeedijk
Jaar aanwijzing 1976

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Het dorp Durgerdam ligt aan de dijk langs het IJsselmeer, grotendeels ten westen van de landtong de polder IJdoorn. In 1422 gaf graaf Jan van Beieren de bewoners van Waterland toestemming hun woongebied te bedijken. Langs de toen aangelegde Waterlandse Zeedijk is Durgerdam ontstaan. In de 17de eeuw waren de Durgerdammers door de ligging nabij het IJ bij de Amsterdamse zeevaart en handel betrokken. In 1678 werd het vierkante houten raadhuis gebouwd, met een houten klokkentorentje op het dak. Zijn publieke functie heeft het inmiddels verloren. Toen de handel in de 18de eeuw achteruitging, vielen de bewoners terug op de visserij. De haven, die momenteel dienst doet als jachthaven,

is in 1840 naar de huidige plek verplaatst.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De structuur van Durgerdam wordt bepaald door de dijk langs het IJsselmeer. De bebouwing bestaat uit eenvoudige woonhuisjes in een strakke rooilijn boven aan de dijk, met bijgebouwen op het achtererf. Alleen de kerk en het voormalige raadhuis, het hart van het dorp, wijken af van dit stramien. De kerk ligt binnendijks op polderniveau aan het Kerkepad. Het raadhuis ligt buitendijks op de plek waar de dijk een knik maakt. Daardoor is het markante silhouet ervan vanuit het hele lint zichtbaar. Ook het haventje met zijn door strekdammen omarmde ingang, is stedenbouwkundig een belangrijk element.
De dijkhuizen hebben op dijkniveau één bouwlaag met kap, aan de polderzijde twee bouwlagen.
Op veel plaatsen is het specifieke dijkdorpkarakter goed te ervaren: tussen de huizen door zijn de zijgevels te zien en daarmee de extra (bakstenen) onderverdieping én het achterliggende polderland.
Het dijklint valt in drie delen uiteen. Midden in het lint (nrs. 36-150) staat de meest markante bebouwing: de oudere, sobere vissershuisjes. Ze zijn in lichte kleuren geschilderd. Qua vorm, afmetingen en gevelindeling zijn geen twee huisjes identiek, maar de onderlinge overeenkomst is groot. Het gaat steeds om kleinschalige houten dijkhuizen op een bakstenen voet, met een topgevel en een steile kap haaks op de dijk. Oostelijk van het middelste lint staan hierop lijkende huizen uit de tweede helft 19de eeuw. Het strakke ritme ontbreekt hier, sommige huizen staan zelfs met de nok evenwijdig aan de dijk. Bovendien zijn hier ook enkele stolpboerderijen te vinden. Ten westen van het oude lint is de dijk landinwaarts verbreed, waardoor de huizen een voortuintje hebben. Deze (grotere, bakstenen en later gebouwde) huizen zijn twee aan twee identiek gebouwd.
De bescherming is gericht op de harmonieuze relatie tussen de dijkbebouwing en de open ruimte, de haven als belangrijk element, de karakteristieke vrijstaande vissershuisjes en de waardevolle monumenten zoals de kerk en het dorpshuis, die het hart van het dorp vormen.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Het zicht vanuit en naar Durgerdam is bepalend voor het dorp. Vanaf de dijk is er een schitterend uitzicht op het IJsselmeer, waar inmiddels IJburg opdoemt. Vanaf het Buiten-IJ en vanuit IJburg gezien ligt het pastelkleurige lint van Durgerdam aan de horizon.
Het polderland achter de huizen en het Buiten-IJ liggen enkele meters lager, waardoor de dijk en de huizen erlangs boven het ommeland lijken te zweven.

Holysloot
Gemeente Amsterdam

Karakter lint van woonhuizen en boerderijen in open weidegebied
Aangewezen gebied het gehele dorp en de directe omgeving
Jaar aanwijzing 1991

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De zuidoever van de Holysloter Die vormde de basis voor de ontginning van het veen in de 10de en 11de eeuw. Haaks daarop werd voor de afwatering een stelsel van evenwijdig lopende sloten gegraven. Op de kop van de kavels ontstonden agrarische bedrijven, die samen een bebouwingslint vormden. De ondiepe ontginningsblokken boden geen mogelijkheid tot verschuiving van de bebouwing bij het te veel inklinken en zakken van het maaiveld, zoals dat elders gebeurde. Holysloot is daarom een ontginningsnederzetting gebleven in een vroege fase van de veenontginning. De bewoners leefden van veeteelt. Vanaf de 17de eeuw verzorgden zij de melkvoorziening van Amsterdam per boot. In de 18de eeuw liep het aantal

bewoners terug, zoals dat in heel Waterland gebeurde. Een deel van het dorp verdween en de kerk werd verkleind. De huidige Nederlands Hervormde kerk is in 1847 gebouwd op een bestaande kunstmatige verhoging. In de 19de eeuw zijn de gereformeerde kerk aan de Dorpsstraat en de school bij de entree van het dorp gebouwd. Veel van de houten panden zijn vervangen, vooral na de watersnood van 1916. Vroeger werd Holysloot alleen ontsloten door een vaarverbinding over de Banwetering en een voetpad naar de Zuiderzeedijk. Nu is er een wegverbinding met Ransdorp. De aanleg daarvan hangt samen met het in 1823 geprojecteerde en nooit voltooide Kanaal door Waterland. Holysloot is een agrarisch dorp in een agrarisch landschap gebleven. Door de ligging aan open water neemt het belang van de waterrecreatie toe.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De structuur van het dorp wordt helemaal bepaald door de Dorpsstraat, die parallel loopt aan het vrij brede water van de Holysloter Die. Alleen bij de Nederlands Hervormde kerk midden in het dorp is er een bocht in de weg. De verkaveling bestaat uit langgerekte percelen van ongelijke diepte die loodrecht op de Dorpsstraat liggen. Van oorsprong was de Dorpsstraat een bochtig voetpad dat de kop van de kavels volgde. De eenvoudige houten hekken accentueren die onregelmatigheid nog steeds.
Het westelijk einde, waar de straat direct langs het water loopt, is eenzijdig bebouwd, de rest tweezijdig. De overgang tussen beide vormt een boeiend ruimtelijk contrast. Kenmerkend voor het dorp is de variërende perceelbreedte en de onregelmatige ligging van de bebouwing erop, met bijgebouwen op het achtererf. De gebouwen staan vrij en zijn met hun voorgevel op de weg gericht. In het lint staan niet alleen woonhuizen, maar ook hooibergen, kaakbergen en enkele markante stolpboerderijen. De bebouwing is van baksteen of hout, met gebakken pannen.
De bescherming is gericht op de relatie tussen het dorp en de directe omgeving, die ruimtelijk en functioneel zeer groot en waardevol is, op de ruimtelijke ontwikkeling die zich binnen de historische lintstructuur heeft afgespeeld en op de samenhang van het bebouwingsbeeld.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Buitengewoon fraai zijn de doorzichten op de brede Holysloter Die, tussen de gebouwen door. Het geringe niveauverschil tussen land en water maakt dat water overal pregnant aanwezig is. Holysloot is nog steeds opvallend agrarisch van karakter, hoewel zich meer en meer stedelingen vestigen in het onder de rook van Amsterdam gelegen dorp.

Jordaan
Gemeente Amsterdam

Karakter 17de-eeuwse stadsuitbreiding op basis van bestaand sloten- en padenpatroon
Aangewezen gebied strook westelijk van de grachtengordel
Jaar aanwijzing 1999 (als onderdeel van Amsterdam binnen de Singelgracht)

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Toen de Jordaan als stadswijk tot ontwikkeling kwam, was Amsterdam al een belangrijke handelsstad. De Jordaan ontstond in een gebied dat na 1613 binnen de wallen viel, maar dat buiten de grachtengordel lag. Anders dan in de grachtengordel bemoeide de overheid zich nauwelijks met de inrichting van het gebied. Er werd niet onteigend. De verkaveling van het weidelandschap diende daardoor als basis voor de ontwikkeling. De poldersloten werden gehandhaafd en vergraven tot grachten en straten. In de Jordaan vestigden zich de minder kapitaalkrachtige Amsterdammers, immigranten, kleine neringdoenden en elders geweerde bedrijvigheid. Voor de aanleg van de Jordaan is geen totaalplan gemaakt.

De wijk kwam tot stand als som van een aantal door stadstimmerman Lucas Jansz. Sinck ontworpen stratenplannen. Door de versnipperde bezitsverhoudingen in de voorstedelijke periode ontstonden de vele smalle stegen of 'gangen' en bebouwde binnenterreinen.
Van meet af aan is de Jordaan een gemengd gebied geweest.
De opbloei van de stad leidde tot een verdere intensivering van het ruimtegebruik. Saneringen werden daardoor onvermijdelijk. Uit oogpunt van de volksgezondheid is tussen 1856 en 1900 een aantal grachten gedempt. Woningbouwverenigingen realiseerden volkswoningbouwcomplexen waarvoor bestaande krotwoningen werden gesloopt.
Eind jaren zestig van de vorige eeuw besloot de gemeente de Jordaan grotendeels te slopen. Na heftige protesten hiertegen werden de plannen omgebogen naar kleinschalige stadsvernieuwing binnen het bestaande stratenpatroon en renovatie van bestaande panden.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De Jordaan heeft zich ontwikkeld binnen de in de 17de eeuw gerealiseerde stadsuitbreiding. Alleen in dit deel van de binnenstad werd voortgebouwd op het prestedelijke verkavelingspatroon. De structuur wordt bepaald door een strak en sober stratenplan, bestaande uit smalle straten en bredere grachten in oost-westrichting, die schuin op de Prinsengracht eindigen. Haaks daarop zijn smalle verbindingsstraten gelegd. Het verschil in maat en de verscheidenheid tussen de grachten en straten is zeer sprekend.
De Noordermarkt is de enige bijzondere openbare ruimte, de daaraan gelegen Noorderkerk het enige openbare gebouw in het gebied.
De Jordaan is een volksbuurt met een gemengde functie: vooral wonen en bedrijvigheid. De bebouwingsdichtheid is zeer hoog en het bebouwingsbeeld is afwisselend. Er staan kleine woonhuizen met topgevel, grotere grachtenpanden met stoep en souterrain, pakhuizen, hofjes als door particulieren gestichte bijzondere woonvorm, bedrijfspanden, scholen en volkswoningbouwcomplexen. De historische waarde van het bebouwingsbeeld varieert.
De kenmerkende ruimtelijke en functionele structuur van de wijk, de differentiatie in maat en karakter van de grachten en straten in het gebied en het waardevolle historische bebouwingsbeeld zijn in grote delen van de wijk goed bewaard gebleven.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De Jordaan is een uitermate levendig deel van de stad, met een sterke menging van wonen, cafés, kleinschalige winkels en bedrijvigheid. Mede daardoor is dit een gewild woongebied. De stadsvernieuwing van de jaren zeventig heeft de Jordaan gered, maar heeft er tegelijkertijd voor gezorgd – met het aanwijzen van overloopgebieden als Almere en Purmerend – dat nog maar een klein deel van de oorspronkelijke bevolking hier woonachtig is. De rest van de bewoners komt van elders.
Het beschermd stadsgezicht Jordaan blijkt op zich nooit officieel te zijn aangewezen. Omdat het gebied deel uitmaakt van Amsterdam binnen de Singelgracht heeft men de aanwijzing ervan kennelijk laten overgaan in de aanwijzing voor de binnenstad als geheel.

Nieuwmarktbuurt
Gemeente Amsterdam

Karakter 16de-eeuwse stadsuitbreiding
Aangewezen gebied het gebied oostelijk van de 15de-eeuwse binnenstad
Jaar aanwijzing 1983

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Toen de Nieuwmarktbuurt zich ontwikkelde, was Amsterdam al een handelsstad van betekenis. Het gebied ontstond in de 15de en 16de eeuw buiten de toenmalige oostelijke stadsgracht. Hier stond de Sint Antoniespoort, de stadspoort naar de zeedijk richting Muiden. Aan de buitenkant van deze dijk en buiten de stadsmuur ontwikkelde zich een gebied met bedrijvigheid zoals scheepswerven en lijnbanen. Dit gebied werd de Lastage genoemd, naar de ballasten van schepen. Binnendijks en zuidelijk daarvan werd een groot deel van de grond in beslag genomen door ramen voor de lakennijverheid. Vandaar de naam: de Raemen. In Lastage en Raemen werd nauwelijks gewoond; het gebied als geheel ontwikkelde zich zonder veel overheidsbemoeienis.

In 1586 werd een nieuwe omwalling gemaakt, waardoor het gebied binnen de stad kwam te liggen.
De buurt veranderde in vooral een woongebied. De bestaande eigendomsgrenzen werden gehandhaafd, wat nog steeds goed afleesbaar is aan de onregelmatigheden in de verkaveling. De Nieuwmarkt ontstond in 1614 als openbare ruimte door gedeeltelijke overkluizing van de gracht. De Sint Antoniespoort kwam midden op het plein te liggen en werd tot Waag omgebouwd. In 1644 werd de buurt vergroot door het Waalseiland aan te plempen. De daardoor ontstane brede Waalseilandsgracht werd bestemd tot winterligplaats voor schepen.
In 1929 werd begonnen met de sanering van de buurt, in de jaren zeventig gevolgd door de aanleg van de metro dwars erdoor. Heftige protesten, de 'Nieuwmarktrellen' en het kraken van te slopen huizen hebben kaalslag op grotere schaal voorkomen. De toen afgedwongen sociale woningbouw op de metrobuis sluit nauw aan op het oude stratenpatroon.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De ontwikkeling van de buurt heeft zich goeddeels afgespeeld binnen de tussen 1586 en 1650 gevormde ruimtelijke kaders. De herinnering aan de oorspronkelijke functie van de stadsvesten wordt behalve in de maat van het water ook vastgehouden door restanten van de verdedigingswerken: de Sint Antoniespoort, de Schreierstoren en de Montelbaanstoren. De buurt is te onderscheiden in een binnen- en een buitendijks gedeelte met een eigen karakter. De onregelmatige structuur van de buitendijkse Lastage en de stegen in het gebied worden in hoofdzaak bepaald door de eigendomsgrenzen van vóór 1585. De monumentale pakhuizen aan de Rechtboomssloot en de Kromboomssloot getuigen van de gemengde functie binnen dit gebied. Het later aangelegde Waalseiland onderscheidt zich hiervan door de strakke, rechthoekige verkaveling. De brede gracht heeft het karakter van een binnenhaven met zeer monumentale bebouwing erlangs. Ook in het binnendijks gelegen gebied vormen het brede omringende water en de tot gracht getransformeerde sloten de hoofdelementen in de (vrij regelmatige) verkaveling. Het bebouwingsbeeld is zeer afwisselend en van grote historische waarde. Het verschil in maat en beslotenheid tussen de brede voormalige stadsgrachten en de smalle grachten daarbinnen is opvallend.
De bescherming is gericht op de bijzondere ruimtelijke opbouw van de wijk, de differentiatie in maat en karakter van de in de buurt gelegen grachten en straten en op het historische bebouwingsbeeld. Het historisch-ruimtelijk beeld dat op basis van een ouder stramien is ontstaan, is nog duidelijk herkenbaar.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De Nieuwmarktbuurt wordt wel 'een dorp binnen de stad' genoemd. Er is vrij veel sociale woningbouw gerealiseerd op het metrotracé, naast de bestaande, dure, grachtenhuizen. Veel van de krakers uit de jaren zeventig zijn in de buurt blijven wonen. De buurt is daardoor een levendig woongebied met een gemêleerde bevolking, afgewisseld met kleine bedrijfjes, winkels en horeca. De Nieuwmarkt is de spil van de buurt. Er worden wekelijks diverse markten gehouden, er vinden manifestaties plaats en de terrassen nemen de laatste jaren zienderogen toe.

Ransdorp
Gemeente Amsterdam

Karakter kleine, compacte dorpskern in het open weidegebied
Aangewezen gebied het gehele oude dorp en het open gebied direct eromheen
Jaar aanwijzing 1976

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Ransdorp is in de 14de eeuw ontstaan als ontginningsnederzetting langs de Dorpsweg, die naderhand de verbinding zou gaan vormen tussen de ontginningsassen Bloemendalergouw en Liergouw. Handel en scheepvaart vormden aan het eind van de Middeleeuwen het belangrijkste middel van bestaan in het gebied ten noorden van Amsterdam. In 1619 sloten de zes hoofddorpen zich aaneen in de Unie van Waterland. In de 17de eeuw werd de Waterlandse handel door Amsterdam overvleugeld. De Ransdorpers, die het zonder natuurlijke haven moesten doen, waren zich al gaan toeleggen op veehouderij. Zij werden melkleveranciers voor hun grote concurrent Amsterdam. De zware en rijkversierde gotische kerktoren

getuigt van de vroegere welvaart van het dorp. De bouw ervan begon in 1530, maar vanwege de slappe ondergrond is de toren nooit voltooid. De bijbehorende kerk stortte in de 17de eeuw in. De zaalkerk kreeg na verschillende verbouwingen zijn huidige vorm in 1833. Het voormalige raadhuis werd in 1652 vlak bij de kerk gebouwd. Nog steeds heeft Ransdorp een agrarisch aanzien.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het stratenpatroon van Ransdorp bestaat uit de verhoogd gelegen kerk en kerkhof met de weg eromheen, de omringende bebouwing waaronder het raadhuis, en de langgerekte Dorpsweg ten noorden en zuiden daarvan. In de kern hebben de lage, houten huizen één bouwlaag, een topgevel haaks op de weg en een steile kap. Ze zijn groen, groen-wit en gebroken wit geschilderd. Alleen het voormalige raadhuis vormt hierop een uitzondering: het bakstenen gebouw is parallel aan de weg gelegen. De kerktoren is hier het dominerende middelpunt, hetgeen door de lage bebouwing wordt benadrukt. Het kerkhof, met de bomen rond de kerk en de ophaalbrug over de Weersloot zijn belangrijk voor het gave beeld van de kern.
Het noordelijk deel van de Dorpsweg is bijzonder van indeling. De Kerkelandersloot vormt hier de as met een smalle berm en de Dorpsweg aan de ene kant en een brede berm met beplanting en een smalle weg aan de andere. Aan weerszijden staan heel verschillende gebouwen, vooral woonhuizen en stolp- en hallehuisboerderijen, in een minder regelmatig ritme dan in de kern. Over het algemeen zijn ze één laag hoog en uitgevoerd in hout of baksteen. De bebouwing staat niet direct in de rooilijn, het zijn de erfafscheidingen die de grens vormen tussen openbaar en privé. De kaakbergen op de achtererven (hooischuren met houten wanden) versterken het agrarisch aanzien van het dorp. Het zuidelijk deel heeft een veel gebruikelijker profiel: de Dorpsweg is aan de oostkant helemaal bebouwd en de westkant gedeeltelijk, en dan vooral met nieuwere panden.
De bescherming is gericht op het ontstaan van het dorp als ontginningsnederzetting, de kerktoren als dominerend middelpunt ervan, de lage panden eromheen, en de bijzondere indeling van de openbare ruimte.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De stompe toren van Ransdorp is vanuit de verre omtrek zichtbaar. De toren, die ook vanaf de Amsterdamse Ring A10 prominent in beeld komt, is hét oriëntatiepunt voor heel Waterland. Hoe het zicht op de toren van buiten wordt ervaren, wordt in hoge mate bepaald door de randen van het dorp. Grootte, vormgeving en kleur van de bijgebouwen op de achtererven spelen daarbij een grote rol.

Middenbeemster
Gemeente Beemster

Karakter planmatig aangelegd polderdorp
Aangewezen gebied de kern ligt op de haakse kruising van twee hoofdwegen
Jaar aanwijzing 1987

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Het ontstaan van Middenbeemster houdt direct verband met de droogleggingvan de Beemsterpolder in het midden van de 17de eeuw, toen rijke Amsterdamse kooplieden zochten naar beleggingsobjecten voor het door hen verworven kapitaal. In eerste instantie ging het daarbij om het verwerven van grond. Al gauw kwamen er boerderijen ingericht als zomerverblijf en werden buitenplaatsen aangelegd.
Het inrichtings- en verkavelingsplan van het gebied is bedacht door Jan Adriaanszn Leeghwater. Wegen en vaarten doorsnijden de polder volgens een gelijkmatig rasterpatroon. Daarbinnen werden de landerijen verdeeld in langwerpige kavels met de korte zijde langs de weg. Ten behoeve van niet-agrarische

functies voorzag het ontwerpplan in vijf dorpen op de plek waar wegen elkaar kruisen.
Als eerste werd Middenbeemster aangelegd op het middelpunt van het wegenstelsel van de droogmakerij. In een vroeg stadium van de ontwikkeling van het dorp werden openbare gebouwen als een kerk en het raadhuis neergezet. De bouw van de kerk begon in 1618 onder leiding van de Amsterdamse stadsbouwmeester Hendrick de Keyser. De torenbekroning werd later toegevoegd volgens een ontwerp van Pieter Post. Het raadhuis, ook wel Herenhuis genoemd, volgde in 1640 als zetel van het polderbestuur.
In de tweede helft van de 19de eeuw leidde grotere welvaart van de boeren ertoe dat het dorp zich verder ontwikkelde. In die tijd werden het huidige polderhuis en een nieuwe kosterij met pastorie gebouwd. In de 20ste eeuw volgt het volbouwen van de vier kwadranten rondom de dorpskern. In Middenbeemster hebben zich meerdere winkels gevestigd. Een nieuwgebouwd gemeentehuis (net buiten de kern) draagt er mede aan bij dat het dorp nog steeds als centrum fungeert van de Beemster polder, die voor een groot deel zijn agrarische functie heeft behouden.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Middenbeemster ligt op het punt waar de Rijperweg en de Middenweg elkaar kruisen. Karakteristiek voor de Rijperweg is de brede, pleinachtige ruimte die is ontstaan door demping van de wegsloten. Langs de Middenweg bevinden zich op ruime percelen de voorname huizen, van de weg gescheiden door een sloot en bereikbaar via gemetselde boogbruggen met monumentale hekken. Het lineaire karakter van deze weg wordt versterkt door lange bomenrijen.
De strakke stedenbouwkundige opzet uit de 17de eeuw bepaalt de ruimtelijke opbouw van de kern van het dorp. Het marktplein is aan de westelijke kant besloten door dichte bebouwing van kleine schaal, veelal opgetrokken uit hout. Aan de andere kant is het plein relatief open. Veemarkthekken en een travalje bij de voormalige smidse zijn overblijfselen uit het verleden.
De bescherming is gericht op de structuur van het gebied in samenhang met de bebouwing waarbij het ook van belang is dat de functie van Middenbeemster als verzorgingscentrum van de polder blijft voortbestaan.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De rechte verkaveling van het dorp uit de 17de eeuw is nog steeds herkenbaar, doordat nieuwbouw zich voegt in de strakke parcellering.
De architectuur is soms traditioneel en een andere keer modern, maar sluit goed aan op de bestaande bebouwing qua maatvoering en hoogte.
In 1999 kreeg de droogmakerij de status van werelderfgoed. In het voorhuis van boerderij Westerheem aan de Middenweg is een ontvangstcentrum ingericht voor bezoekers die het bijzondere architectonische landschap van de polder komen bekijken.

Bergen
Gemeente Bergen

Karakter kerkringdorp met historische bebouwing rond de Ruïnekerk
Aangewezen gebied kerkring en bebouwing en erven eromheen
Jaar aanwijzing 1990

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Bergen ligt ten noordwesten van Alkmaar op een hoger gelegen stroomrug. De oudste vermelding stamt uit ca. 960. Vanaf het eind van de 13de eeuw is er sprake van de zelfstandige Heerlijkheid Bergen, waaronder zowel de kerkbuurt ter plaatse van het huidige kerkringdorp valt, als de vier buurtschappen op korte afstand daarvan. De kerkbuurt met kerkje, kerkhof, rechthuis en herbergen vormde hiervan het centrum. Iedere buurtschap had een eigen 'doodweg' naar de kerkbuurt, naast de doorgaande wegen. Een aantal van deze wegen bestaat nog steeds.

Aan het eind van de 14de eeuw werd de toenmalige kapel door een grote kerk vervangen. Deze kerk werd in 1574, met een groot deel van het

dorp, door de Spanjaarden verwoest. Alleen het koor werd hersteld, omdat vanwege het teruggelopen aantal inwoners een kleinere kerk voldeed. Van het schip staan nog enkele muurresten overeind: de Ruïnekerk.
Rond 1900 raakte Bergen in trek als woonplaats van renteniers, forensen en kunstenaars. Ook het toerisme nam toe door de stichting van de badplaats Bergen aan Zee in 1906 en in samenhang daarmee de woon- en horecafunctie. Rond de Ruïnekerk en langs de wegen ten zuiden daarvan werden meer huizen gebouwd. In de jaren zestig nam de centrumfunctie van de kerkring af, doordat vlakbij een winkelcentrum verrees ter plekke van het buiten gebruik geraakte station. Langs de kerkring staan nog steeds veel horecagelegenheden en kleinere winkels.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Bepalend voor de kerkbuurt van Bergen is de Ruïnekerk op het hoger gelegen kerkhof met een gemetselde kerkhofmuur en de dorpsbebouwing daaromheen. Het kerkhof is ovaal van vorm. Voor het ruimtelijke karakter van de kerkring zijn de boombeplanting – op het kerkhof en in de hoeken van het plein – en de inrichting van de openbare ruimte van bijzondere betekenis. Kenmerkend zijn de smalle dwarsprofielen van de straten rondom de kerk, die met klinkers zijn bestraat. De oorspronkelijke ruimtelijke relatie van de kerkbuurt met de agrarische buurtschappen rondom is verdwenen. Een aantal verbindingswegen bestaat nog wel. Fraai zijn zowel de zichtas vanaf de Ruïnelaan op de Ruïnekerk met in het verlengde het pad over het kerkhof, als de smalle toegang tot het Smalle Pad.
De bebouwing rond de Ruïnekerk staat – met kleine verspringingen – vrijwel aaneengesloten in de rooilijn, hetgeen het plein een sterke ruimtelijke beslotenheid geeft. De pleinwanden laten een afwisselend bebouwingsbeeld zien. Wel hebben de huizen onderling een zekere eenheid in opbouw, geleding en materiaalgebruik. De oorspronkelijke centrumfunctie van Bergen komt tegenwoordig vooral tot uiting in de verschillende horecavestigingen. De bescherming is gericht op de ruimtelijk samenhangende structuur van het kerkringdorp en het bebouwingsbeeld ervan met de Ruïnekerk als middelpunt.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Het beeld van de kerkring is uitzonderlijk sterk, compact en besloten, hetgeen nog wordt versterkt door de Ruïnekerk als dramatisch middelpunt. Niet alleen rond de kerk, maar ook in de hoeken van het plein staan bomen, waaronder een prachtige rij oude eiken. Het groene karakter van het plein wordt daardoor nog versterkt.
Vlak naast het beschermde gezicht is vrij hoge, grootschalige nieuwbouw verrezen. De kerkring zelf is klein van schaal gebleven. Bij het benaderen van het dorp verraadt vooral het iets oplopende maaiveld waar de kerkring ligt; het gebied is weinig zichtbaar.

Egmond aan den Hoef
Gemeente Bergen

Karakter de ruïne van kasteel Egmond en de zuidelijk daarvan gelegen dorpsbebouwing
Aangewezen gebied ruïne met de naastgelegen Nederlands Hervormde kerk en de directe omgeving
Jaar aanwijzing 1970

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Het kasteel van Egmond is aan het einde van de 11de eeuw gebouwd ter bescherming van de in 900 door de Graven van Holland gestichte abdij van Egmond. In 1574 werd het slot op bevel van de prins van Oranje in brand gestoken, om te voorkomen dat het in handen van de Spanjaarden zou vallen. Daarna raakte het steeds verder in verval. In de jaren 1933-1937 zijn de fundamenten blootgelegd en tot even boven de grond opgetrokken. Een klein stuk van een muur staat nog overeind. De onregelmatige ronde burcht, de later gebouwde vierkante burcht en het voorgebouw zijn duidelijk herkenbaar. Het dorp Egmond aan den Hoef heeft zijn ontstaan aan het kasteel te danken. Het 17de-eeuwse gebouwencomplex tegenover het slot is

vermoedelijk verrezen op de fundamenten van de vroegere dienstgebouwen. Het complex maakt deel uit van een vrijwel aaneengesloten wand van historische panden tegenover de slotruïne.
De Nederlands Hervormde kerk ligt direct ten westen van het slot en de daaromheen gelegen slotgracht. Het kerkje verrees in 1431 op de plaats waar Willem I een hofkapel had gesticht. Ook dit gebouw is bij de brand verloren gegaan, maar het werd in 1633 volledig hersteld. Tot 1799 was Egmond aan den Hoef een vrij welvarend dorp dankzij de vele Amsterdamse welgestelden die in deze bosrijke omgeving hun buitenverblijven hadden laten bouwen.
Na de verwoesting van 1799 door Engelse en Russische soldaten zette het verval in en werd het gebied geleidelijk steeds meer ontbost. Tegenwoordig is Egmond aan den Hoef een vrij rustig dorp te midden van de toeristische plaatsen in de omgeving.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Behalve de kasteelruïne en de Nederlands Hervormde kerk zijn in Egmond aan den Hoef van belang de bebouwing ertegenover en langs de wegen ernaartoe. Kenmerkend voor het dorpsbeeld zijn verder de bomen rondom kerk en kasteelruïne, de bomenrijen langs de Slotweg en de open terreinen tussen de bebouwing. Bijzonder is het silhouet van het dorp, gezien vanaf de Hoeverweg uit de richting Alkmaar. Voor dat beeld is het tussen de Hoeverweg en de Hoevervaart gelegen weiland als open ruimte van groot belang. Om dezelfde reden valt ook het gebied ten noorden van de kerk en de kasteelruïne tot aan de Prinses Beatrixlaan binnen het aangewezen gebied. Ook de relatie tussen het voormalige slot en de zuidelijk daarvan gelegen dorpsbebouwing is waardevol.
De bescherming is gericht op de kasteelruïne met het groengebied rondom, de dorpsbebouwing ten zuiden ervan en de onderlinge relatie daartussen.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De slotruïne en omgeving vormen een verrassende en fraai bewaard gebleven oase van rust te midden van de oprukkende nieuwbouw. Het geboomte aan drie zijden van het slot vormt, gezien vanaf de historische gebouwen direct ertegenover, een mooi decor. Het nog steeds open weiland creëert de nodige ruimte rond het complex. De bebouwing tegenover het slot heeft zijn agrarische functie inmiddels grotendeels verloren.

Park Meerwijk
Gemeente Bergen

Karakter klein villapark
Aangewezen gebied het gehele in 1917 ontworpen plan, zuidwestelijk van de dorpskern
Jaar aanwijzing 2008

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Villapark Park Meerwijk is tussen 1917 en 1918 ontstaan op initiatief van een kunstminnende tegelhandelaar, A.M.A. Heystee. Samen met architect J.F. Staal realiseerde hij op deze gewilde locatie in het zuidwesten van de gemeente Bergen een klein villapark. De afzonderlijke villa's en twee-onder-eenkapwoningen werden in deze stijl gebouwd door de toonaangevende architecten van die tijd: Staal en zijn vrouw Margaret Kropholler, P.L. Kramer, G.F. La Croix en C.J. Blaauw. De door Staal ontworpen verkaveling en de parkaanleg waren in feite een voortzetting van het al aanwezige groen. Dat de architecten veelal kozen voor expressief vormgegeven rieten kappen sloot aan bij de wensen van de plaatselijke VVV. Die ventileerde

al in 1914 (niet-bindende) ideeën aangaande nieuwbouwplannen door aan te dringen op een landelijk type woning dat een harmonieus geheel zou vormen met de omringende natuur en het dorpskarakter. In 1918 was het park volgens het plan gerealiseerd, maar al in 1921 brandde het door Kramer ontworpen rijtje van drie woonhuizen af. Daar zijn drie nieuwe villa's gebouwd naar verschillende, nieuwe ontwerpen. Vanaf de jaren zestig is in het park een aantal invullingen en verbouwingen tot stand gekomen. De groenaanleg is nu enigszins verwaarloosd en/of gewijzigd, waardoor een deel van de oorspronkelijke zichtlijnen is dichtgezet.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Park Meerwijk is een uniek experiment in de geschiedenis van de Nederlandse villaparken, omdat niet de financiële exploitatie met winstoogmerk uitgangspunt was, maar de uiterlijke vormgeving in de stijl van de Amsterdamse School. Het wijkje is te zien als manifest van deze nieuwe architectuurstroming, en is daarmee uniek voor Nederland.
Van belang is de landschappelijke situering van de, op regelmatige afstand van elkaar gelegen, villa's in een open parkaanleg. Oorspronkelijk werd de begroeiing afgewisseld met gazons en liep de tuinaanleg over de erfafscheidingen door. De onderlinge relatie tussen het groen en de bebouwing en de eenheid waarbij tussen de villa's diverse zichtlijnen bestaan, is nog het best te ervaren vanaf de (ongeplaveide) Meerwijklaan. De in grote vrijheid ten opzichte van de opdrachtgever toegepaste stijl van de Amsterdamse School, waarbij de hoofdvorm en de detaillering op zeer oorspronkelijke wijze zijn ingevuld, is waardevol.
De architectonische kwaliteit van de bijzonder gedetailleerde bebouwing is zeer hoog. Ook het gebruik van 'landelijke' materialen als hout, baksteen en riet heeft hier aan bijgedragen. De bescherming is gericht op het historisch-ruimtelijke karakter van het gebied.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

In Park Meerwijk is, anders dan in de meeste andere beschermde gezichten, niet zozeer de structuur en de inrichting van het inmiddels wat verwaarloosde gebied bijzonder, maar juist de architectuur met zijn opvallende detaillering. Interessant is dat bij de bouw hier rieten kappen zijn gerealiseerd op aandringen van de plaatselijke VVV, om goed bij het dorp te passen. In het dorp zelf zijn de meeste rieten kappen inmiddels verdwenen, maar de 'aangepaste' nieuwbouw van Park Meerwijk staat er nog. Enkele van de vele later aangebrachte aan-, op- en uitbouwen, overkappingen en hoge erfafscheidingen doen afbreuk aan de kwaliteit van het gebied. Van oorsprong vrijstaande villa's zijn daardoor aan elkaar vastgebouwd. De wens dit te verbeteren, was aanleiding om Meerwijk aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. Tussen de bijzondere villa's staan ook minder waardevolle huizen.

Tuindorp Oostbuurt
Gemeente Bergen

Karakter tuindorp met vooral arbeiderswoningen
Aangewezen gebied het gehele complex nabij de buurtschap Oostdorp
Jaar aanwijzing nog niet aangewezen, in procedure sinds 2003

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Het wijkje Tuindorp Oostbuurt werd ontwikkeld door vader en zoon Boendermaker. Kunstverzamelaar Piet Boendermaker is als stimulator van de Bergense School nauw verbonden met de recente culturele geschiedenis van Bergen. Tussen 1922 en 1930 ontwikkelde hij met zijn vader Cornelis Boendermaker, handelaar in onroerend goed, het tuindorp in drie bouwfasen. Zij werkten daarbij samen met aannemer-eigenbouwer Arie Klomp. Vader Boendermaker nam samen met Klomp de eerste bouwfase in 1922 voor zijn rekening. Een tweede fase volgde in de jaren 1926-1927 (vader en zoon samen) en de laatste in 1929-1930. De huizen hebben in alle drie de periodes dezelfde rechthoekige plattegrond. De woningen

aan de zuidzijde van de Kogendijk zijn niet door de Boendermakers ontwikkeld; ze waren al in 1920 gebouwd. De woningen sluiten in typologie en karakter duidelijk aan bij het tuindorpje en vallen daarom ook binnen de begrenzing.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het ruimtelijk karakter van Tuindorp Oostbuurt wordt in belangrijke mate bepaald door het in elkaar overlopende groen van de privé-tuinen en langs de openbare weg. De buurt heeft drie grotere groene ruimtes bestaande uit een vierkant, een rechthoekig en een driehoekig plantsoen. Die zijn onderling verbonden door bomenrijen en grasbermen die als groene zichtassen werken. Door deze plantsoenen, de vrije, teruggerooide ligging van de huizen en de grote kavels ontstaat een open beeld. Deze openheid is typerend voor het tuindorp. Het informele straatprofiel – zonder trottoirs en met grasbermen – sluit aan op de privétuinen. De erfafscheidingen bestaan uit hagen of lage spijlenhekken. De eenheid van de buurt wordt sterk benadrukt door de eenvormigheid van de eenlaagse bebouwing. De huizen zijn gebouwd in een uniforme stijl, met gekoppelde dakkapellen en met eenzelfde materiaalgebruik (baksteen en oranje pannen) en detaillering.

De woonhuizen zijn steeds per twee geschakeld. Die uit de eerste bouwperiode zijn wat rijker uitgevoerd en staan op een iets grotere kavel dan de later gebouwde huizen. Ze hebben hoog opgetrokken geknikte schilddaken met dakkapellen. Naderhand kregen de woningen eenvoudige zadeldaken.

Tuindorp Oostbuurt heeft onmiskenbaar het karakter van een tuindorp. Het ruim aanwezige groen en de eenvormige architectuur zijn in sterke mate bepalend voor de ruimtelijke samenhang ervan. Het gebied heeft een doordacht stratenpatroon, een daarop afgestemde en nadrukkelijk aanwezige groenstructuur en een voor dit gebied ontwikkeld woonhuisontwerp. Uitzonderlijk is dat het door particulieren werd ontwikkeld.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Of Tuindorp Oostbuurt inderdaad zal worden aangewezen als beschermd dorpsgezicht is twijfelachtig. De voordracht was een initiatief van de RACM in 2003. In de daaropvolgende adviesronde reageerden Gedeputeerde Staten positief, maar de Raad voor Cultuur vond het gebied van te lokale waarde (februari 2005). Ook de gemeenteraad van Bergen reageerde negatief (september 2004), omdat de bewoners niet achter de aanwijzing stonden. Bovendien had een herinventarisatie laten zien dat veel van de cultuurhistorische waarden die bij de inventarisatie in 1990 nog aanwezig waren inmiddels zijn verdwenen (zie proceduredossier RACM, *Tuindorp Oostbuurt, Bergen*). Inderdaad zijn de straten inmiddels geherprofileerd en zijn er dichte hoge hagen verschenen die het doorzicht belemmeren. Dit alles doet afbreuk aan het van oorsprong open, groene karakter van het tuindorp.

Blaricum
Gemeente Blaricum

Karakter brinkdorp met vooral boerderijen ontstaan op een kruispunt van wegen in heidegebied
Aangewezen gebied de oude dorpskern
Jaar aanwijzing 1967

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Blaricum is in de 10de eeuw ontstaan op de zandgronden van het Gooi, op een kruispunt van radiaal samenkomende wegen. Oorspronkelijk was het dorp een nederzetting van plaggenhutten en eenvoudige boerenwoningen. De bewoners werkten mee aan de ontginning van de omringende woeste gronden. Het waren eenvoudige boeren die schapen hielden op de heide en leefden van de oogst van hun eigen akkers. Van oudsher was Blaricum nauw verweven met Laren, maar sinds 1817 is het een zelfstandige gemeente. Vanaf 1875 raakte het dorp in trek bij kunstenaars en rijke stedelingen. De kunstenaars kwamen af op de ongereptheid van de natuur en de eenvoud van het boerenleven. Een aantal van hen

vestigde zich in atelierwoningen voorzien van een rieten kap geïnspireerd op de landelijke bouwkunst. Vanaf ca. 1920 vormt zich rond de kern van het oude dorp een ruime schil van villa's en landhuizen in opdracht gebouwd door rijke stedelingen. Een ontwikkeling die zich nog tot de dag van vandaag voortzet. Tot voor kort was het raadhuis van Blaricum gevestigd in Villa Nederheem, in 1937 gebouwd als woonhuis voor kunstenaar William H. Singer. Ten tijde van de aanwijzing (1967) functioneerde Blaricum voor een groot deel nog als agrarische gemeenschap en het werd dan ook gezien als een typisch voorbeeld van een Goois boerderijdorp. Het dorp heeft deze functie nog voor een deel behouden, maar het is nu vooral een aantrekkelijke woonplaats geworden voor welgestelde (bekende) Nederlanders. Om aan de groeiende woningbehoefte te voorzien, werd buiten de dorpskern in 1973 de Bijvanck aangelegd. Een woonwijk met veel groen en een gebogen stratenpatroon dat geïnspireerd was op het oude dorp.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De aanleg van Blaricum wordt bepaald door de erven die schijnbaar willekeurig zijn gesitueerd. Op ieder erf bevinden zich twee à drie boerderijen. De slingerende paden die de erven ontsluiten, zorgen voor een typisch stratenpatroon. Dit wegenstramien is karakteristiek voor het dorp, samen met de erfbeplanting die bestaat uit geschoren linden vóór het woongedeelte van het huis en hulsthagen langs de erfafscheidingen. Het weiland aan de William Singerweg is in de bescherming meegenomen als een historisch element, omdat van oudsher meerdere omheinde weilanden in de Gooise dorpen werden aangetroffen.
De boerderijen dateren uit verschillende eeuwen en zijn vaak gebouwd in de vorm van een langgerekte driebeukige hallenhuisboerderij voorzien van een flauw hellend rieten dak.
De bescherming is gericht op het behoud van de oude kern van Blaricum, waarvan het historisch dorpsbeeld van grote betekenis is vanwege de schoonheid en het karakter van het geheel.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Blaricum is een van de eerst aangewezen beschermde dorpsgezichten in Noord-Holland.
In deze periode – de jaren zestig van de vorige eeuw – werd in de toelichting van het beschermd dorpsgezicht grote waarde gehecht aan het behoud van het beeld. Na meer dan veertig jaar 'bescherming' is dit nog steeds te zien. Het dorp met zijn slingerende paden, groene hagen en zorgvuldig gerestaureerde boerderijen al dan niet verbouwd tot atelierwoning of woonhuis, levert een prachtig plaatje op. Het vormt een rustige, groene oase te midden van de al maar oprukkende bebouwing van de omringende Gooise dorpen.

Bloemendaalse Park/Duin en Daal
Gemeente Bloemendaal

Karakter aaneengesloten villagebied, ontwikkeld op bij buitenplaatsen behorende duinterreinen
Aangewezen gebied de villaparken Bloemendaalse Park, Duin en Daal en Hoog Hartenlust, het Bloemendaalse Bos met hertenkamp en de publiekstuin Thijsse's Hof
Jaar aanwijzing 2001

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De Bloemendaalse villaparken werden tussen 1880 en 1920 ontwikkeld op initiatief van particuliere exploitatiemaatschappijen. Welgestelden konden hier, in de natuurlijke omgeving ten westen van Haarlem, in de zomer verblijven of zich permanent vestigen. Voor de aanleg van de villaparken werden duinterreinen aangekocht, die behoorden bij in het gebied gelegen buitenplaatsen.

Ten tijde van de steeds efficiënter wordende infrastructuur van trein en tram tussen 1899 en 1915 ontwikkelde het villagebied zich snel. Sinds 1930 is tussen de bestaande huizen hier en daar nieuw gebouwd. Voor de aanleg van het Bloemendaalse Park werd in 1882 grond van de buitenplaats Buiten Rijp aangekocht. De Haarlemse architect L.J. Ritter maakte het stedenbouwkundig plan met een slingerend

wegenpatroon. De onregelmatig gevormde en ruime percelen werden tussen 1883 en 1915 verkocht voor de bouw van grote villa's. Vaak werd bij het huis ook een koetshuis/tuinmanswoning gebouwd.
Direct westelijk van het Bloemendaalse Park ligt het villapark Duin en Daal. Dit werd vanaf 1897 aangelegd op het terrein van de gelijknamige buitenplaats. Het park bestaat uit een aan drie zijden door duinruggen omsloten vallei die in 1824 naar ontwerp van J.D. Zocher jr. in landschappelijke stijl was ingericht. De huidige opzet is door L.A. Springer ontworpen. Hij handhaafde de vallei met waterpartij en projecteerde aan de randen verspreid liggende bebouwing. De overige villa's kwamen langs de wegen te staan, aan de beboste duinhellingen.
Het villapark Hoog Hartenlust werd vanaf 1900 ontwikkeld op het hooggelegen overbos van de buitenplaats Hartenlust. Het Bloemendaalse bos is een restant van een groter bosgebied dat in oorsprong bij de buitenplaats Wildhoef behoorde.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De landschappelijke aanleg van Bloemendaalse Park/Duin en Daal op een terrein met grote hoogteverschillen is in ons land bijzonder. Het wegenplan is op het terrein afgestemd; de Hoge Duin en Daalseweg slingert zich met grote hoogteverschillen over de duintoppen, terwijl de Lage Duin en Daalseweg in hoefijzervorm de rand van de vallei volgt. De ruime en onregelmatig gevormde kavels met merendeels particulier bewoonde (middel)grote villa's op afstand van de weg geven het gebied een voornaam karakter. Het lommerrijke aanzien, dat grotendeels wordt bepaald door particulier groen, benadrukt dit beeld. Daarbij wordt de overgang tussen de tuinen en de weg door het vele volwassen geboomte verzacht. Bijzonder is ook de open inrichting van de vallei aan de voet van de duinen, met weiland en waterpartij. De vallei vormt het hoofdonderdeel van het villapark Duin en Daal. Veel van de woonhuizen in het villapark als geheel zijn van hoge cultuurhistorische waarde. Ze geven een representatief beeld van de ontwikkeling van de Nederlandse villabouw tussen 1880 en 1920.
De bescherming is gericht op de ruimtelijk-historische samenhang van het villagebied, die in aanleg dateert uit 1880-1920, het patroon van gebogen en hellende wegen, de lommerrijke tuinen, de extensieve bebouwing, de overheersende woonfunctie en de samenhangende en waardevolle structuur en bebouwingsbeeld.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De manier waarop het villapark het ritme van het landschap volgt, is bijna on-Nederlands te noemen. Nadelig voor het beeld van het gebied als geheel zijn de vele hekken en erfafscheidingen die vaak van aanmerkelijk minder hoge kwaliteit zijn dan de villa's en tuinen waar ze deel van uitmaken.

Brediuskwartier
Gemeente Bussum

Karakter vroeg-20ste-eeuws uitbreidingsplan van K.P.C. de Bazel en D.F. Tersteeg met villa's en arbeiderswoningen
Aangewezen gebied het gebied ligt ten noordoosten van de kern van Bussum en wordt in het noorden afgebakend door de gemeentegrens met Naarden
Jaar aanwijzing 2007

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De agrarische nederzetting Bussum hoorde vanaf de 14de eeuw bij Naarden, maar werd in 1817 een zelfstandige gemeente. De aanleg van de spoorweg Amsterdam-Amersfoort in 1874 had tot gevolg dat Bussum zich als forensendorp kon ontwikkelen. Villawijken werden aangelegd in de buurt van het station, zoals het Prins Hendrikpark en Het Spiegel. De vestiging van architect Karel de Bazel in Bussum bracht belangrijke ontwikkelingen voor het dorp met zich mee. In nauwe samenwerking met de Naardense tuinarchitect Dirk Tersteeg werden plannen ontwikkeld voor het gebied ten oosten van de dorpskern. Dit gebied was tot ca. 1900 in gebruik geweest als zanderij met afgravingen tot zo'n vier meter diep. Om het zand te kunnen vervoeren, was een bestaande sloot verbreed tot de Bussummervaart. Nadat de gemeente de zanderij had aangekocht, werd omstreeks 1930

met de bouw van een woonwijk begonnen. In eerste instantie kwamen er villa's langs de Hooftlaan en de Brediusweg, gevolgd door een gedeelte met middenstands- en arbeiderswoningen rond het Jacob Catsplein. Het Brediuskwartier is een echte woonwijk met een kerk, scholen en een later toegevoegd bejaardencomplex.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het Brediuskwartier werd aangelegd als uitbreidingsplan van Bussum. Al in het ontwikkelingsstadium werd het accent verschoven van een villawijk naar een meer gemengde wijk. Bij de aanleg werd bewust gebruikgemaakt van de hoogteverschillen ontstaan door de vergravingen in het landschap. Aan weerszijden van de lange afwateringssloot werd een langgerekt park aangelegd met hier en daar plantsoenen. Via smalle paadjes die zich ook tussen de huizen bevinden, zijn deze plantsoenen bereikbaar. De groene hoofdstructuur staat in nauwe samenhang met het groen van de privétuinen en het zachte straatprofiel dat wordt gekenmerkt door bermen met bomen aan weerszijden van de geasfalteerde straat. Twee grote rechthoekige grasvelden zijn eveneens via smalle verbindingspaden aan de hoofdstructuur gekoppeld.
De veelal vrijstaande villa's bestaan uit een tweelaagse bebouwing opgetrokken uit baksteen of hout en afgedekt met een dak met pannen of riet. De middenstandswoningen zijn voornamelijk twee onder een kap en gebouwd in de stijl van de Amsterdamse en Delftse School. De arbeiderswoningen zijn als samenhangend geheel ontworpen. De bescherming is gericht op de structuur van het gebied waarbij de stedenbouwkundige aanleg en de groene elementen nauwkeurig op elkaar zijn afgestemd. Bovendien is het Brediuskwartier een gaaf bewaard gebleven, voor het Gooi kenmerkend uitbreidingsplan. Het is tevens een zeldzaam voorbeeld van een goede samenwerking tussen een architect-stedenbouwkundige en een tuin- en landschapsarchitect.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De hoogteverschillen zorgen samen met de waterpartijen en de plantsoenaanleg voor een bijzondere, parkachtige omgeving, waarin de door particuliere eigenaren goed onderhouden huizen geheel tot hun recht komen. Het openbare en het particuliere groen vormen één geheel doordat ze vloeiend in elkaar overlopen, niet gehinderd door hoge hekken of andere privéafscheidingen zoals in veel andere woonwijken het geval is.

Het Spiegel
Gemeente Bussum

Karakter 19de-eeuws villapark ontwikkeld als woongebied voor forenzen uit Amsterdam
Aangewezen gebied het gebied ligt ten westen van de spoorlijn Amsterdam-Amersfoort en beslaat de westelijke helft van de bebouwde kom van Bussum
Jaar aanwijzing 2007

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Omstreeks het midden van de 19de eeuw lag ten westen van de dorpskern van Bussum de Bussummer Eng, met in het buurtschap Achterbuurt enkele boerderijen en daglonerswoningen. Een net van zandpaden ten zuiden hiervan vormde de infrastructuur en de verbinding met de nabijgelegen Hilversumse Meent.
Na de opening van de Oosterspoorlijn in 1874 en de bouw van het station Naarden-Bussum kwam de villaontwikkeling in het gebied tot stand in opdracht van particulieren die daarbij de Gooise landschapsarchitect Dirk Wattez inschakelden. Hij ontwierp onder andere een kronkelig stratenpatroon en een wandelpark, waarvan een restant nog bestaat onder de naam Kom van Biegel.
In het begin werden er voornamelijk grote villa's op ruime kavels gebouwd

voor welgestelden, vaak afkomstig uit Amsterdam. Daarna verrezen er, met name in het noordelijke en oostelijke deel, kleinere dubbele villa's die gebouwd werden voor een snel groeiende groep forenzen.
Na de Eerste Wereldoorlog hebben herverkaveling en verdichting de verdere inrichting van Het Spiegel bepaald. Begonnen als een particulier initiatief werden in de loop der tijd architecten als De Bazel en ook Dudok via de gemeente bij de uitbreidingsplannen betrokken. Uit 1896 stamt het verenigingsgebouw Concordia, dat is gebouwd als feestzaal. De verspreid liggende scholen en de Spieghelkerk in Amsterdamse Schoolstijl, dateren uit de 20ste eeuw en zijn gebouwd als gevolg van de snelle uitbreiding van de wijk.
Tussen 1955 en 1965 is een aantal grote villa's gesloopt om plaats te maken voor flatgebouwen van vier en vijf bouwlagen. In de jaren zeventig en tachtig zijn meer vrijstaande villa's en bungalows gerealiseerd evenals enkele grootschalige appartementencomplexen. Recentelijk werd een huis gebouwd in een strakke kubusachtige vorm die afwijkt van de al aanwezige bebouwing en daardoor een eigentijdse bijdrage levert aan de verschillende architectuurstijlen die in de wijk aanwezig zijn. Het Spiegel is een geliefd woongebied, in enkele grotere villa's wordt kantoor gehouden.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Ondanks dat de wijk is ontwikkeld uit een aaneenschakeling van verschillende kleine villagebiedjes kent Het Spiegel een duidelijke ruimtelijke samenhang door de parkachtige hoofdstructuur die bestaat uit een stratenpatroon van ring- en radiaalwegen. Het villapark is deels landschappelijk aangelegd en heeft zich deels vanzelf ontwikkeld.
Het karakter wordt voornamelijk bepaald door het samenspel tussen de architectuur en de groene privé-tuinen met oude loofbomen en tuinhekken. Sommige villa's staan op een verhoging of zijn rondom voorzien van lage boomwallen, waardoor de landschappelijke aanleg wordt benadrukt. De laat-19de- en vroeg-20ste-eeuwse grote villa's hebben meestal twee bouwlagen met een kap. Ze bevinden zich voornamelijk langs de bredere, doorgaande wegen en langs de buitenring. Een aantal is ontworpen door bekende Nederlandse architecten.
De bescherming is gericht op het historisch-ruimtelijke karakter van de wijk, dat nog voldoende gaaf en herkenbaar is.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Het slingerende patroon van lanen en straten met zachte overgangen van tuin naar straat geeft samen met de statige huizen een sfeer van een groot lommerrijk stadspark.
Het is jammer dat in het verleden een aantal huizen is gesloopt om plaats te maken voor appartementencomplexen. Door hun grootschaligheid en architectonische vormgeving zijn het storende elementen in de over het algemeen gaaf bewaard gebleven wijk.

Stelling van Den Helder
Gemeente Den Helder

Karakter ring van verdedigingswerken rond de stad en de Rijkswerf
Aangewezen gebied De linies en forten die behoren tot de Stelling, de voormalige Rijkswerf Willemsoord, het Helders kanaal en de Prins Willem-Alexandersingel. Het gebied ligt als een ring rond de stadskern.
Jaar aanwijzing 2008

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De rede van Texel en de haven van Den Helder waren in de 17de en 18de eeuw de belangrijkste verzamelplaats voor Hollandse koopvaardij- en admiraliteitsschepen. In 1781 besloten de Staten-Generaal het Nieuwe Diep als oorlogshaven uit te bouwen. De kielplaats Het Nieuwe Werk kwam in 1792 gereed met een stelsel van kustbatterijen ter verdediging ervan. Twee decennia later besloot Napoleon dat hier de grootste marinehaven van het door hem ingelijfde Holland moest komen. Directeur der Maritieme Werken Jan Blanken presenteerde daarvoor een plan. Na de val van Napoleon vereenvoudigde Blanken zijn ontwerp, dat tussen rond 1825 werd uitgevoerd. Ter verdediging van de haven maakten de forten Erfprins, Dirksz Admiraal, het Nieuwe Werk (nu Oost- en Westoever) en de

kustforten Kijkduin en Falga, hier deel van uit. Dit stelsel zou tezamen De Stelling van Den Helder gaan heten. Eveneens naar zijn ontwerp kwam in 1825 het Noord-Hollands Kanaal gereed, en in 1827 het Helders Kanaal, dat het Noord-Hollands Kanaal met het oude dorp verbond. Een tweede grote bouwperiode van de werf brak aan in 1857. Het natte dok werd verbeterd, een tweede droogdok gebouwd en op het terrein verrezen nieuwe gebouwen. De bombardementen in 1940-1945 hebben grote schade aangericht.
In 1993 is ten oosten van de werf een nieuwe marinehaven gerealiseerd. De voormalige Rijkswerf Willemsoord kwam in beheer bij de gemeente. Een deel van de gebouwen werd hersteld, en ertussen werd nieuwbouw gerealiseerd, in de vorm van culturele en recreatieve voorzieningen met een maritiem accent. Willemsoord is in 2004 geopend. De gemeente werkt al een aantal jaren aan het beter herkenbaar en beleefbaar maken van de forten binnen de Stelling en de liniedijk ertussenin.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De structuur van de Stelling van Den Helder bestaat uit de eigenlijke Stelling, de Rijkswerf en singels en grachten met bebouwing erlangs.
De Stelling bestaat nu uit bovengenoemde forten, onderling verbonden door de liniedijk met binnen- en buitengracht, en de kustforten Kijkduin en Op de Harssens. Forten en wallen bezitten nog grotendeels dezelfde structuur als in de eerste bouwperiode. Afgezien van enkele coupures zijn de liniedijk – zij het met een wisselend profiel en inmiddels beplant – en de buitenliniegracht grotendeels intact. Wel zijn de forten Oost- en Westoever in aanleg verstoord en is door het fort Dirksz Admiraal een weg aangelegd.
De oorspronkelijke schootsvelden zijn gedeeltelijk nog aanwezig.
De Rijkswerf is ondanks de verdichting in structuur niet wezenlijk veranderd. Het ruimtelijk karakter wordt bepaald door de oorspronkelijke orthogonale aanleg van het terrein, de plaatsing van de dokken en sluizen en door de grachten rondom. Door de onderlinge wisselwerking vormen waterwerken en bebouwing samen een onverbrekelijke eenheid.
De Stelling van Den Helder is van belang binnen de (internationale) krijgs- en scheepvaartkunde. Architectuurhistorisch vanwege de gave typologie, de uniciteit van het werfcomplex en van de afzonderlijke bebouwing. Stedenbouwkundig speelt het gebied een beeldbepalende rol binnen Den Helder. De bescherming is gericht op het historisch-ruimtelijk karakter van het gebied, dat nog voldoende gaaf en herkenbaar is.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De Stelling van Den Helder is lastig als één geheel te ervaren. Zo is de verbindende liniedijk niet overal direct herkenbaar. Wel maakt het fietspad dat tussen de forten Erfprins en Dirksz Admiraal is aangelegd de sterke structuur van lange lijnen goed ervaarbaar.
Op de Rijkswerf is niet alleen bebouwing gerestaureerd, maar ook is nieuwbouw verrezen met een robuust, maar tegelijkertijd ook transparant karakter. Als revitaliseringproject moet de Stelling zorgen voor nieuwe functies en de werkgelegenheid in Den Helder bevorderen.

Edam
Gemeente Edam-Volendam

Karakter handelsnederzetting aan de monding van de Ye in de voormalige Zuiderzee
Aangewezen gebied de oude kern en enkele onbebouwde gebieden ten noorden en zuidwesten hiervan
Jaar aanwijzing 1977

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Edam is ontstaan aan een dam in het riviertje de Ye, dat in de Zuiderzee uitstroomde. Bij de dam moesten de met goederen beladen schepen tol betalen, waardoor Edam uitgroeide tot handelsplaats. Haringvisserij, scheepsbouw en de handel in kaas brachten het stadje tot grote bloei. Het centrum werd ommuurd en voorzien van een zevental poorten in 1500. Voor de kaashandel was het verkrijgen van het waagrecht van belang, waardoor een wekelijkse kaasmarkt gehouden kon worden. De haven verzandde in de 16de eeuw door de bouw van sluizen met als gevolg dat de visserij moest uitwijken naar het nabijgelegen Volendam. De scheepsbouw en de handel bleven van belang tot midden 17de eeuw, waarna deze activiteiten zich

verplaatsten naar Amsterdam en de Zaanstreek. Edam bleef het streekcentrum van de handel in vee en kaas, producten die geleverd werden door de omringende droogmakerijen. De aanwezigheid van een aantal kaaspakhuizen herinnert nog aan deze functie. Na het midden van de 18de eeuw stagneerde de economie. Tegenwoordig is Edam een toeristisch stadje met als grote trekpleister een wekelijkse kaasmarkt in de zomermaanden. Samen met Volendam vormt het nu één gemeente.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het centrum van Edam vormt met de historische structuur en bebouwing een gesloten stedenbouwkundige totaliteit. Binnen dit gebied is een driedeling te maken waarbinnen elk gebied een eigen waardering krijgt.

ß Het zuidwestelijke gedeelte en de omgeving van de damsluis met daarop aansluitend de Voorhaven. Dit gebied kenmerkt zich door het patroon van straten en grachten, het profiel en de groenvoorziening van de openbare ruimten. Hier bevinden zich onder meer het Stadhuis en de architectuurhistorisch interessante Boterhal met zijn houten colonnade voorzien van Toscaanse zuilen. De huizen aan de Voorhaven hebben een grote verscheidenheid van gevels: naast 17de-eeuwse trapgevels komen ook 18de-eeuwse hals- en klokgevels voor en 19de-eeuwse lijstgevels. Opvallend zijn de doorkijkjes via de ophaalbruggen en de theekoepels aan de achterzijde van de rijke herenhuizen.

ß Het gebied rondom het Jan van Nieuwenhuisplein, een gedempte gracht waarvan de structuur nog als zodanig herkenbaar is. In dit gebied bevindt zich de Grote of Sint-Nicolaaskerk, die door zijn haakse ligging de overgang vormt van de besloten stad met het open land daarachter. Hier bevinden zich enkele stadsboerderijen die ten tijde van de aanwijzing nog in bedrijf waren. De drie aanwezige havens vormen de structuurelementen van het stadsplan, ze komen samen in het Oorgat, het oostelijke punt van de vesting.

ß De Tuinierswijk (waarvan de historische stedenbouwkundige structuur verloren is gegaan) en het industrieterrein aan de Marken. Vanwege de beschermde status is het niet nodig de industrieën te verwijderen, uitbreiding is echter niet gewenst.

De bescherming is gericht op het patroon van straten, pleinen en grachten ontstaan doordat de havens zich loodrecht ontwikkeld hebben op de oude kern. De historische bebouwing, de inrichting van de openbare ruimte en de beplanting leveren een beeld op dat van algemeen belang is vanwege de schoonheid en het karakter ervan.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Edam heeft de sfeer bewaard van een besloten, historisch stadje doordat de bebouwing binnen de omwalling voor een groot gedeelte bewaard is gebleven. De kleinschaligheid van de havens met de zorgvuldig gerestaureerde woonhuizen uit verschillende eeuwen daaromheen, draagt hier aan bij. Opmerkelijk is de hoge vorm van de dam, die is ontstaan door de overkluizing van de Voorhaven. Als een soort stenen bult heeft het de functie van een centraal stadsplein waar inwoners en bezoekers elkaar treffen.

Enkhuizen
Gemeente Enkhuizen

Karakter versterkte havenstad aan de voormalige Zuiderzee
Aangewezen gebied de historische kern binnen de begrenzing van de vesting met de onbebouwde gebieden aan de westkant tussen de stad en de Randweg
Jaar aanwijzing 1984

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Enkhuizen is vanaf ca. 1200 ontstaan als een agrarische nederzetting in de polder aan de rand van de Zuiderzee. In de 14de eeuw werden de eerste havens aangelegd, gevolgd door vestingwerken in de 15de eeuw. De bloeitijd van de stad was tussen 1560-1650, toen de handel via de zee en de haringvisserij belangrijke bronnen van inkomsten waren. Op een kaart uit de atlas van Blaeu is te zien dat Enkhuizen in die tijd binnen de omwalling was volgebouwd. Uit 1688 stamt het statige stadhuis, ontworpen door Steven Vennecool als een kleinere versie van het stadhuis op de Dam. Aan het einde van de 17de eeuw kende de stad een periode van neergang, onder meer door de opkomst van Amsterdam als handelsstad. Na 1850 volgde er weer een

economische opleving door de aanleg van de spoorlijn naar Amsterdam, die aansluit op de veerdienst van Staveren. Om het station te kunnen aanleggen, moest een van de havens, de Buishaven, worden gedempt. De visserij bleef tot de afsluiting van de Zuiderzee een belangrijk middel van bestaan. De stad begon buiten haar muren uit te breiden vanaf 1950. Nieuwbouwwijken werden aangelegd ten noordwesten van de vesting in een gedeelte van het Grootslag, een voormalige vaarpolder. Tegenwoordig is Enkhuizen vooral in de zomermaanden een watersporthaven en trekt het veel dagjesmensen die een bezoek brengen aan het Zuiderzeemuseum: een nagebouwd vissersdorp van authentieke panden, dat een beeld geeft van het leven van weleer aan de voormalige Zuiderzee.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Binnen het beschermde stadsgezicht zijn drie gebieden te onderscheiden met ieder een eigen ontwikkeling en karakteristieken. Het karakter van de welvarende havenstad in de 17de eeuw is voornamelijk in het centrum en de havens ten oosten daarvan bewaard gebleven. In het centrum wordt het beeld bepaald door de dichte bebouwing en de dominante aanwezigheid van de Wester- en Zuiderkerk. De havens liggen hier als een schil omheen en zijn grote open ruimtes die een contrast vormen met de straten in de middeleeuwse kern. Aan de Oosterhaven bevinden zich de voormalige VOC-pakhuizen en langs de Wierdijk staat nog een aantal voorname huizen van kooplieden uit dezelfde periode. Het westelijke gedeelte van de stad, dat oorspronkelijk dateert uit de 16de eeuw maar daarna eeuwen van achteruitgang heeft gekend, is lange tijd in gebruik geweest als tuinengebied. Het oorspronkelijke patroon van vaarten en wegen is hier nog steeds aanwezig met daarlangs kleinschalige bebouwing. De ruime verkaveling met hier en daar een stolpboerderij geeft het gebied een landelijk karakter.
Het zuidelijke gedeelte van de stad wordt gekenmerkt door laat-19de-eeuwse toevoegingen zoals de spoorlijn en het Snouck van Loosenpark, waar huizen in neorenaissancestijl zijn gebouwd in een parkachtige aanleg met zowel symmetrische als landschappelijke elementen.
De bescherming is gericht op meerdere elementen die samen het specifieke karakter van de welvarende 17de-eeuwse havenstad bepalen zoals de ligging aan het water, het vaarten- en wegenpatroon en het bebouwingsbeeld dat in grote delen van de oude kern nog samenhangend en waardevol is.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Indrukwekkend is het silhouet van de stad zoals het is te zien vanaf het water. Markant onderdeel hiervan is de Drommedaris, een kloeke verdedigingstoren van baksteen, die al eeuwenlang de haveningang bewaakt. De havens, waar zeilschepen in- en uitvaren, zorgen voor een levendig beeld.

De Rijp
Gemeente Graft-De Rijp

Karakter dijk- en polderdorp, gelegen langs de omringdijk van de Eilandspolder
Aangewezen gebied vrijwel het gehele oude dorp
Jaar aanwijzing 1969

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De Rijp is ontstaan in het begin van de 15de eeuw, toen de inwoners van het westelijker gelegen Graft een vissershaven stichtten op de oever van het toenmalige meer de Beemster. De eerste (pak)huizen werden in 1405 langs de dijk gebouwd. Vanwege de open verbinding met de Zuiderzee ontstond bij de haven een snel groeiende nederzetting. De Rijp vormde tot 1605 bestuurlijk één geheel met Graft. De dorpen lagen in elkaars verlengde aan de dijk die binnen De Rijp Rechtestraat is gaan heten. De haringvisserij, die rond 1570 begon, groeide zodanig dat De Rijp na Enkhuizen de grootste haringvloot van Holland zou krijgen. In de Gouden Eeuw begon ook de walvisvaart. De Rijp werd daardoor een welvarend dorp, waar rijke

reders fraaie huizen bouwden.
De brede sloot aan de zuidzijde van de dijk was de oudste haven en werd Tuingracht genoemd. Het aantal schepen groeide snel, waardoor in 1625 de Buizenhaven werd gegraven en in 1650 de Balkenhaven. Toen de Beemster in 1612 werd drooggemalen, bleef de verbinding met de zee in eerste instantie via de ruime ringvaart bewaard. Na het droogmalen van ook andere meren verloor De Rijp de directe verbinding met de Zuiderzee, waardoor walvisvaart en haringvisserij na het midden van de 18de eeuw gestaag achteruitgingen. De bevolking ging zich toeleggen op handel en nijverheid, maar het vroegere welvaartspeil zou niet meer worden bereikt.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De hoofdstructuur van De Rijp wordt gevormd door de oost-west lopende Rechtestraat, de dijk, en haaks daarop de Grote Dam met Zuideinde in het verlengde ervan. Daarbinnen zijn verschillende woonbuurten ontstaan, langs het netwerk van sloten en vaarten dat in het polderlandschap al bestond.
De kern van het dorp bestaat uit de Kleine en de Grote Dam, die door een ophaalbrug met elkaar zijn verbonden. Aan de Kleine Dam staan het door J.A. Leeghwater in 1630 ontworpen raadhuis, met de waag eronder en historische panden ertegenover. Aan de Grote Dam ligt de Nederlands Hervormde kerk.
De Rechtestraat is nog steeds de belangrijkste straat van het dorp met een vrijwel aaneengesloten rij voorname huizen erlangs. Karakteristiek is de afwisseling van hoge en lage, houten en stenen gevels, het verschil in parcellering, en de variatie van lijst- en topgevels. Af en toe is er een doorkijkje via de onbebouwde tuinen tussen Rechtestraat en Tuingracht. Het op polderniveau gelegen gebied de Buurtjes bestaat uit een drietal eilandjes. Hier zijn nauwe straatjes zonder autoverkeer, veel water en groen en vrijstaande, kleine huizen met tuinen rondom. Dit deel van De Rijp heeft daardoor een geheel eigen karakter.
De bescherming van De Rijp is gericht op de structuur van het dorp en op aard en aanleg van de bebouwing, waardoor het dorp een typerend voorbeeld is van een Noord-Hollands dijk- en polderdorp.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De benedendijkse bebouwing in de Buurtjes ligt aanmerkelijk lager dan de huizen langs de dijk. In de polder waarin ze staan domineren de vele sloten de verkaveling. De structuur van dit deel van het beschermd gezicht is daardoor heel anders dan die van het lange rechte dijklint.
In De Rijp zijn veel huizen gereconstrueerd of op een historiserende manier nieuw gebouwd. In de toelichting bij de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht werd ervoor gepleit om ‘door middel van een op restauratie afgestemd beleid’ de wand tegenover de kerk op een passende manier te herstellen. Dat is gebeurd. De historiserende benadering is ook elders in het dorp toegepast.

Haarlem
Gemeente Haarlem

Karakter stad aan de rivier het Spaarne, ontstaan als bestuurlijk centrum in de Middeleeuwen
Aangewezen gebied de oude kern ter weerszijden van de rivier het Spaarne, de Haarlemmerhout en het gebied daartussen
Jaar aanwijzing 1990

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Haarlem is ontstaan aan de rivier het Spaarne op een noord-zuid lopende strandwal die relatief hoog gelegen is ten opzichte van de omringende veengronden. De rivier vormde de verbinding tussen het Haarlemmermeer en het IJ en was een belangrijke handelsroute. Van belang voor de ontwikkeling van de nederzetting was de vestiging van een grafelijk hof aan de huidige Grote Markt. Dit vormde het bestuurlijke centrum waaromheen een stad groeide, die in 1245 stadsrechten kreeg en in 1274 werd omwald. Haarlem kende met name in de 16de en 17de eeuw een grote bloeitijd door de aanwezigheid van onder andere de linnenindustrie. De Grote Markt was (en is nog steeds) het centrale plein waarop de stad is

georiënteerd, er komen tien straten op uit. Imposante en representatieve gebouwen als de Grote of St. Bavokerk (1373) de Waag (1597) en de Vleeshal (1602) zijn op de Markt gevestigd.
Al vanaf de Middeleeuwen werden er verspreid in de stad verschillende hofjes gebouwd. De hofjes zijn verschillend van afmeting en variëren van zeer eenvoudig tot rijk in opzet. Ze vormen gesloten eenheden en zijn volgens een uniform architectonisch concept gebouwd. Het waren rijke kooplieden die in de 18de eeuw buitenplaatsen aanlegden langs de rivier, waarvan het Hodsonhuis een voorbeeld is. Een van hen, Pieter Teyler van der Hulst, liet in 1784 aan het Spaarne een gebouw neerzetten voor zijn collectie van fossielen, mineralen en natuurwetenschappelijk onderzoek. Hiermee was de basis gelegd voor het eerste museum van Nederland: het Teylers Museum.
In de 19de eeuw kreeg de stad een tweede economische opbloei door nieuwe industrieën en de aanleg van de spoorlijn naar Amsterdam. Een belangrijk ruimtelijk gevolg van deze opbloei is de aanleg van villaparken in de omgeving van het station en de Haarlemmerhout.
De Haarlemmerhout is een restant van een veel groter bosgebied ten zuiden van de oude kern. Al vanaf de 16de eeuw werd het gebied herplant volgens een strak en formeel patroon. Het park heeft altijd een recreatieve functie vervuld voor de stadsbewoners. In de 19de eeuw zijn het vader en zoon Zocher die er voor zorgen dat het park een wat natuurlijker karakter krijgt door de aanleg van kronkelige paden en de afwisseling van boombeplanting.
Naast huisvesting voor de gegoede burgerij moest ook de groeiende arbeidsbevolking ondergebracht worden. Aanvankelijk gebeurde dit door bebouwing van open plekken in de binnenstad, maar na 1870 werden er nieuwe wijken ten oosten en westen van het centrum aangelegd op de voor de villabouw minder geschikte veengronden.
In de jaren zestig vindt er cityvorming plaats, waarbij een aantal singels wordt gedempt. De stad raakt in trek bij het winkelende publiek. Met name langs de van oudsher aanwezige noord-zuidroute en langs de Grote Houtstraat komen steeds

meer winkels. Recente nieuwe ontwikkelingen zoals de verbouwing van de schouwburg en het concertgebouw geven Haarlem een nieuwe culturele impuls.
In Haarlem is het Provinciaal Bestuur gehuisvest in het onlangs gerestaureerde 18de-eeuwse Paviljoen Welgelegen. Het huis, dat is gesitueerd aan de rand van de Haarlemmerhout, werd gebouwd in opdracht van de rijke Amsterdamse koopman Henri Hope met de bedoeling daar zijn kostbare kunstcollectie in onder te brengen.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het beschermde stadsgezicht is opgebouwd uit drie gebieden die sterk van karakter verschillen: de oude kern, de Haarlemmerhout en het gebied daar tussen.

ß Voor de oude kern ten westen van het Spaarne is naast de Grote Markt de Bakenessergracht van belang, omdat het nog een zeer gave gracht is. De rivier het Spaarne maakt drie scherpe bochten in de stad, waardoor het ruimtelijke beeld erlangs zeer afwisselend is. Door de versmalling van de rivier naar het centrum van de stad wordt de relatie tussen stad en Spaarne geaccentueerd. Ten oosten van het Spaarne, een gebied dat veel kleiner is dan de andere oever, vormt de voormalige dijkstraat die evenwijdig aan de rivier loopt de belangrijkste structuur. De omgeving wordt voornamelijk bepaald door het silhouet van de in 1905 gebouwde koepelgevangenis.

ß Het gebied tussen de stad en de Haarlemmerhout is bebouwd met villaparken die door hun open aanleg en eigen karakter een waardevol overgangsgebied vormen waarin de brede Dreef een belangrijke ruimtelijke schakel vormt. Met name het Frederikspark en het Florapark bestaan uit vrijstaande villa's afgewisseld met boombeplantingen.

ß De Haarlemmerhout is als stadspark en recreatiegebied van groot belang. De verschillende opeenvolgende fasen van aanleg zijn nog goed afleesbaar, waarbij de 19de-eeuwse Engelse landschapsstijl door zijn gebogen padenbeloop het meest herkenbaar is. In het park staat een aantal monumenten ter ere van bekende Haarlemmers.

De beschermende maatregelen zijn niet voor het hele gebied gelijk, maar in kaart gebracht op een historisch ruimtelijke waardekaart. Door de relatief late aanwijzing zijn er in het verleden ingrepen verricht die door hun sterk afwijkende schaal de historische structuur hebben aangetast, bijvoorbeeld in de omge-

ving van het station, de nieuwbouw van het provinciehuis aan de kant van het Frederikspark, en de aanleg van de Fonteinlaan als brede verkeersweg door de Haarlemmerhout. De bescherming is gericht op het behoud van het uit de ontstaansgeschiedenis aanwezige stratenpatroon en de ruimtelijke ontwikkeling die grotendeels binnen de structuur en schaal van de vroeg-17de-eeuwse stad heeft plaatsgevonden.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Sinds het tweede millennium heeft Haarlem in het beschermde stadsgezicht door oude en nieuwe architectuur met elkaar te combineren, een volgende duidelijk afleesbare laag aan de geschiedenis van de stad toegevoegd. De uit de 18de eeuw stammende drukkerij en lettergieterij van Enschedé op een prominente plek aan het Klokhuisplein werd herbestemd tot grand café en hotel. Aan de buitenzijde is het gevelbeeld bewaard, maar het interieur is eigentijds en kleurrijk. Een ander voorbeeld is de Philharmonie, het voormalige concertgebouw, waaraan een nieuwe vleugel is toegevoegd, uitgevoerd in moderne en strakke materialen met een geheel met glas beklede gevel waarin het notenschrift van een speciaal door Louis Andriessen gecomponeerd lied is gegraveerd. Ook de van oudsher aanwezige hofjesstructuur werd nieuw leven ingeblazen door de aanleg van het Johannes Enschedéhofje. Dit hofje vormt, met zijn in eigentijdse materialen uitgevoerde huizen die gegroepeerd zijn rondom een plantsoen met witte berkenbomen, een rustige oase in het stadshart.

Haarlem-Zuid
Gemeente Haarlem

Karakter vroeg-20ste-eeuws villagebied waarbinnen zich een arbeiderswijk bevindt
Aangewezen gebied het gebied omvat de wijken Oosterhout, Zuiderhout alsmede Spaar en Hout en sluit aan op het beschermde stadsgezicht Haarlem
Jaar aanwijzing nog niet aangewezen, in procedure sinds 2006

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De structuur van Haarlem-Zuid is bepaald door de onderliggende strandwal en het veengebied direct grenzend aan het Zuider Buiten Spaarne. In de 17de eeuw werden hier de eerste buitenplaatsen aangelegd, zoals Spaar en Hout en Oosterhout. Bij de buitenplaatsen hoorden grote tuinen en landerijen die zich uitstrekten tot aan het Spaarne. Aan het eind van de 19de eeuw kwam een gedeelte van de buitenplaatsen in handen van particuliere exploitatiemaatschappijen, die er villaparken inrichtten.
Het plan voor villapark Oosterhout, waarvan het landhuis behouden bleef, werd ontworpen door L.A. Springer. Uitgaande van de vijver bij het huis ontwierp Springer een gebogen stratenpatroon zoals in de Linnaeuslaan, waar in 1901 de eerste villa's werden neergezet.
Een totaal ander concept werd twintig jaar later bedacht door

J.B. van Loghem. Met een kleine aanpassing op het stedenbouwkundige plan, maar in afwijkende bouwstijl werd een arbeiderswijk gebouwd gebaseerd op de tuinstadgedachte, waarbij de huizen zijn geschakeld rond een centrale binnentuin.
Aansluitend op Oosterhout ontwierp Springer ook het stedenbouwkundige plan voor het Zuiderhout. In eerste instantie werden hier villa's gebouwd, later gevolgd door geschakelde middenstandswoningen. In 1961 verrees hier een flat en tien jaar later een verpleeghuis van architect B. Bijvoet.
De plannen om ook het landgoed Spaar en Hout als villapark in te richten, vonden geen doorgang.
De villa van het landgoed werd begin 20ste eeuw verbouwd tot bejaardenhuis, waarbij Springer het tuinontwerp maakte dat rekening hield met de nog aanwezige tuinornamenten en de historische flora.
In de loop der tijd werd het landgoed bebouwd met zelfstandige en geschakelde villa's, die zich ook in de 21ste eeuw nog weten te omringen met veel groen.
De wijken hoorden tot 1927 bij de gemeente Heemstede. Vanaf dat jaar is de gemeentegrens naar het zuiden opgeschoven tot aan de Crayenestersingel. Het gebied is een aantrekkelijke woonomgeving die onder druk kwam te staan, waardoor in een enkel geval een verdichting van de bebouwing heeft plaatsgevonden.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het gebied Haarlem-Zuid is representatief voor de ontwikkeling van buitenplaatsgebieden naar villawijken met zo veel mogelijk behoud van historische elementen, waarbij een goede aansluiting op de Haarlemmerhout tot stand is gekomen.
De ruime stedenbouwkundige opzet bood veel architecten hier gelegenheid te bouwen, waardoor een grote verscheidenheid aan architectuurstijlen aanwezig is. De woonfunctie overheerst, daarnaast bevinden zich enkele schoolgebouwen in het gebied en enkele verzorgingstehuizen. Over het algemeen is de oorspronkelijke opzet om de bebouwing ruim in het groen te situeren gerespecteerd.
De villawijk is van algemeen belang omdat het representatief is voor de ontwikkeling van de Nederlandse suburbane villagebieden uit het eerste kwart van de 20ste eeuw, waarbij verscheidene architecten van naam gezorgd hebben voor hoogwaardige architectuur.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Parkflat Zuiderhout uit 1961, ontworpen door H.T. Zwiers, is door zijn vorm en hoogte een opvallende verschijning in een wijk met overwegend woonhuizen. Toch is het geen storend element, omdat het gebouw goed is ingepast in de stedenbouwkundige structuur en vrij staat op een ruime kavel met veel groen eromheen.
De hoge flat is een representatief voorbeeld van de architectuur van de wederopbouwperiode.

Haarlem-Zuidwest
Gemeente Haarlem

Karakter aaneengesloten villagebied ontwikkeld op voormalige bollenvelden en buitenplaatsen
Aangewezen gebied Verscheidene wijken ten zuidwesten van het stadscentrum. Het gebied sluit in het noorden en oosten aan op het beschermde stadsgezicht Haarlem.
Jaar aanwijzing nog niet aangewezen, in procedure sinds 2004

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Als gevolg van de expansie van activiteiten waarvoor binnen de muren van Haarlem geen plaats meer was, ontstonden aan de zuidrand van de ommuurde stad vanaf de 17de eeuw bedrijven met de daarbij behorende bebouwing. De gronden van de huidige Koninginnebuurt waren lange tijd in gebruik voor de ramen van de lakenwevers en werden later gebruikt voor de teelt van bloembollen. In 1895 kreeg J. Wolbers de opdracht hier een 'aanzienlijk stadskwartier' aan te leggen. De wijk kreeg het patroon van gebogen lanen met uitzondering van de driehoeksvorm van de Eerste en Tweede Emmastraat. Het zuidelijker gelegen Wilhelminapark werd in 1898 aangelegd – geïnspireerd op de Engelse landschapsstijl – voor de bouw van enkele en dubbele villa's. De huizen werden ontworpen door de architect S.J.W. Mons en gesitueerd rond een groen plein.

Het gebied ten westen van de Koninginnebuurt en het Wilhelminapark heeft een heel eigen ontwikkelingsgeschiedenis doordat hier in de 18de eeuw buitenplaatsen werden aangelegd. In 1901 werd voor de buitenplaats Bosch en Vaart door architect P. Kuiper een plan ontworpen geïnspireerd op de tuinstadgedachte. Tussen 1901 en 1938 werd de wijk volgebouwd met villa's en geschakelde middenstandswoningen in verschillende stijlen, variërend van de chaletstijl tot de Amsterdamse School, waarbij het groene Oranjeplein het middelpunt vormt.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De villawijken zijn ruim opgezet en kenmerken zich door een overwegend gebogen stratenpatroon met villabebouwing en geschakelde middenstandsbouw. Bijzonder in de Koninginnebuurt is het in 1932 aangelegde winkelcentrum aan de Tempeliersstraat.
Het hele gebied heeft een hoogwaardig en grotendeels gaaf bewaard gebleven stedenbouwkundig patroon. Een aantal panden geniet al bescherming als rijksmonument, zoals de restanten van de buitenplaatsen aan de Leidsevaart en het Christelijk Lyceum, waarvan het hoofdgebouw uit 1911 dateert. Verschillende architecten van naam hebben hier woningen gebouwd, onder wie K.P.C. de Bazel en J.A.G. van der Steur, die het gereformeerde weeshuis Coen Cuserhuis ontwierp. Het vele groen, zowel openbaar als particulier, is wezenlijk onderdeel van het gebied.
De bescherming is gericht op de Koninginnebuurt als een van de vroegste stadsuitbreidingen van Haarlem en aansluitend daarop het Wilhelminapark en Bos en Vaart, als villaparken van het begin van de 20ste eeuw. Het gebied is representatief voor de ontwikkeling van Haarlem, waarbij gebruik werd gemaakt van een deels historisch stratenpatroon, dat enerzijds aansluit op de historische binnenstad en anderzijds op de Haarlemmerhout.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De combinatie van het gebogen stratenpatroon met de statige architectuur en het vele groen geeft de wijk een lommerrijke grandeur. De villa's zijn door particulier initiatief goed onderhouden. Het maakt dat de wijken een geliefde woonomgeving zijn voor welgestelde gezinnen met jonge kinderen, die hier volop de ruimte hebben om buiten te spelen.

Spaarndam
Gemeente Haarlem

Karakter dijkdorp, ontstaan bij de dam in de monding van het Spaarne in het IJ
Aangewezen gebied de kolk met sluizen en de daaraan gelegen bebouwing en een deel van de IJdijk
Jaar aanwijzing 1971

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

In de eerste helft van de 13de eeuw werd het Spaarne, dat via het IJ in open verbinding stond met de Zuiderzee, afgedamd. In deze dam werden een spui- en een schutsluis aangelegd ten behoeve van de waterlozing en de scheepvaart. Na de St. Elisabethsvloed (1421) wierp men de Spaarndammerdijk op en daarlangs ontstond een vissersdorp. Aan de Haarlemse zijde werd een kolk aangelegd, als veilige ligplaats voor de wachtende schepen tijdens het schutten. Spaarndam, dat immers de toegang vanaf de zee tot Haarlem beheerste, heeft bewogen tijden gekend. In 1573 werd het hele dorp door de Spanjaarden met de grond gelijkgemaakt, waarna het bijna een eeuw lang vrijwel onbewoond bleef. Ook stormrampen en

watervloeden teisterden de kwetsbare dijk en de daarop gelegen huizen. Na de openstelling van het Noordzeekanaal (1865-1976) en de inpoldering van het IJ (1865-1873) was het overstromingsgevaar geweken. Daardoor kon ook buitendijks worden gebouwd. Na 1960 is het dorp aan de oostzijde uitgebreid.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De kolk en de eromheen gebouwde huizen vormen het meest gave gedeelte van Spaarndam. Aan het water van de kolk ligt aan de ene kant de smalle met bomen begroeide Oostkolk en aan de andere het driehoekige pleintje Westkolk. Hierlangs staan huizen direct naast elkaar in de rooilijn. De meeste bestaan uit twee woonlagen onder een kap, en zijn afwisselend voorzien van top- en lijstgevels. De beide sluizen, die aan weerszijden de kolk afsluiten, vormen onmisbare onderdelen in de structuur van de dorpskom. Ook het plaveisel, de kademuren, de meerpalen en de boombegroeiing zijn medebepalend voor het beeld van Spaarndam. Westelijk van de kolk staat de Nederlands Hervormde kerk, die in 1627 werd gebouwd nadat de vorige door storm was verwoest. De Spaarndammerdijk tussen de kolksluis en de, in zijn huidige gedaante uit de 17de eeuw stammende, Woerdersluis is bepalend voor de structuur van het dorp. Binnendijks loopt een anderhalve meter lager gelegen onderstraatje, waarlangs van oorsprong 17de- en 18de-eeuwse huizen staan. De later gebouwde panden aan de noordzijde van de dijk staan wel met de voorgevels direct aan de straat. De bochtige dijk met het onderstraatje en de dijkhuizen erlangs levert een uiterst karakteristiek beeld op. Aan de oostkant van het beschermde gezicht staat het voormalige Gemeenlandshuis, van waaruit het waterbeheer van het Hoogheemraadschap van Rijnland werd geregeld. Het grote gebouw heeft een gesloten gevel langs de dijk; de eigenlijke ingang bevindt zich aan de hofzijde.
De bescherming van Spaarndam is gericht op de nederzetting die in de 13de eeuw aan de dam is ontstaan en die zich heeft ontwikkeld tot een dorp met een specifiek Hollands aanzien.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De structuur van het dorp is heel goed intact gebleven, mede doordat de Spaarndammerdijk met de bebouwing erop aan beide zijden door breed water wordt begrensd. De Positie van Spaarndam (forten en bunkers) met het bijbehorende groengebied ligt iets verderop als een buffer tussen het oude dorp en Haarlem. De uitbreiding van het dorp heeft daarom plaatsgevonden op enige afstand van de kern.
In het dorp zelf staan vrij veel huizen die zijn gebouwd in de 19de eeuw en later. Maat en schaal ervan voegen zich goed in het dorpsbeeld.

Hilversum-Zuid
Gemeente Hilversum

Karakter planmatige stadsuitbreiding van W.M. Dudok uit het begin van de 20ste eeuw
Aangewezen gebied ten zuiden van het centrum
Jaar aanwijzing nog niet aangewezen, in procedure sinds 2008

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Het zuidelijke deel van Hilversum (ten noorden van de Diependaalselaan), bestond uit zandgrond waar oude wegen vanuit de kern door de engen naar de heide voerden. Aan het begin van de 20ste eeuw waren hier arbeiderswoningen gebouwd als gevolg van de opkomst van de industrie. In 1915 maakte W.M. Dudok, in de tijd dat hij directeur Publieke Werken was, een uitbreidingsplan voor het gebied. Hij ontwierp een stratenpatroon dat de samenhang tussen de al aanwezige arbeiderswoningen en de nieuw te bouwen volkswoningbouwcomplexen zou waarborgen. Het plan was geïnspireerd op de tuinstadgedachte, wat zich uitte in een besloten wegenpatroon met straten, pleintjes, hofjes en gazons. Door de steden-

bouwkundige opzet vormden de openbare ruimte en de bebouwing een onlosmakelijk geheel.
De kleinschalige bebouwing van de volkswoningbouwcomplexen (1916-1924) bestaat vooral uit één bouwlaag onder een kap, bedekt met dakpannen. Behalve woningen werden er ook scholen, winkels, kerken en speelvelden aangelegd.
In het gebied ten zuiden van de Diependaalselaan uitte Dudok zijn ideeën over de beëindiging van de stad. Hij maakte een overgang naar het aangrenzende natuurgebied door de aanleg van lanen met bomenrijen en plantsoenen. Het plan wordt gekenmerkt door een patroon van rechte wegen die hoofdzakelijk noord-zuid gericht zijn, waarbij de Lijsterbeslaan breder is en uitmondt in de Kastanjevijver. De vijver was zowel een plek van ontspanning voor de wijk als verzamelbekken voor regenwater. Hoewel het aanvankelijk niet de bedoeling was, werden ten westen van deze wijk enkele volkswoningbouwcomplexen gerealiseerd langs rechte straten.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

In het beschermde stadsgezicht zijn drie gebieden te onderscheiden, ieder met hun eigen karakteristieken:

- Het gebied met arbeiderswoningen van ca. 1900. De architectuur van de huizen is eenvoudig met decoratieve elementen in hout of pleisterwerk. De woningen zijn als reeksen van twee lagen onder een kap gebouwd.
- De volkswoningbouwcomplexen, waarvan de architectuur wordt gekenmerkt door woningen in blokjes met gedeeltelijk gepleisterde gevels en jugendstilachtige detaillering. De bijbehorende grond was bedoeld voor de aanleg van moestuinen en het houden van schapen. Het straatprofiel heeft de indeling in rijweg, berm, stoep en voortuinen behouden.
- Het Plan Zuid, waar Dudok de natuur binnen laat komen via de groenbeplanting en de plantsoenen. Een aantal van de in de jaren dertig gebouwde ruime woningen vormt ensembles. De meeste woningen hebben twee bouwlagen onder een kap bedekt met pannen.

De bescherming is gericht op de stedenbouwkundig-historische waarde van het gebied, waarin de verschillende perioden van totstandkoming duidelijk afleesbaar zijn en waarin de hand van W.M. Dudok is te herkennen.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Een gedeelte van de wijken bestaat al bijna honderd jaar. Door de jaren heen was in de structuur al een aantal verstoringen opgetreden rond de scholen en door de bouw van een zorgcomplex. Toch heeft het gebied, met name in de stedenbouwkundige opzet, grotendeels zijn gaafheid bewaard. Het zijn de hier en daar individuele verbouwingen en aanpassingen aan de woonhuizen die zorgen voor een rommelig beeld.

Noordwestelijk Villagebied
Gemeente Hilversum

Karakter villagebied uit het einde van de 19de eeuw gevormd door meerdere kleine villaparken
Aangewezen gebied de wijken liggen ten noordwesten van het centrum
Jaar aanwijzing 2007

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De zandgronden ten noorden en westen van Hilversum waren in het begin van de 19de eeuw nog in gebruik als bouwland en heide. De bewoners van het dorp leefden van de verkoop en verwerking van schapenwol en legden zich toe op het weven. Eind 19de eeuw ontstond er een economische opleving met de komst van de tapijtindustrie. In diezelfde tijd, in 1874, werd Hilversum via de spoorlijn verbonden met Amsterdam en Amersfoort. Het gevolg hiervan was een snelle uitbreiding van het dorp met name door de bouw van verschillende villawijken in opdracht van welgestelde particulieren. Tussen 1875 en 1940 werden acht villaparken gebouwd die zich kenmerken door vrijstaande bebouwing in het groen.

Ze zijn ontworpen door gerenommeerde architecten, vaak in samenwerking met landschapsarchitecten.

Trompenburg, 1875
Oorspronkelijk bedoeld als herstellingsoord werd er een Kurhaus gebouwd met daaromheen enkele monumentale villa's omringd door ruime tuinen. De wijk breidde zich geleidelijk aan uit naar een ontwerp van landschapsarchitect H. Copijn en kreeg in 1893 op het hoogste punt een watertoren. Het grootste deel van de oorspronkelijk grote terreinen is in de loop van de 20ste eeuw verkaveld en bebouwd met kleinere woonhuizen.

Boomberg, 1876
Op en rond de Boomberg was op initiatief van kunstschilder Jan van Ravenswaay een wandelpark aangelegd, dat door de gemeente in 1848 werd aangekocht als stadspark. Tussen de dorpskern en het park werd tussen 1876 en 1900 een villawijk aangelegd door Bouwmaatschappij Hilversum. Het bestaande lineaire stratenpatroon vormde de basis voor de aanleg van de straten en er werden witgepleisterde enkele en dubbele villa's gebouwd voorzien van serres en veranda's. De aanleg was geïnspireerd op de villaparken van vader en zoon Zocher. In het zuidelijke deel is met name sinds de jaren zeventig meer grootschalige nieuwbouw gerealiseerd.

Suzannapark, 1879
Ten zuidwesten van de Boomberg werd een kleinschalig villapark aangelegd in een Y-vormig stratenpatroon. De bouw kwam pas goed op gang in 1891. In hetzelfde gebied legde bankier Blijdenstein de buitenplaats Vogelenzang aan, waar hij door het planten van coniferen de basis legde voor het Pinetum. In 1913 werd in opdracht van de gemeente het Rosarium Boomberg aangelegd door de Naardense tuinarchitect D.F. Tersteeg. Grenzend aan dit gebied ligt het oude haventerrein. Na het verliezen van de functie werd het terrein getransformeerd tot wandelpark door gemeentearchitect W.M. Dudok in 1917. Behalve de wandelpaden ontwierp hij ook de trappen, verschillende toegangshekken en lantaarns in de stijl van de Amsterdamse School. Langs een van hoofdwegen verrezen in de eerste helft van de 20ste eeuw een aantal scholen en het studiogebouw van de NCRV (1939).

Ministerpark, 1897
Rond 1880 kwam de villabouw in dit gebied op gang. De bebouwing concentreerde zich met name rond de Koninginneweg en zijwegen, die in fasen tussen 1881 en 1896 werden

bestraat. In een latere fase ontstonden er enkele villa's langs een ovaalvormig plantsoen, dat later werd verkaveld en bebouwd. In de jaren twintig en dertig van de 20ste eeuw kwamen hier middenstandswoningen. In 1931 werd hier het Raadhuis gebouwd, ontworpen door W.M. Dudok.

De Indische Buurt, 1898
De Graaf Florislaan vormt de scheiding met de meer noordelijk gelegen Indische Buurt. Het lineaire stratenplan van deze wijk is aangelegd overeenkomstig het gemeentelijke uitbreidingsplan uit 1905 en bestaat uit een afwisseling van villa's en middenstandswoningen uit de periode 1905-1940.

Nimrodpark, 1899
Het park werd aangelegd volgens een stratenpatroon van brede gebogen lanen rond een langgerekt ovaal plein met in het midden een rond-point evenwijdig aan de 's-Gravelandseweg. Het plein is ontworpen met drie plantsoenen en wordt doorsneden door een rechte noord-zuidas (Nimrodlaan). Omdat het villapark ook als wandelpark zou dienen, is in het ontwerp nadruk gelegd op de laanbeplantingen en de zichtlijnen. Aanvankelijk kwamen er grote villa's op zeer ruime kavels, vanaf 1910 werden de kavels verdicht.

Kannesheuvelpark, 1902
Oostelijk van het Nimrodpark werd een wijk aangelegd op de gronden behorende bij de landgoederen Quatre Bras en Wisseloord. Het kent een zeer ruim opgezet gebogen lanenstelsel met groene pleintjes op de splitsing van wegen. Direct na de aanleg werden enkele grote villa's gebouwd, de verdere invulling met kleiner landhuizen gebeurde omstreeks 1910.

Diergaardepark, 1904
Het park werd tussen 1904 en 1907 aangelegd door F.E. Blauw, de eigenaar van buitenplaats Gooilust in 's-Graveland. Hij maakte samen met tuinarchitect H. Copijn het ontwerp voor het stratenpatroon, dat is geïnspireerd op 18de-eeuwse sterrenbossen. Centraal in het park bevindt zich het ronde Kraanvogelplein, waarop straalsgewijs enkele rechte straten zijn geprojecteerd. Na de overname van het park door de gemeente in 1909 werden de terreinen wat kleiner verkaveld dan in de beginperiode en bebouwd met kleinere landhuizen.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De acht verschillende villawijken hebben een historisch-ruimtelijke samenhang die in aanleg dateert uit de periode 1875-1907. Het Noordwestelijk Villagebied vormt een geleidelijke overgang van het verstedelijkte centrum naar de bosgebieden ten noordwesten van Hilversum. Het tracé en de ligging van de wegen, in combinatie met de grotendeels vrijstaande bebouwing en het openbare en particuliere groen, bepalen het parkachtige karakter van het gebied. Daarbinnen zijn de afzonderlijke villaparken en -wijken duidelijk te herkennen. De bebouwing dateert grotendeels uit de periode 1880-1940 en vormt een staalkaart van de Nederlandse architectuur uit die tijd, waaronder enkele topmonumenten. Ondanks incidentele schaalvergroting en verdichting is het geheel als karakteristiek villapark bewaard gebleven. De bescherming is gericht op het historisch-ruimtelijke karakter van het gebied, dat een samenhang kent door de stedenbouwkundige structuur, het groene karakter en de harmonische aansluiting van de wijken en parken onderling.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Anders dan in de meeste beschermde gezichten is niet de stadskern van Hilversum beschermd, maar zijn het de wijken eromheen. Van het oude dorp is alleen de Brink over, de rest werd na de Tweede Wereldoorlog gesaneerd. Door de vestiging van radio- en tv-studio's aan de 's-Gravelandseweg vanaf de jaren vijftig, stroomden de functies uit het centrum weg. Een trend die al was ingezet in 1931 met de bouw van het Raadhuis in het Ministerpark. De laatste tijd worden steeds meer villa's omgebouwd tot appartementen en kantoren.

Plan Oost
Gemeente Hilversum

Karakter planmatige stadsuitbreiding van W.M. Dudok uit het begin van de 20ste eeuw
Aangewezen gebied ten noorden en oosten van de oude kern
Jaar aanwijzing nog niet aangewezen, in procedure sinds 2008

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Bij zijn aanstelling als directeur Publieke Werken kreeg de architect W.M. Dudok de opdracht een nieuw uitbreidingsplan te maken voor Hilversum. Het eerste uitbreidingsplan dateerde uit 1905 en was niet meer dan een globaal stratenplan met een zonering van de verschillende functies en typen woonhuizen. Dudok begon met het ontwikkelen van een nieuw plan in de periode 1915-1918, waarbij de nadruk werd gelegd op ruimte voor nieuwe industrieën en de bouw van de daarbij behorende arbeiderswoningen. De nieuwe arbeiderswijken werden ten zuiden en oosten van de oude kern aangelegd tussen de oude heidewegen. Een aantal jaren later, tussen 1926 en 1931, kwamen er enkele wijzigingen op het uitbreidingsplan onder de

naam Plan Oost. In het zuidelijke deel van dit gebied (de wijk Liebergen) werden volkswoningbouwcomplexen gebouwd, gebaseerd op de principes van de Engelse tuinstadbeweging. Uitgangspunt hierbij is dat iedere wijk een dorp op zich is compleet met winkels, scholen en ook plantsoenen met speelvelden. De stedenbouwkundige opzet van de wijk bestaat uit straten, pleinen en hofjes waarlangs de woonhuizen werden gebouwd, eveneens ontworpen door Dudok. De drie bij de wijk behorende scholen worden gesitueerd op markante locaties in de ruimtelijke structuur en vormen oriëntatiepunten van de wijk. De bebouwing is aaneengesloten met horizontaal gelede architectuur en de toepassing van dakoverstekken. Als materiaal wordt baksteen gebruikt in combinatie met hout.
In het noordelijke deel van het gebied, tussen de Hoge Larenseweg en de Johannes Geradtsweg, werd in dezelfde periode een buurt met zowel arbeiderswoningen als middenstandswoningen aangelegd en een terrein gereserveerd voor industrie. Verder naar het noordoosten ontwierp Dudok in 1933 het zogenaamde Beëindigingplan, dat was gericht op de voltooiing van de stad. In het plan was veel ruimte voor groenstroken in de vorm van bermen en plantsoenen, ze markeren de overgang van de stad naar het natuurgebied aan de oostzijde. Aan de uiterste oostgrens eindigt het plan in zeven haaks op de Kamerlingh Onnesweg geprojecteerde plat afgedekt drielaags bouwblokken, die als een 'kamrad' in de aangrenzende natuur steken. Het Kamrad werd in 1964 voltooid met laagbouw bestaande uit rijtjeswoningen, eveneens naar ontwerp van Dudok.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De karakteristieke waarde van Plan Oost ligt vooral in de sterke samenhang tussen het stedenbouwkundige ontwerp en de evenwichtige architectuur. De stedenbouwkundige hoofdstructuur bestaat uit ceintuurbanen die het gebied begrenzen en de radialen die de natuur de stad inbrengen. Daartussen liggen de woonstraten, die een besloten karakter hebben door het gebogen beloop en het afwisselende straatbeeld. In het bebouwingsbeeld zijn de drie uitvoeringsfasen van het ontwerp van Dudok duidelijk herkenbaar bewaard gebleven.
De bescherming is gericht op de bijzondere stedenbouwkundige, cultuur- en sociaal-historische waarde van het gebied dat een uiting is van Dudoks ideeën over de afronding van de stad Hilversum. Het is met name de vervlechting van stad en natuur die in het stedenbouwkundige plan tot uitdrukking komt.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

In de periode 2005-2008 is een gedeelte van Plan Oost, de wijk Liebergen, aangepast aan de eisen van deze tijd. Met behoud van de stedenbouwkundige structuur werd de wijk voor een deel gerestaureerd, maar ook voor een deel geherstructureerd. Nu de wijk net af is, levert het een prachtig beeld op dat op geen enkele wijze wordt verstoord door verrommeling in de vorm van afwijkende aan- of uitbouwen. Het is bijzonder dat de procedure tot beschermd dorpsgezicht is gestart nadat de renovatie van de wijk was voltooid. Dit is geheel in lijn met het (nieuwe) beleid van de gemeente Hilversum om zich te profileren als Dudokstad.

Hoorn

Gemeente Hoorn

Karakter versterkte havenstad aan de voormalige Zuiderzee
Aangewezen gebied historische stad, voormalige vestingwerken en havens
Jaar aanwijzing 1970 (grootste deel binnenstad), 1998 (uitbreiding)

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De stad Hoorn is ontstaan bij de afdamming van de in de Zuiderzee uitmondende waterloop de Gouw. Bij deze natuurlijke haven vestigden zich rond 1300 de eerste bewoners. De dam lag ter plaatse van de huidige Rode Steen in de Westfriese Omringdijk. Op de zeedijk ontstonden de eerste bebouwde straten, het Oost en het West. Het Noord werd de verbindingsweg met het ommeland. Bij de Rode Steen kwamen de straten bij elkaar. Rond de 14de eeuw ontwikkelde de plaats zich, vanwege de haringhandel, tot een belangrijke havenstad. In 1357 verkreeg Hoorn stadsrechten en in 1426 werd de stad voor het eerst omwald, waarna enkele uitbreidingen volgden. In de haven werden eilanden aangeplempt (Venidse,

Oude Doelenkade), waarna het restant Appelhaven werd genoemd. Rond 1500 ontstond de Binnenhaven. Tijdens de bloeiperiode in de tweede helft van de 17de eeuw werden in de Zuiderzee meer havens als een ring rond de stad aangelegd, waaronder de VOC-werven zuidelijk van de Karperkuil. In de stad bouwden kooplieden en reders hun voorname huizen. Kort daarna stagneerde de handel en raakte vooral het havengebied in verval. De stad ging zich meer richten op de marktfunctie (vee- en kaasmarkt) voor het omringend gebied. In de loop van de 19de eeuw werden de vestingwal en stadsgrachten tot 'stadswandeling' getransformeerd, delen van het havengebied veranderden in plantsoen en enkele grachten werden gedempt. Na 1970 is Hoorn sterk gegroeid. Toerisme en pleziervaart namen toe en in de oude stad werd nieuw gebouwd op basis van het historische straten- en grachtenpatroon.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De van oorsprong laatmiddeleeuwse structuur van Hoorn is goed bewaard gebleven, inclusief de in 1576 aangelegde vestinggordel. De Rode Steen is nog steeds het centrale plein, dat wordt beheerst door de Waag en het vroegere Statencollege met zijn rijke gevel. Het Grote Oost is nog altijd de belangrijkste straat van Hoorn met aan weerszijden een aaneengesloten reeks voorname 17de- en 18de-eeuwse woonhuizen. De bebouwing langs West en Grote Noord is vernieuwd, waarbij de structuur bewaard is gebleven.
In het havenkwartier domineert de Hoofdtoren met als schilderachtig decor de aaneengesloten reeks van waardevolle gebouwen aan de Veermanskade. Mede dankzij de sluis is dit het meest representatieve gedeelte van de haven. Door de bij de Appelhaven aangelegde eilandjes is hier een opvallend straten- en waterpatroon ontstaan. De tot 'stadswandeling' omgevormde vestinggordel vormt nog altijd de duidelijke overgang van de historische stad naar de latere stadsuitbreidingen. Ook het silhouet en het stadsfront van Hoorn zoals te zien vanaf het IJsselmeer en vanuit de plantsoenen in het water, is bijzonder.
De bescherming is gericht op de zichtbaarheid van de ontwikkelingsgeschiedenis en de overwegend historisch waardevolle bebouwing van de Hoornse binnenstad, en op bebouwingsbeeld en structuur, die samenhangend en waardevol zijn.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De vele historische (zeil)schepen in de havens dragen in hoge mate bij aan het karakter van Hoorn als historische havenstad. Was vanaf het IJsselmeer voorheen de Hoofdtoren het beeldmerk, tegenwoordig is de – buitendijks gebouwde – nieuwe schouwburg het nieuwe icoon voor wie de stad vanaf het water benadert. Het gebouw ligt deels binnen het beschermd stadsgezicht. Voor dit gebouw met een bijzondere publieke functie is bewust eigentijdse architectuur toegepast.
Het beschermd gezicht uit 1970 en de uitbreiding ervan uit 1998 zijn hierboven als één samenhangend gebied beschreven, omdat ze ruimtelijk nauw met elkaar zijn verknoopt.

Brink
Gemeente Laren

Karakter brinkdorp verweven met wegen en bebouwing van na 1850
Aangewezen gebied de historische kern met een oude dorpsstructuur en de van daaruit uitwaaierende wegen
Jaar van aanwijzing 2007

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Laren is als brinkdorp waarschijnlijk in de 8ste eeuw ontstaan onderaan een helling van de Gooise stuw wal. Langs de (waterrijke) 5-meter-hoogtelijn ontstond hier een lint van brinken. De centrale brink met drinkplaats voor vee ging het middelpunt van het wegennetwerk vormen. De vruchtbare gronden rondom de boerderijen werden in cultuur gebracht door het openkappen van de bosrand in kromme, hoefijzervormige kampen, waarlangs een grillig stratenpatroon ontstond. Laren bleef tot ver in de 19de eeuw een zuiver agrarisch dorp. Daarnaast werd de weverij in de loop van de eeuw een bron van inkomsten. Langs de wegen werden hiervoor wevers- en daglonershuisjes gebouwd. De aanleg van spoor- en stoomtram-

lijnen in respectievelijk 1874 en 1882-1883 maakte Laren beter bereikbaar. Daardoor werd het populair als forensen- en kunstenaarsdorp.
De nieuwkomers lieten al snel een eigen villa of atelierwoning bouwen. De vanouds ingewikkelde verkaveling droeg bij aan deze 'geleidelijke' en niet-planmatige inpassing. Rond de boerderijen werden steeds meer woonhuizen gebouwd, waarbij hooibergen en schuren verdwenen. Aan de noord-, west- en zuidwestkant van de kern verrezen atelierwoningen, villa's en landhuizen, aan de oostkant overwegend arbeiderswoningen. Aan de oostkant van de Brink ontstond een rooms-katholiek complex, bestaande uit de Sint Jansbasiliek, met pastorie, klooster, scholen en broederhuis.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het agrarische brinkdorp Laren is getransformeerd tot forensen- en kunstenaarsdorp. In en rond het oude dorp werd een nieuwe structuur ingepast en toegevoegd, waardoor een nieuwe ruimtelijke samenhang ontstond met behoud van de oude structuur. Dit veranderingsproces is nog goed herkenbaar. Karakteristiek voor het oude Laren is het verbindende lint van brinken. Daarvan is de centraal gelegen Brink – sinds 1928 met eiken beplant – de grootste en de meest karakteristieke. De Brink heeft nog zijn oorspronkelijke maatvoering en groeninrichting met zachte ondergrond.
Ten noorden en noordoosten van de Brink is het invoegen van nieuwe wegen en bebouwing het meest herkenbaar. Hier overheerst een kleinschalig bebouwingsbeeld, waarbij de groenstructuur (bomen, hagen en houtwalafscheidingen) een beeldbepalende rol speelt. De Y-splitsingen en de informele aansluitingen van wegen vormen karakteristieke plekken in de structuur met kleinschalige, heel divers gesitueerde bebouwing erlangs (wevers- of daglonershuisjes). In het zuidelijk deel hebben nieuwe wegen en (grootschaliger) bebouwing een plaats gekregen.
Noordwestelijk van de Brink resteren de open delen van de oude agrarische gronden met villa- en landhuisbebouwing in het groen. De bebouwing is gerelateerd aan de komst van de forensen en kunstenaars en bestaat voornamelijk uit villa's in neostijlen, landhuizen en atelierwoningen in de Gooise landhuisstijl. Het dorpse en informele karakter wordt grotendeels bepaald door de inrichting van de openbare ruimte (klinkerbestrating, 'zachte' overgangen tussen verkeers- en verblijfsgebied en direct aan de weg grenzende groeninrichting).
De bescherming is gericht op het historisch-ruimtelijk karakter van Laren, dat voldoende gaaf en herkenbaar is.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Laren is heel recent aangewezen als beschermd dorpsgezicht. De transformatie van boeren- en kunstenaarsdorp naar winkelgebied voor de regio was toen al in gang gezet. Veel winkels zijn in voormalige boerderijen en andere historische panden gevestigd. De opgave in Laren is om een goede balans te vinden tussen het historisch beeld en de dynamiek die nieuwe aanpassingen vereist. Wellicht kunnen vergissingen uit het verleden op termijn worden gerepareerd.
De uitgestrekte Brink zelf is fraai bewaard gebleven.

Medemblik
Gemeente Medemblik

Karakter versterkte havenstad aan de voormalige Zuiderzee
Aangewezen gebied zuidelijk gedeelte van de stadskern grenzend aan de havens
Jaar aanwijzing 1968

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Medemblik is gesticht op een kreekrug in de nabijheid van de Zuiderzee in de eerste helft van de 8ste eeuw. De nederzetting kreeg stadsrechten in 1289 van graaf Floris V, een jaar nadat hij de dwangburcht Radboud had gebouwd aan de oever van de Zuiderzee. Aanvankelijk leefde het stadje van de handel, het kwam tot bloei in de 16de eeuw. In die tijd werd de Oosterhaven aangelegd met een omwalling die ook het kasteel omsloot. Vanaf het midden van de 17de eeuw ging het economisch slechter met Medemblik. Voor een korte opleving zorgde de vestiging van de rijkswerf aan de Westerhaven, die voor dit doel werd vergroot. Het magazijn Landswerf werd in 1799 op een ruim terrein tussen de haven en de stadsbuitengracht gebouwd.

Vanaf 1813 was hier de Rijks-Marinewerf gevestigd, tot die in 1827 naar Den Helder werd verplaatst. Na een periode als provinciaal ziekenhuis te hebben dienstgedaan, zijn er sinds 1984 appartementen in het gebouw gevestigd. De Oude Haven deed vanaf het midden van de 19de eeuw geen dienst meer en in 1870 werd de Eilandshaven gedempt. Voor een korte opleving zorgde de aanleg van de spoorlijn naar Hoorn en de vestiging van een stoomconservenfabriek (1906) in de buurt van het kasteel.
De afsluiting van de Zuiderzee zorgde wederom voor een economische teruggang. In 1962 werd Medemblik aangewezen als industriekern, met als gevolg dat er ten zuidwesten van het centrum industrieterreinen en uitbreidingswijken werden aangelegd. Toen in 1972 de visafslag werd opgeheven, begon het stadje zich in dezelfde periode te ontwikkelen tot een bekend watersportcentrum. Deze functie heeft de stad nog steeds, gecombineerd met vooral in het zomerseizoen een druk uitgaansleven.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Medemblik is nauw verbonden met het water en is met zijn havens gericht op de voormalige Zuiderzee. Elk van de drie havens, Ooster-, Wester- en Pekelharinghaven, heeft zijn eigen karakteristiek. De Oosterhaven is vrij smal en staat in open verbinding met het IJsselmeer. Het water wordt omgeven door kade en kademuren, met aan de stadszijde de op twee niveaus gelegen Havenstraat. De stadszijde bestaat uit een gesloten huizenfront waarvan het verschil in parcellering en perceelgrootte en de afwisseling tussen top- en lijstgevels voor een schilderachtige aanblik zorgen. De Westerhaven is qua opzet veel ruimer, waardoor de schaal van de aangrenzende bebouwing ook wat groter is. Hier bevinden zich de aanzienlijke behuizingen uit de bloeitijd van de stad met de voormalige gebouwen van de Landswerf.
Van grote waarde is het Achterom, het enige nog aanwezige grachtje dat de zuidelijke begrenzing vormt van het stadsplan van vóór 1599.
Ten noorden van de stadskern staat het stadhuis, gebouwd in rode baksteen naar een ontwerp van A.J. Kropholler uit 1939.
De bescherming is gericht op het behoud van de historische stadskern die door het vele water een geheel eigen karakter heeft, waarbij de gerestaureerde 13de-eeuwse dwangburcht Radboud als blikvanger fungeert.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Vooral de Ooster- en Westerhaven, met historische huizen daarlangs, hebben door conserverende restauraties zo veel mogelijk hun karakter behouden. De derde haven, de Pekelharinghaven, was ten tijde van de aanwijzing voor een groot gedeelte drooggelegd. Door het toenemende belang van de watersportrecreatie is de haven in 1989, dertig jaar na de aanwijzing tot beschermd stadsgezicht, opnieuw uitgegraven. De hier ontstane nieuwe bebouwing is niet altijd van hoogstaande architectuur. Wel is zo veel mogelijk rekening gehouden met de oorspronkelijke verkaveling. De Nieuwstraat, waarvan het zuidelijke gedeelte onder de bescherming valt, heeft zich ontwikkeld tot een echt winkelgebied. Op een enkele plaats zorgt een eigentijdse toevoeging aan de huizen, in de vorm van winkelpuien of dakopbouwen, voor spannende architectuur.

Medemblik kerksituatie
Gemeente Medemblik

Karakter kerk met omringende bebouwing
Aangewezen gebied de Bonifaciuskerk met directe omgeving
Jaar aanwijzing 1968

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De Bonifaciuskerk, gelegen in de nabijheid van de voormalige Oude Haven, staat op de plaats van een voormalige kerk uit de 10de eeuw. Met de bouw van de huidige kerk is in de 14de eeuw begonnen. Het gebouw werd grotendeels verwoest in de 16de eeuw en daarna opnieuw opgebouwd. De kerk is van het laatgotische hallenkerktype met drie beuken. In 1866 is de kerk wegens bouwvalligheid ongeveer 20 meter ingekort. Beide koren en een uitbouw aan de noordzijde zijn toen gesloopt. Acht gebrandschilderde ramen die zich in het koor bevonden zijn daarbij verdwenen. Tussen 1991 en 1993 werd het gebouw gerestaureerd, waarbij het interieur nog voor een groot deel in oorspronkelijke staat behouden bleef. De toren is

aan de kerk vast gebouwd (maar is er geen onderdeel van) en zo'n honderd jaar ouder dan het kerkgebouw. De Protestantse Gemeente Medemblik houdt hier haar kerkdiensten en verhuurt een gedeelte van de ruimte als stiltecentrum. In de noordbeuk worden regelmatig theater- en cabaretvoorstellingen gegeven. Het 17de-eeuwse Pieter Backerorgel is jaarlijks tijdens een aantal concerten te beluisteren. Regelmatig worden exposities van beeldende kunstenaars in de kerk gehouden.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

'Het gebied bij de Nederlands Hervormde kerk die aan Sint Bonifacius en later mede aan Sint Maarten was gewijd, is door de grotendeels nog aanwezige, oorspronkelijke bebouwing rond het kerkhof intact gebleven.' 'Het is van groot belang dat de omgeving van het imposante kerkgebouw, waarvan de rijzige oude toren tot voor kort als baken voor de scheepvaart diende en die thans vanuit de Wieringermeerpolder het beeld van de stad beheerst, niet door ongewenste nieuwbouw wordt beheerst.'[1]

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Uit de toelichting blijkt dat de bescherming van dit specifieke gebied is ontstaan op een moment dat het economisch niet goed ging met de stad. De opsteller van de toelichting somde een aantal zaken op, waaronder de bouw van het nieuwe stadhuis, die het stadsbeeld al dusdanig hadden gewijzigd dat niets meer aan de oude situatie deed herinneren. Door de kerk aan te wijzen tot beschermd dorpsgezicht werd geprobeerd een situatie te behouden. Bestudering van de kaart die bij de aanwijzing hoort, laat zien dat er al in 1967 in de directe omgeving van de kerk niet veel oorspronkelijke bebouwing aanwezig was met uitzondering van een aantal panden aan de Breedstraat en de weduwehuisjes aan de Heerensteeg, die dan ook in de bescherming waren meegenomen. Anno 2009 staan ze er goed bij.
De opsteller van de toelichting had indertijd niet kunnen voorzien dat de kerk in de toekomst niet alleen voor de dienst, maar ook voor andere functies gebruikt zou gaan worden. Recentelijk werd door de Rijksdienst een aanbouw aan de kerk goedgekeurd.[2] De aanbouw of foyer wordt tegen een eerdere uitbreiding aan de zuidbeuk van de kerk gebouwd op verzoek van de hedendaagse gebruikers. De foyer is uitgevoerd in veel glas, afgedekt met een plat dak met een overstek. Qua maat en schaal houdt het ontwerp rekening met de omgeving, maar de kleurstelling van het dak en de daklijst had ons inziens terughoudender kunnen zijn. De positionering is wat ongelukkig, maar wordt veroorzaakt door een eerder aangebrachte uitbouw waar de nieuwbouw tegenaan is gezet. De toevoeging van deze rechthoekige glazen doos brengt een nieuwe laag aan in de geschiedenis van de kerk. De nieuwbouw is een reversibele toevoeging die op den duur makkelijk verwijderd kan worden als een volgende generatie de kerk op een andere manier wil gaan exploiteren.

1 Citaat uit de toelichting.
2 De Rijksdienst was vergunningverlener.

Twisk
Gemeente Medemblik

Karakter agrarisch lintdorp
Aangewezen gebied In eerste instantie betrof de aanwijzing in 1970 alleen dat gedeelte van het dorp waar zich de hoogste concentratie van historische bebouwing bevond. Vier jaar later wordt het gebied ten oosten hiervan, vanwege dezelfde ruimtelijke opbouw, erbij betrokken.
Jaar aanwijzing 1970 en 1974

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Twisk is een langgerekt boerderijdorp ontstaan op een smalle hoog gelegen kreekrug tussen Abbekerk en Medemblik. Vanuit hier werd het veen in noordelijke richting ontgonnen. Om dit veen te kunnen ontwateren, werden vanaf de wegsloot schuine sloten gegraven. Het dorp kwam in de 17de en 18de eeuw tot grote bloei door de goede weidegronden in de omgeving. De welstand uitte zich in de in die tijd gebouwde boerderijen in rijke decoraties zoals geschulpte windveren. Op zich kent Twisk een rustige verloop van de geschiedenis. Het is altijd een welvarend dorp gebleven. In de 19de eeuw werd het een tussenstop voor de stoomtrein van Hoorn naar Medemblik. Het voormalige station uit 1886 herinnert daar nog aan.
Ingrijpende veranderingen met name in de bevolkingssamenstelling vonden plaats vanaf de jaren zeventig,

toen steeds meer boeren hun agrarische bestaan opgaven. Van de ongeveer vijftig boeren uit die tijd zijn er nog maar enkele over. Over het algemeen jongere stadsbewoners op zoek naar rust en ruimte kopen de leeggekomen boerderijen. De grote stolpen worden vaak gesplitst en geschikt gemaakt voor dubbele bewoning.
Op een kleine naoorlogse woonwijk na heeft de structuur van de bebouwing zich alleen ontwikkeld binnen het lint.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De boerderijen bevinden zich ter weerszijden van de lange Dorpsstraat, afgewisseld door karakteristieke arbeidershuisjes, waarvan een aantal geheel uit hout is opgetrokken. Aan de noordwestzijde van de met bomen beplante straat grenzen de erven waarop in een verspringende rooilijn de gebouwen staan. Hier en daar grenzen de huizen direct aan de straat, andere bezitten een voorerf. De bebouwing aan de overzijde is van de weg gescheiden door de Twiskerdijksloot, die parallel aan de Dorpsstraat loopt. De dorpssloot met zijn vele bruggetjes, de verspreide situering van de gebouwen waartussen een aantal onbebouwde kavels het contact met het achtergelegen land heeft bewaard en de rijke boombeplanting dragen bij tot het historisch waardevolle dorpsbeeld. Halverwege het dorp staat de Nederlands Hervormde kerk omringd door een kerkhof die van de lager gelegen straat is afgescheiden door een stenen borstwering en haagbeplanting. De kerk is gebouwd in laatgotische stijl en heeft een aangebouwde toren met bakstenen spits.

De in de bloeitijd van het dorp gebouwde stolpen uit de 17de en 18de eeuw zijn vaak voorzien van 'stadse' gevelornamenten. Uit de 19de eeuw dateert een aantal koprompboerderijen. Doordat de boerderijen dateren uit verschillende tijdperken, geven ze een historisch overzicht van de Noord-Hollandse boerderijenbouw.
De bescherming is gericht op het historische karakter van Twisk als waardevol geheel. Het is een goed bewaard voorbeeld van een langgerekt West-Fries boerderijendorp.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Ondanks dat de agrarische functie van Twisk is afgenomen, heeft het dorp nog de uitstraling van een welvarend boerendorp. Dit komt vooral doordat de grote boerderijen aan de overkant van de sloot zorgvuldig zijn onderhouden en gerestaureerd. Vaak zijn hierbij aan de voor- en zijkant mooie tuinen aangelegd. Het landelijke karakter wordt versterkt door de open doorzichten naar de achtergelegen weilanden, een gevolg van een jarenlang consequent gevoerd beleid. Het maakt Twisk tot een groene oase in een gebied waar de verstedelijking aan het oprukken is.

Muiden
gemeente Muiden

Karakter versterkt havenstadje aan de uitmonding van de Vecht in de voormalige Zuiderzee
Aangewezen gebied de historische kern van Muiden en de (restanten van) de vesting daaromheen
Jaar aanwijzing 1986

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Het stadje Muiden is ontstaan aan de uitmonding van de rivier de Vecht in het IJsselmeer. Muiden wordt voor het eerst genoemd in de 9de eeuw als een vissersnederzetting in het betwiste grensgebied tussen het Sticht en Holland. In 1280 bouwde graaf Floris v hier het Muiderslot, waarbij een nederzetting ontstond. Daaromheen werden vestingwerken gelegd. De stad Amsterdam liet in 1590 – ten behoeve van haar eigen verdediging – de bestaande vesting vernieuwen. Het Muiderslot werd hierdoor directer bij de stad betrokken. Rond 1640 werd de trekvaart Amsterdam-Muiden-Naarden aangelegd, naast de al bestaande weg. Muiden kreeg daardoor de functie van pleisterplaats. Tegelijkertijd vestigden zich

nieuwe bedrijfstakken in de stad: scheepsbouw en zoutziederij. De Zeesluis in het hart van Muiden werd aangelegd aan het einde van de 17de eeuw. De sluis vormde een belangrijke schakel in het inundatiesysteem van de Hollandse Waterlinie. In de eeuwen daarna werd de vesting verbeterd en vernieuwd; verder veranderde er weinig. Vanaf 1932 kon door de aanleg van een nieuwe Vechtbrug het doorgaand verkeer om de stad heen worden geleid. Pas in de jaren vijftig werd de eerste nieuwbouwwijk aangelegd buiten de middeleeuwse stadsomgrenzing.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De hoofdstructuur van Muiden bestaat uit het patroon van dijken en achterstraten aan weerszijden van de centraal gelegen Vecht.
De Zeesluis en de direct daarnaast gelegen – en binnen de stad enige – brug over de rivier vormen nog steeds een belangrijk knooppunt. Het Muiderslot ligt iets daarbuiten, omgeven door een eigen rechthoekige omgrachting. Rond de stadskern liggen de (restanten van de) vestingwerken. In de wallen is een groot aantal militaire gebouwen opgenomen, waarvan de kazerne de meest markante is. De aarden vestingwal met gracht is aan de oostkant van de stad nog aanwezig. Aan de westkant is de vestinggracht tot singel omgevormd. Het open schootsveld is alleen aan de noordoostzijde bewaard gebleven.
De oostelijke Vechtdijk is eenzijdig bebouwd; hier staan de voorgevels naar de Vecht gekeerd. De bebouwing langs de westelijke Vechtdijk is tweezijdig, waardoor de achtererven aan het water grenzen.

Noordelijk van de sluis liggen de nog steeds bestaande scheepswerven ook direct aan de rivier.
De bescherming is gericht op het bewaard gebleven karakter van vestingplaats aan de monding van de Vecht, de besloten ligging binnen de grotendeels nog aanwezige wallen en op de openheid van het gebied oostelijk van de vesting. Daarbinnen zijn de centrale ligging van de sluis, de dominante positie van het Muiderslot ten opzichte van de kern en de dijkenstructuur kenmerkend.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Interessant genoeg bepalen twee belangrijke historische functies van Muiden in een hedendaags jasje het stadsbeeld. De vele horecagelegenheden rond de sluis laten zien dat Muiden nog steeds een belangrijke pleisterplaatsfunctie heeft. Ook de werf- en scheepvaartactiviteiten zijn voor een groot deel behouden gebleven; de jachthavens breiden zich gestaag uit.

Naarden Vesting
Gemeente Naarden

Karakter vestingstad, onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie
Aangewezen gebied de historische kern met de vestingwerken en een deel van de open schootsvelden
Jaar aanwijzing 1985

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Naarden ligt in het noordwesten van het Gooi nabij de kust van de voormalige Zuiderzee. De stad kent een lange geschiedenis van verwoesting en wederopbouw sinds de Middeleeuwen en kreeg haar huidige verschijningsvorm in de 17de eeuw. Naar ontwerp van Adriaan Dortsman werd een vesting aangelegd geïnspireerd op de ideeën van de Franse vestingbouwkundige Vauban. In het ontwerp werd het toen bestaande stratenplan omgeven door een dubbele omwalling en twee vestinggrachten. Het gaf Naarden de vorm van een vrij regelmatige zeshoek waarbij de punten worden gevormd door zes bastions. In de 19de eeuw werd de vesting onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De vestingstatus belem-

merde een verdere ontwikkeling en het stadje raakte geïsoleerd. Als zodanig verloor het zijn functie in 1926, maar de verdedigingswerken werden al snel beschermd door de aanwijzing tot 'monument van geschiedenis en kunst', waardoor sloop werd voorkomen. Heden ten dage is Naarden de best bewaarde vestingstad van Nederland.
Vanaf ca. 1950 werden braakliggende terreinen binnen de vestingmuren opnieuw bebouwd. De nieuwbouw sluit qua situering en hoogte goed aan bij de historische bebouwing en er is ook aandacht voor restauratie en herontwikkeling. In de jaren negentig wordt Naarden nieuw leven ingeblazen door de komst van binnenhuisarchitect Jan des Bouvrie, die in het voormalige Arsenaal – in 1959 na een brand opnieuw opgebouwd – een designcentrum vestigt. Sindsdien kent de stad een toename van zowel jongere als oudere kapitaalkrachtigen die de vaak kleine panden – oorspronkelijk bedoeld voor de huisvesting van soldaten en officieren – uitbouwen en verfraaien.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het eenvoudige planmatig opgezette stratenplan zoals dat halverwege de 14de eeuw is uitgezet, heeft in de loop der tijd geen noemenswaardige veranderingen ondergaan. Kenmerkend is het besloten karakter van de lange rechte straten met aaneengesloten bebouwing, die visueel worden afgeschermd door de groene vestingwallen. De meeste woonhuizen zijn klein van schaal en van een overwegend sobere architectuur. De Marktstraat is de enige dwarsverbinding over de volle breedte van de stad en vormt hierdoor de centrale as. De volledig intact gebleven vestingwerken illustreren de betekenis van Naarden als vesting. De vestingfunctie wordt benadrukt door de besloten ligging van de bebouwing binnen de hoge aarden wallen, de moeilijke toegankelijkheid van de stad (er zijn maar drie toegangswegen) en de voor een deel nog onbebouwde schootsvelden. Het silhouet van de stad wordt bepaald door de toren en het hoge schip van de Grote of St. Vituskerk. Opvallend is de ruimtelijke situering van de kerk, die met de apsis op de Marktstraat is gericht. Hier schuin tegenover staat het stadhuis uit 1601. Binnen de gehele vesting is naast het stratenpatroon en de afmeting van de bebouwing, ook de profielopbouw van de openbare ruimte van belang.
De bescherming is gericht op het unieke karakter van de vesting, dat herkenbaar is gebleven in de ruimtelijke opbouw, structuur en bebouwingsbeeld. Dit wordt versterkt door de besloten ligging van de omwalde stad in de openheid van het gebied eromheen.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De laatste jaren is Naarden van een versteende vestingstad veranderd in een lieflijke woonomgeving. Dit komt vooral door toevoegingen aan het straatbeeld die afwijkend zijn van het oorspronkelijke sobere karakter. Zoals het witpleisteren van woningen, het planten van rijen bomen en de aanleg van geveltuintjes. Het behoud van de openheid van de groene schootsvelden – gevolg van een jarenlang consistent gevoerd beleid – staat onder druk. Deze hebben natuurlijk al jaren geleden hun functie verloren, maar zorgen er nog steeds voor dat de vesting, voor een groot gedeelte, in een open landschap ligt.

Kolhorn

Gemeente Niedorp

Karakter dijklint van woonhuizen aan de voet van de voormalige zeewering, de Westfriese Omringdijk
Aangewezen gebied de bebouwing binnen de hoek van de Westfriese Omringdijk
Jaar aanwijzing 1986

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Kolhorn is ontstaan langs de voormalige zeewering de Westfriese Omringdijk, ter plaatse van een in de zee uitspringende hoek of 'horn'. Het oost-west gerichte gedeelte van de dijk is afgeleid van een 13de-eeuwse kade. De scherpe hoek of 'horn' in de dijk hangt samen met de aanleg rond 1335 van de nieuwe zeedijk. Het toen aan de Zuiderzee gelegen Kolhorn was weinig meer dan een ligplaats voor schepen uit Schagen. Vanaf eind 16de eeuw nam de scheepvaart toe waardoor langs de voet van de zeedijk huizen werden gebouwd. In de 17de eeuw vormde het winnen van wier, ter versteviging van dijklichamen, een belangrijke inkomstenbron. In de 18de eeuw kwam daar turf- en veevervoer voor in de plaats. De nu nog

op de dijk staande turfpakhuizen verwijzen daarnaar. Met de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal in 1825 verdween het merendeel van de vrachtvaart en kwam het accent op de visserij te liggen. De vooruitgeschoven ligging van het dorp in zee verdween met de inpoldering van 1847 van de Waard- en de Groetpolder. De rede van Kolhorn werd een binnenhaven, die voornamelijk voor visserij werd gebruikt. De drooglegging van de Wieringermeer in 1930 maakte ook hieraan een einde. Binnen de dorpskern ging de woonfunctie overheersen.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De structuur van Kolhorn wordt nog altijd bepaald door de bijna haakse bocht in de hoge Westfriesedijk en de benedendijks gelegen dorpsbebouwing met de kerk daarachter. Het tracé van waterlopen, straten, paden en bebouwing herhaalt het beloop van de dijk. De weg ligt boven op de dijk, bijna alle huizen staan beneden. De knik van de dijk wordt gemarkeerd doordat alleen daar op de kruin van de dijk bebouwing staat. De geplaveide paden Oude en Nieuwe Streek volgen het beloop van de dijk onderlangs. Bij de Oude Streek ligt de smalle Benedenkolk tussen het dijktalud en het pad, bij de Nieuwe Strook de brede Hoogsloot. De Oude Streek heeft een flauw gebogen rooilijn. Het pad is smal en met gele klinkers bestraat. Een hekwerk op de kade benadrukt het nauwe dwarsprofiel. Langs de Nieuwe Streek staan de huizen in een strakke rooilijn, met op de oeverstrook gelegen overtuinen, die samen een vrijwel aaneengesloten rij vormen. De lage huizen, de bomen in de overtuinen en de tuinhekjes langs het bestrate pad bepalen het intieme straatbeeld. Voor het historisch karakter van het dorp zijn bovendien de tegen het dijktalud gebouwde zwart geteerde, houten turfschuren van belang. In het dorp zelf hebben de meeste huizen bakstenen gevels met een geschilderd, houten voorschot in de top. De bescherming is gericht op de ruimtelijke structuur van het dorp in de haakse bocht van de Westfriesedijk en het daarmee samenhangende historische bebouwingsbeeld.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Kolhorn heeft zijn dorpse, vrij intieme sfeer bewaard. De ruimtelijke opbouw van de Nieuwe Streek, met de woonhuizen aan de ene kant van het pad en de direct aan het water grenzende overtuinen aan de andere kant is ongebruikelijk en geeft een heel bijzonder beeld, waarin water en groen de hoofdrol spelen. De Oude Streek, met de huizen direct aan het klinkerpad, is juist stenig van karakter.

Ouderkerk aan de Amstel
gemeente Ouder-Amstel

Karakter dorpskern en dijklinten langs beide Amsteloevers
Aangewezen gebied beide Amsteloevers, de Portugees-Israëlitische begraafplaats en de oevers van de Bullewijk
Jaar aanwijzing 1990

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Ouderkerk is ontstaan bij de uitmonding van de Bullewijk in de brede en ter plekke sterk gebogen Amstel. Beide zijn van oorsprong afwateringsstroompjes in het Utrechts-Hollandse veengebied. Op deze strategische plaats hebben de Heren van Amstel een slot gesticht, dat na de verwoesting in 1204 niet is herbouwd. Ook het dorp zelf moet in de 12de eeuw zijn ontstaan. Tot de 17de eeuw fungeerde Ouderkerk voornamelijk als verzorgingskern voor het omringende gebied. Toen welgestelde Amsterdammers hier daarna buitenplaatsen lieten bouwen, nam de verzorgende functie alleen nog maar toe. Het comfortabele vervoer per trekschuit vanuit Amsterdam speelde hierbij een belangrijke rol. In 1614 werd het

terrein van het voormalige slot door twee gemeenten van Portugese Joden aangekocht om er een begraafplaats op aan te leggen. Het dorp werd halteplaats voor personenvervoer en beurtschippers, waarvoor uitspanningen en herbergen langs de westelijke Amsteloever werden gebouwd. In 1731 kocht Amsterdam het ambacht Ouder Amstel, waardoor het dorp door de hoofdstad werd bestuurd. In 1938 is de – in de dorpskern gelegen – oude brug over de Amstel gesloopt en is noordelijk ervan een nieuwe brug gebouwd in aansluiting op de doorgaande provinciale weg. Na de Tweede Wereldoorlog heeft het dorp zich landinwaarts verder uitgebreid.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De structuur van het dorp wordt nog steeds bepaald door de rivier de Amstel en de daarin uitstromende Bullewijk. De straten op de oevers zijn door bruggen met elkaar verbonden. De woonhuizen staan direct in de rooilijn, naar de weg toe en dus van het water afgekeerd. Ze liggen op smalle percelen met de achtererven aan het water. Ten noorden van de kern staat een lint van wat ruimer gelegen, kleine vrijstaande buitenplaatsen, vaak met een theekoepel aan de Amstel. Het niveauverschil tussen de achtererven en het water is gering. Langs de westelijke Amsteloever liggen vooral voormalige uitspanningen en herbergen. Ze staan met hun voorgevel naar de weg, die direct langs de Amstel loopt.
Centraal in het dorp ligt de Kerkstraat met aan het noordelijke einde op een verhoging de Nederlands Hervormde kerk, een 18de-eeuwse centraalbouw, en aan het zuidelijke einde de neogotische St. Urbanuskerk. Langs de straat ligt aan de ene kant de uitgestrekte Portugees-Israëlische begraafplaats met beheerderswoning en een groot aantal historische grafmonumenten. Aan de andere kant staat een rij kleinschalige diaconiewoningen in de rooilijn. De brugwachterswoning ter plekke van de (gesloopte) oude Amstelbrug staat er nog. Momenteel vaart hier een pontje.
De bescherming is gericht op de oorspronkelijke ruimtelijke structuur ter weerszijden van Amstel en Bullewijk, de oorspronkelijke functie als pleisterplaats, en het waardevolle bebouwingsbeeld in samenhang met de Portugees-Israëlitische begraafplaats. Belangrijk is de besloten ruimtelijke structuur van de dorpskern zoals die zichtbaar is vanaf het water.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Water en groen spelen in het gebied een belangrijke rol. De uitgestrekte (groene) begraafplaats, de Amstel en de Bullewijk met hun begroeide oevers, de hoge bomen rond de Nederlands Hervormde kerk en de vele achtertuinen aan het water zijn bepalend voor het beeld. Ouderkerk is nog steeds een pleisterplaats, maar nu vooral voor (water- en fiets)recreanten. Veel van de voormalige uitspanningen zijn restaurants geworden, met terrassen aan het water.

Droogmakerij de Schermer
Gemeente Schermer

Karakter droogmakerij met bijbehorende molens, molenplaatsen, gemalen en stolpboerderijen
Aangewezen gebied de gehele droogmakerij, tot het midden van de ringvaart
Jaar aanwijzing nog niet aangewezen, in procedure sinds 2005

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

In het Noord-Hollandse veenlandschap ontstonden grote binnenmeren door het wegslaan van stukken veen. De Schermer was er daar één van, voordat het meer tot droogmakerij werd gemaakt. Een droogmakerij is een meer of plas die is drooggemaakt. Rond het meer wordt een (ring)dijk gelegd. Het water erbinnen wordt met molens en later met gemalen uitgepompt en erbuiten geloosd. Daarmee is een droogmakerij een bijzonder soort polder, ofwel een (door dijken omgeven) waterstaatkundige eenheid, waarin de waterstand kunstmatig wordt beheerst. In de 17de eeuw werden grote investeringsprojecten als droogmakerijen gerealiseerd door welgestelde kooplui die samen het benodigde kapitaal ophoestten.

Door de vruchtbare bodem werd dit als goede belegging gezien.
De Schermer is rond 1635 droog-gelegd op initiatief van Alkmaarse kooplieden. 260 boerderijen moesten de forse investering terugverdienen. Molens met een scheprad hebben de Schermer leeggemalen; de windbemaling bleef hier tot 1930 in functie. Daarna namen vier elektrische gemalen hun taak over.
Aan het eind van de 20ste eeuw zijn ze door twee nieuwe gemalen vervangen. Van de oorspronkelijke 52 molens resteren er 11. Droogmakerijen, en dus ook de Schermer, hebben een rationele opzet met rechte wegen en vaarten en een open landschap. Waterbeheersing en agrarisch gebruik zijn de leidende principes. De droogmakerij werd aangelegd als veertien afzonderlijke polders, elk met een eigen poldermolen. Deze maalden uit op de binnenboezem, bestaande uit twee haaks op elkaar staande vaarten, de Noordervaart en de Zuidervaart. De vaarten leidden het water naar drie molengroepen aan de oostkant van de Schermer. Ze sloegen het water uit op de Schermerboezem. Het agrarisch grondgebruik is nog steeds onlosmakelijk met de Schermer verbonden.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De Schermer is in ons land, op de Beemster na, de grootste 17de-eeuwse droogmakerij. Het bemalingssysteem met een binnenboezem maakt de Schermer enig in zijn soort. Alles in de Schermer maakt hier deel van uit: de rationele verkaveling, de boerderijen en de efficiënte bemalingsmethode (bestaande uit de ringvaart, vaarten, tochten, molenkades al dan niet met molen, molengangen en kolken) die de ruggengraat ervan vormt. Samen met het agrarisch gebruik van ruim drie eeuwen bepaalt dit het karakter en de cultuurhistorische waarde van de droogmakerij. De 17de-eeuwse aanleg is gaaf bewaard gebleven. Hoewel het systeem met binnenboezem niet meer functioneert, is het vrijwel volledig aanwezig en beleefbaar. De vroegere molenplaatsen zijn herkenbaar en een deel van de molens is nog aanwezig. Kenmerkend voor de Schermer is de grote openheid.
De bescherming is erop gericht om de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende, structuur en de ruimtelijke kwaliteit van het gebied zwaar mee te laten wegen bij toekomstige ontwikkelingen.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Binnen de Noord-Hollandse beschermde gezichten vormt de Schermer een buitenbeentje. Weliswaar wordt de Schermer beschermd ‘dorpsgezicht’ genoemd, maar het gaat om een door de mens gemaakt landschap, dat feitelijk één grote machine is. Voortzetting van het agrarisch grondgebruik is de belangrijkste voorwaarde voor het voortbestaan van de droogmakerij. In eerste instantie waren de molens van de droogmakerij gerestaureerd. Het waarborgen van deze publieke investering vormde de aanleiding voor de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed om de Schermer als geheel te willen beschermen.
Westelijk van de Ringweg van Alkmaar staat de voor de Schermer zo belangrijke openheid onder druk. Hier is een vuilverbranding gebouwd en de Ringweg manifesteert zich daar als rand van de droogmakerij.

Den Hoorn
Gemeente Texel

Karakter dijklint van woonhuizen en boerderijen in open weidegebied
Aangewezen gebied de oude kern met de ten noorden hiervan gelegen kerk en schapenweiden
Jaar aanwijzing 1968

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Den Hoorn is een dorp op wat nu het eiland Texel is. Lange tijd was Texel onderdeel van het vaste land. Door stormen in 1170 ontstond een zeegat, het Marsdiep, en werd Texel van de rest van Nederland afgesneden. Vanaf die tijd begonnen de bewoners hun land tegen de zee te beschermen door het bouwen van dijken. Tot ver in de 19de eeuw werden er polders aangelegd, waarna het eiland zijn huidige vorm kreeg. Hoewel de tijd van eilandvorming voorbij is, is het vooral de 20ste eeuw die zorgt voor veranderingen in het landschap door het in hoog tempo aanleggen van wegen en recreatieterreinen.

Den Hoorn is een van de oude dorpen gelegen op een dijk in de zuidwesthoek van het eiland. Het bestaat uit

een lange straat en twee parallelle achterstraten die alle oost-west georiënteerd zijn, waardoor het dorp een opvallende vorkstructuur kreeg. De Kerkstraat is de enige straat die hier haaks op staat en het dorp verbindt met de iets verderop gelegen kerk.
De inwoners leefden voornamelijk van de landbouw en visserij en het houden van schapen. Den Hoorn kreeg in de 17de eeuw een speciale functie doordat de loodsen die schepen van de Oost-Indische Compagnie begeleidden zich hier vestigden. In de Herenstraat staan nog enkele loodshuizen die hier aan herinneren. Ten noorden van de dorpskern staat de hervormde kerk. Deze ligt nu net buiten het centrum, omdat Den Hoorn in het verleden groter is geweest. Door de steeds minder wordende scheepvaart kwamen er huizen leeg te staan, die in de loop der tijd gesloopt werden.
Aan de zuidzijde van het dorp is omstreeks 1980 een aantal wijkjes met vrijstaande huizen toegevoegd die haaks staan op de oost-westrichting van het dorp. Door hun situering en architectuur doorbreken ze de oorspronkelijke structuur.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het is met name de vorkstructuur en de fraaie situering van de kerk met zijn ligging op een laaggelegen heuvel, die karakteristiek is voor het dorp. Door de vrije ligging vormt het gebouw een dominant monument dat tot ver in de omtrek te zien is.
De rondom liggende schapenweiden zijn door dijkjes van opgehoopte zoden gras omringd. Ze worden tuunwallen genoemd en dragen bij aan het 'gave' beeld van het oude Texelse land.
Van de dorpsbebouwing is het eerder het totaalbeeld dat van belang is dan de kwaliteit van de individuele panden. De aaneengesloten huizen staan voor een deel met de top- en voor een deel met de langsgevel in de rooilijn, hier en daar afgewisseld door een vrij erf of een steeg. Met name de bebouwing van de Diek is van belang, omdat die een overheersend agrarisch karakter heeft waarbij op een aantal plekken de relatie met de aangrenzende weilanden nog aanwezig is. Bijzonder is de aanwezigheid van een schuilkerkje achter het pand van Diek 10.
De bescherming is gericht op het waarborgen van het karakter van het dorp voor de toekomst waarbij 'geenszins een algehele bevriezing wordt beoogd'.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Een meer dan veertigjarige bescherming heeft er voor gezorgd dat Den Hoorn zijn intieme karakter heeft kunnen behouden, onder andere door het uitvoeren van zorgvuldige restauraties. Dit in tegenstelling tot een dorp als De Koog, waar vooral door het creëren van faciliteiten voor toeristen veel van de authenticiteit verloren is gegaan. Nu de bloembollenteelt een middel van bestaan is geworden, zorgt een bloeiend krokusveld er in het vroege voorjaar voor dat de witte toren van het kerkje van Den Hoorn mooi afsteekt tegen de gele kleur van de bloemen.

Oosterend
Gemeente Texel

Karakter kerk met omringend kerkhof
Aangewezen gebied de hervormde kerk met directe omgeving
Jaar aanwijzing 1968

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Oosterend is ontstaan in de 11de eeuw op een keileemopduiking (stuwwal). Het dorp ligt op slechts enkele honderden meters van het wad. Van oorsprong had het een agrarische functie, maar de boeren hielden zich vanwege de nabijgelegen haven ook bezig met visserij. Omdat de haven in de 19de eeuw verzandde, moesten de vissers op zoek naar een nieuwe plek die zij vonden in het zuidelijker gelegen Oudeschild.

De oude kern van Oosterend wordt gevormd door de iets hoger gelegen kerk met daaromheen meerdere, smalle straten met kleine vissershuisjes. De van oorsprong katholieke kerk was gewijd aan Sint Maarten en heeft als kern een tufstenen schip uit 1206. In de loop der tijd is de kerk

met diverse aanbouwen in verschillende stijlen uitgebreid tot zijn huidige kruisvormige plattegrond. Na de Reformatie werd het een hervormde kerk. Het min of meer rechthoekige kerkhof ligt om de kerk heen en is als zodanig nog herkenbaar. De graven liggen verspreid tussen de groene graszoden. Veel huizen in de oude kern dateren uit de 17de eeuw, het zijn diepe panden van één laag voorzien van een groen geschilderd houten voorschot met een witgeschilderde topmakelaar en windveren. De huizen zijn gerestaureerd en goed onderhouden.
Oosterend is sinds het einde van de 19de eeuw gelijkmatig uitgebreid met nieuwe straten die goed aansluiten op de bestaande structuur, met uitzondering van een aantal huizenblokken die in 1970 tegen de dorpskern aan zijn gebouwd. Deze vallen buiten de bescherming, net zoals verscheidene boerderijen die in de omgeving liggen, maar wel de status van rijksmonument hebben. Tegenwoordig is Oosterend een levendig plaatsje en na Den Burg het tweede dorp van Texel, dat zich steeds meer als een vierseizoenen-vakantie-eiland profileert.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het dorpsbeeld van Oosterend wordt beheerst door de kerk, die bijzonder fraai op een lage heuvel is gesitueerd te midden van het omringende kerkhof. De erfafscheiding bestaat uit een bakstenen borstwering waarboven een haagbeplanting. Samen met een 'krans' van oude lindebomen wordt het gehele kerkterrein hierdoor omsloten. Het 'schilderachtige' wordt verder bepaald door de eenvoudige bakstenen verharding van de smalle straten en de huizen aan met name de Kerkstraat, het Kerkplein en de Peperstraat. Sommige woningen grenzen met de topgevel aan de straat en zijn voorzien van een houten beschot. Een aantal daarvan is aangewezen tot rijksmonument. De bescherming is gericht op het behoud van het dorpsbeeld.

OPMERKINGEN EN OBSERVATIES

Nog steeds vormt de kerk omringd door bomen het middelpunt van het dorp. De leilinden zijn onlosmakelijk verbonden met het beeld van het kerkhof en zijn bepalend voor de sfeer. In de winter zorgen ze voor een relatieve openheid doordat het donkere silhouet van de takken fijntjes afsteekt tegen het wit van de huizen die eromheen liggen. Dit verandert zodra de bladeren beginnen uit te lopen en een dicht bladerdak vormen, waardoor een groene oase ontstaat in het versteende centrum van het dorp.

Velsen
Gemeente Velsen

Karakter kerkringdorp met historische bebouwing
Aangewezen gebied de kerk met omringende bebouwing en een plantsoen ten zuiden hiervan
Jaar aanwijzing 1970

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Velsen is ontstaan in de 8ste eeuw op de plaats waar Willibrord een van de vijf moederkerken van Holland stichtte. In de vroege Middeleeuwen lag Velsen tussen de duinen en het Wijkermeer. Het was voornamelijk een agrarische gemeenschap, waar behalve landbouwers ook schelpenvissers en handelaren woonden. Hoewel het dorp verschillende malen overstroomde, werd het telkens opnieuw opgebouwd. Toen in de 17de en 18de eeuw gefortuneerde Amsterdammers in de omgeving buitenplaatsen lieten bouwen als Beeckesteijn en Waterland, bracht dat voor het dorp grote voorspoed met zich mee. De tuin- en ambachtslieden die hierbij betrokken waren, vestigden zich in het dorp.
De aanleg van het Noordzeekanaal

tussen 1865 en 1876 pal ten noorden van het dorp én de opeenvolgende verbredingen zorgden ervoor dat het dorp in tweeën werd gesplitst. Velsen-Zuid en -Noord ontstonden, waarbij Velsen-Zuid de naam werd van het oorspronkelijke dorp. Sinds 1957 zijn beide delen met elkaar verbonden via een tunnel onder het kanaal. De huidige gemeente Velsen beslaat nog vijf andere kernen, waaronder IJmuiden met zijn grote zeehaven.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Middelpunt van het dorp is de op een heuvel gebouwde Engelmunduskerk, een van oorsprong tufstenen kerkje, dat in de 13de eeuw werd uitgebreid met een in romaanse stijl gebouwde toren en een kapel van baksteen. Van de rondom deze kerk in de 17de en 18de eeuw gebouwde huizen zijn er nog enkele aanwezig die het behouden waard zijn.
Niet alleen de kerk met zijn markante ligging, ook de bomen maken een essentieel onderdeel van het dorpsbeeld uit. Behalve de omringende bebouwing is ook een driehoekig plantsoen ten zuiden in de bescherming meegenomen. In het verleden was dit de tuin van buitenplaats Schoonoord. De openheid van het plantsoen zou in verband met het zicht op het dorp vanuit het zuiden gehandhaafd moeten blijven.
De bescherming is gericht op het behoud van het karakter van het nog resterende dorpsgedeelte dat door de kanaalverbreding van 1969 opnieuw aan het inkrimpen was. De opstellers van de toelichting stelden voor om enkele panden die zich bevonden in het noordelijk gedeelte van het dorp over te plaatsen naar het zuidelijke gedeelte en deze opnieuw op te bouwen aan de hand van de 18de-eeuwse plattegrond.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De oude kern van Velsen werd een beschermd dorpsgezicht in 1970. Gezien de boven geschetste ontwikkelingen moet de aanwijzing gezien worden als een laatste poging nog iets van het dorp te redden. Het oorspronkelijke 18de-eeuwse Huis van de Schout stond vóór de kanaalverbreding aan de noordelijke oever. Het werd inderdaad herbouwd op de zuidelijke oever in 1977. Anno 2009 vormt Velsen-Zuid een rustige enclave in een gebied waar industrieën de overhand hebben.

Broek in Waterland
Gemeente Waterland

Karakter bebouwingslinten aan het water die bij de Nederlands Hervormde kerk zijn verknoopt
Aangewezen gebied bebouwing rondom het Havenrak en op beide oevers van de waterloop 't Dee
Jaar aanwijzing 1971

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Broek in Waterland is ontstaan op de plaats waar de afwateringsstroom 't Dee in de Zuiderzee uitmondde. Rond een natuurlijke verbreding van deze stroom, het huidige Havenrak, concentreerde zich de bebouwing, met uitlopers in noordelijke en zuidelijke richting. Dankzij deze beschutte natuurlijke haven hielden veel bewoners zich – behalve met landbouw – vooral bezig met handel en (haring- en walvis)visserij. Broek in Waterland wordt al in de 13de eeuw vermeld. Toen in 1631 de Unie van Waterland tot stand kwam, bloeide de handel op en beleefde het dorp een periode van grote welvaart. Aan de huizen – zoals ook elders in Waterland van hout gebouwd – is dit nog duidelijk af te lezen. Nog in de 18de eeuw

woonden er vermogende kooplieden in de grote huizen in de dorpskern. Daarna raakte de Broeker scheepvaart in verval, waarna de bevolking zich weer meer op de landbouw concentreerde. Veel huizen werden opgesplitst en door meerdere gezinnen bewoond. Vanaf ca. 1970 hebben Amsterdammers in Broek huizen gekocht en gerestaureerd.
Sinds 1938 loopt de drukke autoweg N247 vlak langs het dorp, waardoor de eigenlijke dorpskern is afgesneden van de historische bebouwing zuidoostelijk ervan. Dit gebied valt buiten het beschermd gezicht; vermoedelijk wordt het er binnenkort alsnog bij getrokken.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De water- en wegenstructuur binnen de dorpskern is onveranderd gebleven. Daarbinnen bepalen de houten huizen van kooplieden, vissers en boeren nog steeds het dorpsbeeld.
De huizen langs het Havenrak staan vrij op een eigen erf en min of meer in de rooilijn. Noordelijk daarvan is de Nederlands Hervormde kerk markant gelegen aan het brede water. Het grote bakstenen gebouw is door zijn spitse toren van verre zichtbaar. Bij de kerk zijn de straten op beide oevers van 't Dee bij de sluis door een brug met elkaar en met het Havenrak verbonden. Het Leeteinde, op de oostoever, heeft een bochtig beloop, rijke boombegroeiing en bebouwing aan één kant. Aan de overkant van het water ligt het opvallend slingerende Roomeinde, met woonhuizen aan beide kanten. De gebouwen, woonhuizen en boerderijen, staan soms direct aan de straat en soms verder naar achteren in een grote tuin met haag of hek rondom. Dit deel van het dorp heeft een besloten karakter, hoewel hier en daar zicht is op de weilanden erachter. In het gehele dorp zijn de gebouwen met hun voorgevel naar de straat gericht, waarbij de houten topgevels zijn versierd met ornamenten uit verschillende stijlperioden. De bebouwing is in pastelkleuren geschilderd, waarbij grijs overheerst.
Bij de brug staan de belangrijkste gebouwen: niet alleen de kerk, maar ook het voormalige Raadhuis en het Wees- en Armenhuis.
De bescherming is gericht op de opvallende ruimtelijke structuur en de kenmerkende, grotendeels rond het Havenrak geconcentreerde houtbouw. De toelichting noemt het dorp 'een van de fraaiste situaties van ons land'.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Structuur en bebouwingsbeeld binnen het beschermd dorpsgezicht zijn opvallend goed bewaard gebleven. Nieuwe houtbouw is zo zorgvuldig uitgevoerd dat die nauwelijks van het origineel is te onderscheiden. De enkele later toegevoegde (bakstenen) gebouwen zijn weinig opvallend. Belangrijk voor het beeld zijn de overal aanwezige hagen en hekken.

Marken
Gemeente Waterland

Karakter eilanddorp met houten huizen gebouwd op terpen
Aangewezen gebied het gehele eiland inclusief een strook water van de Gouwzee
Jaar aanwijzing 1971

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Marken ligt ten noordoosten van Amsterdam. Het dorp is ontstaan in de 13de eeuw, toen een kloostergemeenschap een dijk om het eiland liet aanleggen. De dijk kon er niet voor zorgen dat het eiland afdoende werd beschermd tegen overstromingen, zodat de bevolking woongemeenschappen ging bouwen op verhoogde heuvels: werven. Monnikenwerf, nu Kerkbuurt, was een van de eerste nederzettingen en is nog steeds het centrum van het Marker leven. Aanvankelijk leefden de bewoners van landbouw, later van visserij, waar een einde aan kwam door de afsluiting van de Zuiderzee in 1932. Het eiland is sinds 1957 met het vasteland verbonden door een dijk waarop een weg werd aangelegd. Veel Markers werken

sindsdien elders, hoewel op het eiland zelf een levendige toeristenindustrie ontstond. Behalve voor de karakteristieke bebouwing komt de toerist ook voor de bijzondere kleurrijke klederdracht, gebaseerd op stoffen en patronen uit de 16de eeuw.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Marken is aan alle kanten omgeven door water. Om het eilandgevoel te waarborgen is een gedeelte van de Gouwzee, ten westen van het eiland, in de bescherming meegenomen. De structuur wordt bepaald door de werven die als verhoogde nederzettingen oprijzen uit het vlakke polderland. In totaal zijn er acht van dergelijke woonerven. Hun onderlinge relatie is op geen enkele wijze verstoord door latere bebouwing van het lage land. De terpen worden vrijwel allemaal omgeven door op taluds gelegen bleekveldjes die zijn afgezet met eenvoudige, witgeschilderde houten hekken.
De voor een deel in de 18de eeuw gebouwde huizen zijn vrijwel uitsluitend van hout, van origine bestaande uit één bouwlaag afgedekt met een topgevel. Sommige zijn gebouwd als paalwoning. De oudste voorbeelden hiervan staan in de 19de-eeuwse buurten Moskou en Siberië. Deze paalwoningen werden vaak in stroken tegen de werven aangebouwd. De plattegrond van de oudste werf, de Kerkbuurt, heeft een regelmatige structuur in tegenstelling tot die van de Havenbuurt. Deze laatste bestaat uit twee terpen, waarvan een gedeelte met dijkwoningen en aan de landzijde nog enige boerderijen. Vooral de Wittewerf, de Grotewerf en de Rozenwerf vormen door hun intensieve bebouwing een markant beeld. Hier zijn het de smalle steegjes die zorgen voor verrassende doorkijken op het lager gelegen polderland. Aan de oostkant van het eiland voorbij de uiterste punt, staat de witgepleisterde vuurtoren (1839), die door de vorm met zijn aanbouwen bekend is geworden als het Paard van Marken.
De bescherming is gericht op het behoud van het eigen karakter van Marken met zijn op werven geconstrueerde houten bebouwing waarvan de structuur sinds eeuwen vrijwel ongewijzigd is gebleven.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Opvallend is het kleurgebruik van de bebouwing. De houten huizen, zowel oud als nieuw, zijn geschilderd in verschillende tinten groen en zwart. Deze kleuren, die contrasteren met de witgeschilderde windveren, makelaars en de kozijnen leveren samen met het blauwgrijs van de lucht én het omringende water een mooi beeld op. Geheel volgens de traditie van het eiland is de begraafplaats aangelegd op een hoge werf. Dit met bomen omzoomde gebied ligt ten zuidwesten van de Kerkbuurt en vormt mede door de aanwezige bomen een schaduwrijk stilteoord.

Monnickendam
Gemeente Waterland

Karakter handels- en visserstadje aan de voormalige Zuiderzee
Aangewezen gebied de drie hoofdstraten van de stad en de gebieden die daar direct mee in relatie staan
Jaar van aanwijzing 1970

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Monnickendam is ontstaan in de 13de eeuw op de dam die werd aangelegd ter afsluiting van het water dat een van de Waterlandse meren met de Zuiderzee verbond. De eerste huizen werden gebouwd langs deze dam, ook wel zeedijk genoemd. In het begin stond de nederzetting onder invloed van het Friese norbertijnerklooster Mariëngaarde. Een herinnering aan die tijd is terug te vinden in het wapen, waarop een met zilver beladen monnik is afgebeeld op een groene grasveld. Het dorp verkreeg stadsrechten van Willem V in 1355 en kende een bloeiperiode in de 16de eeuw en 17de eeuw vanwege de strategische ligging op de route van de Zuiderzee via de Purmer Ee naar Alkmaar. Uit die tijd dateert de

Waag, gebouwd ten westen van de damsluis. De bloeitijd was van korte duur en eindigde toen Amsterdam de rol van Monnickendam overnam. De stad ging zich toeleggen op de visserij en de scheepsbouw. Het belang van de scheepsbouw (jachten) nam toe, maar na de afsluiting van de Zuiderzee verdween de bescheiden vissersvloot. Vanaf 1959 is de stad aan de zuidzijde flink uitgebreid, gevolgd door een tweede schil in 1990. Tegenwoordig is het een forensenwoonplaats voor Amsterdam. Met name in de zomermaanden is Monnickendam een aantrekkelijke pleisterplaats voor toeristen door de aanwezigheid van een jachthaven en doordat het onderdeel is van een fietsroute door het landelijke Waterland.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Monnickendam heeft een plattegrond die in de loop der eeuwen geen wijziging heeft ondergaan. Het stratenpatroon, ontstaan vanuit de dam en uitwaaierend via de kerkstraat naar het buitengebied, is nog hetzelfde als van de ontstaansperiode. Nog steeds wordt de entree van de stad gevormd door de drie oorspronkelijke toegangen aan het Noord- en Zuideinde en aan de Kerkstraat. De drie oudste straten komen bij elkaar op een kruispunt waar een uit de 16de eeuw daterende speeltoren staat. Op enkele kleine grachtjes en binnenwatertjes na zijn alle grachten nog aanwezig. Behalve in de stedenbouwkundige structuur is het karakter van de vroegere stad ook in de gebouwen bewaard gebleven. Naast de eerdergenoemde speeltoren is er nog de Waag en het Raadhuis. Langs de grachten zijn het niet alleen de woonhuizen, maar ook het water en de boombegroeiing die het karakter bepalen.
De bescherming is gericht op het historische patroon van straten en grachten in samenhang met de bebouwing. Hierbij is speciale aandacht voor de tuinen die vaak aan de achterkant van de huizen grenzen aan het water.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De Middendam heeft nog steeds een centrale functie in het dorp. De vlakbij gelegen Waag, waarin al jaren een café-restaurant is gevestigd, draagt bij aan een levendige sfeer. Het uit de 17de eeuw stammende gebouw werd zorgvuldig gerestaureerd. Behalve zorgvuldige restauraties aan historische panden is er op meerdere plekken in de stad aan- en nieuwbouw gerealiseerd in een eigentijdse vormgeving.

Zuiderwoude
Gemeente Waterland

Karakter lintdorp in het open veenweidegebied ten noorden van Amsterdam
Aangewezen gebied het dorp met het omringende agrarische gebied
Jaar aanwijzing 1991

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Zuiderwoude ligt in het veenweidegebied ten noordoosten van Amsterdam. Het is een van de nederzettingen die zijn ontstaan in de 12de eeuw als gevolg van de ontginning van Waterland. In het begin was het een boerendorp, maar de middelen van bestaan veranderden in de loop der tijd van akkerbouw naar veeteelt en nog later naar visserij en overzeese handel. Vanwege het toegenomen belang van een goede bereikbaarheid over water wordt de nederzetting meer georiënteerd op de vaarverbindingen dan op het agrarische gebied. Centrale rol hierbij speelt de kerk, waar zowel de land- als vaarwegen samenkomen en waar een concentratie van bebouwing ontstaat die een langgerekt lint

vormt langs de Dorpsstraat. In de 16de en 17de eeuw kende Zuiderwoude een bloeiperiode door onder meer de internationale handel, gevolgd door een verminderde economische welvaart in de 18de eeuw. Recente ontwikkelingen zorgen ervoor dat steeds meer boerderijen hun agrarische functie verliezen en dat de nadruk komt te liggen op bewoning door stedelingen. Sinds 1991 is het onderdeel van de gemeente Waterland, het is het oudste dorp van deze gemeente.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het ruimtelijke karakter van Zuiderwoude wordt (nog altijd) bepaald door de lineaire structuur. Hoewel het dorp zijn agrarische functie grotendeels heeft verloren, is het agrarisch functioneren van het veenweidegebied nog altijd in hoge mate bepalend voor het karakter. In de bescherming is dan ook expliciet opgenomen dat deze samenhang van de nederzetting met het omringende gebied van belang is. Het beeld wordt bepaald door de kerk met de torenspits in het midden, de ophaalbrug over het water de Zwet, de kleinschalige bebouwing langs de oever en de hoogopgaande beplanting.
Kenmerkend voor de eenvoud van het dorp is de architectuur van de woonhuizen. De huizen zijn voor het grootste gedeelte in hout opgetrokken en geschilderd in lichte grijsgroene kleuren. Een aantal huizen heeft een houten topgevel. De verschillende dakvormen van de boerderijen met kaakbergen zorgen voor een afwisselend beeld.
De entree van Zuiderwoude over de straatweg vanaf Broek in Waterland wordt als bijzonder waardevol gezien. Met name omdat het dorp zich achter het brede watervlak van de Kerk Ae manifesteert als een compacte kern waar de torenspits van de kerk boven uitsteekt. De bescherming is gericht op het onderkennen van de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en de ruimtelijke kwaliteit van het gebied.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Heel anders dan het oude dorp is de uitbreiding aan de noordkant van Zuiderwoude, net buiten het beschermd dorpsgezicht. De uitbreiding is gesitueerd op een diepe kavel die haaks staat op de Dorpsstraat. Hier zijn veertien woningen gebouwd in een architectuur die geïnspireerd is op historische voorbeelden. Het levert een eclectisch beeld op van notariswoningen, huizen met puntdaken en stolpen met veel dakramen in de kap. Ze zijn geschilderd in harde groentinten. Door de positionering, de architectuur en het kleurgebruik vormt deze wijk een schril contrast met de lintstructuur en de kleuren van het oorspronkelijke dorp.

Weesp
Gemeente Weesp

Karakter versterkt stadje, ontstaan als dijknederzetting aan de Vecht
Aangewezen gebied de stad binnen de wallen, de bewaard gebleven onderdelen van de vesting en de houten bebouwing in het schootsveld
Jaar aanwijzing 1982

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Weesp is ontstaan als rivierdijknederzetting bij de uitmonding van het Smal Weesp in de Vecht. Al in de 10de eeuw was de Vecht van Utrecht tot Muiden een handelsroute, waarover tol geheven werd. In 1355 kreeg het toen al beveste Weesp, een kleine strategisch gelegen handelsplaats, stedelijke privileges. In de 15de eeuw nam het belang toe van de doorvaartroute naar Amsterdam. Dankzij de goede kwaliteit van het Vechtwater voorzag Weesp niet alleen Amsterdam van drinkwater, maar produceerde de stad in de 16de en 17de eeuw ook bier en brandewijn. Rond de buitenste stadsgracht stonden dan ook korenmolens ten behoeve van de bierbrouwerijen en brandewijnstokerijen. Binnen de stadmuren was Weesp dicht

bebouwd. In 1647 werden de overzijde van de Vecht en het Smal Weesp bij de stad getrokken, als laatste stadsuitbreiding voor bijna drie eeuwen. Wel werd in 1673 een nieuwe omwalling om de stad gelegd als deel van de Oude Hollandse Waterlinie. Het ontwerp omvatte acht bastions, waarvan twee op de oostoever van de Vecht. De vier westelijke zijn nooit voltooid. De bloeiende brandewijnindustrie stagneerde net voor 1800. Na 1850 nam de bevolking weer toe, mede door de vestiging van de cacaofabriek van Van Houten westelijk van de stadskern. De bebouwing werd verder verdicht, want bouwen buiten de vestinggracht was vanwege de militaire functie niet toegestaan. Pas na de Tweede Wereldoorlog, toen de vestingstatus was opgeheven, kon Weesp zich uitbreiden.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De structuur van Weesp wordt bepaald door de ligging van de belangrijkste straten en grachten evenwijdig aan de Vechtdijk. Smalle stegen staan als dwarsverbindingen loodrecht daarop. De bebouwing is klein van schaal en dominerende elementen zijn stadhuis en kerken. Vecht en Smal Weesp zijn binnen deze structuur de hoofdelementen. In de aaneengesloten bebouwingswand langs de Vecht staan veel gave panden, vooral uit de bloeitijd van de stad, de 18de eeuw. Bijzonder zijn hier de beide oevers met beplanting en de dubbele ophaalbrug met brugwachterswoning. Het contrast tussen het gesloten 'stadsfront' en de groene verdedigingswallen met het torenfort ertegenover, draagt daar nog aan bij. De Oude Gracht heeft een meer besloten karakter. Het profiel van de gracht met lage kademuren, groene taluds en bomenrijen zorgt voor een boeiende ruimtewerking.
De houten huizen langs Utrechtseweg en Molenpad zijn gebouwd onder de Kringenwet. In het schootsveld was alleen houten bebouwing toegestaan. Een samenhangend complex van deze omvang is zeldzaam. Aan de zuidoostzijde is nog het uitzicht bewaard gebleven over de Vecht, het agrarische achterland en de molens die daarin staan.
De bescherming van Weesp is gericht op de samenhang tussen de ruimtelijke structuur en de geschiedenis van de stad, het herkenbare historische patroon van straten, grachten en waterlopen binnen de vestingwerken, de kwaliteit van de bebouwing en de opmerkelijke houten huizen.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Weesp functioneert als een levendig streekcentrum met veel kleinere winkels in de kern. Hier en daar heeft de vestiging van winkels (over meerdere panden) geleid tot het dichtzetten van straatgevels en het aanbrengen van in het oog springende reclameborden. Hierin lijkt recentelijk verbetering te komen.
Direct rond het beschermd gezicht, aan de overzijde van de stadsgracht, is veel grootschaliger gebouwd.
Zo ligt de villa van Van Houten nu ingeklemd tussen grote appartementengebouwen.

's-Graveland
Gemeente Wijdemeren

Karakter dorpslint in landgoederenzone
Aangewezen gebied een rechthoekige ontgonnen strook die aan de westzijde wordt begrensd door de 's-Gravelandse Vaart en aan de oostzijde door de gemeentegrens met Hilversum
Jaar aanwijzing 1986

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

's-Graveland, dat ligt op de overgang van de zandgronden van het Gooi en het Utrechtse laagveengebied, werd gesticht in 1625 door Amsterdamse kooplieden. Zij ontgonnen de grond met als doel een zomerverblijf aan te leggen al dan niet in combinatie met agrarische bedrijfsvoering. Volgens een rechte noord-zuidlijn werd langs de oostgrens van het gebied een scheidingswal tegen zandverstuivingen opgeworpen en werd langs de westgrens, ten behoeve van de afwatering en de afvoer van het zand, een vaart gegraven. Oost-westverbindingen worden gevormd door de Leeuwenlaan, het Ankeveense pad en de Gooische Vaart. 's-Graveland kende een bloeitijd in de 18de eeuw, toen personeelsleden van de buitenplaatsen zich vestigden aan de vaartkant, in eenvoudige

huizen. Sinds de 19de eeuw zijn de buitenplaatsen niet in essentie gewijzigd. Het merendeel is eigendom van de Vereniging Natuurmonumenten. Een verdere verdichting van de dorpsbebouwing treedt op in de 20ste eeuw, wanneer er langs het Zuidereinde woonbuurten worden aangelegd met op de meest zuidelijke kavel sportvelden.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De strakke verkavelingsstructuur uit de 17de eeuw met de vaart en de weg daarlangs vormt de basis voor het huidige ruimtelijke karakter. Het Noorder- en in het verlengde daarvan het Zuidereinde is de belangrijkste weg en doorgaande route. De weg vormt de scheiding tussen de smalle strook dorpsbebouwing aan de westzijde en het buitenplaatsengebied aan de oostzijde. Met name aan het Noordereinde staan bomenrijen van beuken en eiken.
Het centrum van het dorp bevindt zich min of meer aan het Noordereinde, terwijl zich aan het Zuidereinde bedrijven gevestigd hebben waaronder een enkele wasserij.
Over het algemeen heeft de dorpsbebouwing zich binnen de oorspronkelijke schaal en maat ontwikkeld.
In het landschap is de regelmatige rechthoekige verkaveling van de buitenplaatsen herkenbaar gebleven. Het rechtlijnige karakter wordt benadrukt door de kavelsloten en de bomenrijen langs de oprijlanen. Deze staan haaks op de bomenrij langs de doorgaande weg. Kenmerkend voor de opeenvolgende buitenplaatsen is de afwisseling tussen de openheid van de graslanden en de beslotenheid van de parkaanleg rondom de landhuizen met hoge bomen.
Bijzonder is de vormgeving van Trompenburg, het enige nog overgebleven 17de-eeuwse landhuis, dat als een schip in het water ligt. Bij buitenplaatsen als Gooilust of Boekesteijn is in de omringende tuin- en parkaanleg de invloed van de 19de-eeuwse Engelse landschapsstijl te herkennen door de grillig gevormde waterpartijen en glooiende door hoogopgaande beplanting omzoomde grasvelden.
De bescherming is gericht op het ruimtelijke karakter, dat is bepaald door het strakke 17de-eeuwse plan van aanleg en de bijzondere relatie tussen de buitenplaatsen en de dorpsbebouwing. Hierbij is zowel het bebouwingsbeeld als de beplanting samenhangend en waardevol.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

De structuur van 's-Graveland wordt bepaald door het Noordereinde, een 3,5 kilometer lange weg die als een soort ruggengraat het dorp bijeenhoudt. Het is vanaf deze weg dat de ruimtelijkheid van de landgoederen aan de ene kant en de beslotenheid van de dorpsbebouwing aan de andere kant het beste wordt ervaren. Het valt te betreuren dat het Noordereinde steeds meer als doorgaande route van Bussum naar Hilversum fungeert. Met name het toegenomen vrachtverkeer zorgt voor lawaai en vervuiling en dwingt de gemeente maatregelen te nemen die niet bijdragen aan het groene karakter van het dorp.

Haaldersbroek
Gemeente Zaanstad

Karakter polderlint van voornamelijk houten woonhuizen en boerderijen
Aangewezen gebied het dorp met het direct aangrenzende weidegebied
Jaar van aanwijzing 1990

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Haaldersbroek ligt ten oosten van de rivier de Zaan tegenover Zaandijk. Het dorp ligt in de Kalverpolder uit het begin van de 17de-eeuw. De ruimtelijke opbouw van het dorp wijkt af van de gebruikelijke structuur van de Zaanse dorpen. Het ligt in de lengterichting van de verkaveling en het agrarische land wordt over water bereikt. Het dorp bestaat slechts uit twee paden: het Haaldersbroek en de loodrecht daarop gerichte dwarsstraat. Beide paden zijn tweezijdig bebouwd met veelal houten huizen en langs de dwarsstraat een concentratie van stolpboerderijen. De huizen langs het Haaldersbroek zijn bereikbaar via smalle, platte bruggen. Die aan de dwarsstraat – in het belang van de doorvaart – door smalle verhoogde

bruggen. Toegang tot het dorp was alleen mogelijk via de houten ophaalbrug bij het sluisje over de Braak. Tot in de 20ste eeuw blijft Haaldersbroek in hoofdzaak een agrarische nederzetting. Tegelijkertijd zijn er industriële ontwikkelingen die tot gevolg hebben dat tot vlak bij de kern aan de westkant grote fabrieks-complexen verrijzen. In 1970 wordt ook de zuidkant van het dorp dichtgezet door een uitbreidingswijk van Zaanstad. Van een agrarisch dorp in een open polder verandert Haaldersbroek tot een afgesloten kern in een geïndustrialiseerd gebied.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

In Haaldersbroek wordt het ruimtelijke karakter bepaald door de T-vormige hoofdstructuur, waarbij de paden ondergeschikt zijn aan de waterwegen. Het silhouet van het dorp vanuit het oosten wordt voornamelijk bepaald door de hoogopgaande beplanting met daarin de daken van de stolpboerderijen. Het weidegebied bestaat uit smalle langgerekte kavels met brede sloten daartussen. De vaart naar de Kalverpolder vormt de overgang van het dorp naar het weidegebied. Bij de aansluiting van deze vaart op de Braak ligt nabij de dijk een kleine schutsluis. Als gevolg van de bredere vaart en de ruimere verkaveling met de vaartjes daartussen heeft het dwarspad een relatief grotere openheid. De verschillende doorzichten op het aangrenzende agrarische gebied spelen hierbij ook een rol. De beplanting en de erfinrichting zijn in het dorpsbeeld van wezenlijk belang. Zowel open erven in de vorm van weitjes of boomgaarden bij de boerderij als meer besloten erven komen voor. De bebouwing is voor het grootste deel bepaald door de in de Zaanstreek gebruikelijke houtbouw en geverfd in donkergroene tinten.
De bescherming is erop gericht de historische T-vormige hoofdstructuur te behouden met de nog steeds aanwezige relatie tussen het dorp en het omringende agrarische gebied in de Kalverpolder.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Wie Haaldersbroek benadert vanaf het oosten herkent bovenstaande beschrijving. Haaldersbroek vanaf het westen geeft een geheel ander beeld. Vanaf die kant is het dorp alleen bereikbaar via een industrieterrein. Een groter contrast dan tussen de fabrieksgebouwen met rokende pijpen en het idyllische dorp met zijn vele groen, is haast niet denkbaar.

Westzaan
Gemeente Zaanstad

Karakter bebouwingslint van houten woonhuizen en boerderijen in open weidegebied
Aangewezen gebied de Kerkbuurt en de hoofdstraat met het open weidegebied daaromheen
Jaar aanwijzing 1991

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

In de 11de eeuw ontstond Westzaan door de ontginning van het laagveengebied van wat nu de Zaanstreek heet. Het was een van de eerste nederzettingen en het hoofddorp van de banne en ambachtsheerlijkheid Westzaan. Het dorp ontstond als een dubbelzijdige lintbebouwing te midden van de langgerekte smalle kavels die in gebruik waren als bouw- en weiland. In de 17de eeuw ontwikkelde zich in de weilanden een papierindustrie waarvoor meerdere molens werden gebouwd, zoals de nog steeds aanwezige papiermolen De Schoolmeester. Hoewel Westzaan economisch niet zo interessant was, bleef het lange tijd het bestuurlijke centrum van de omgeving. Het in 1783 voltooide rechthuis symboliseert

die bijzondere positie. Het gebouw is uitgevoerd in een rijke stijl voorzien van een voorportaal met zuilen en timpaan, een vormgeving die ongewoon is in dit gebied. Westzaan ontkomt niet aan de algemene economische achteruitgang van de 19de eeuw. Rond 1920 zijn de meeste molens in het gebied afgebroken. Samen met negen andere kernen waaronder Zaandijk maakt Westzaan tegenwoordig onderdeel uit van de gemeente Zaanstad.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het huidige ruimtelijke karakter van Westzaan wordt nog altijd in hoofdzaak bepaald door de ligging aan een kilometers lange rechte weg, de J.J. Allanstraat. Over grote lengte van het dorp is de oorspronkelijke relatie met het aangrenzende agrarische gebied nog aanwezig. Het dichte net van sloten en vaarten bepaalt nog altijd de landelijke structuur van dit gebied, waar afwisselend woningen, boerderijen en bedrijven voorkomen. De verkaveling is loodrecht op de hoofdstraat gericht met een relatief grote variatie in perceelbreedte. De bebouwing is over het algemeen één bouwlaag hoog met vaak een steile kap. De nok is meestal loodrecht op de voorgevel gericht. Een deel van de bebouwing is van betekenis vanwege de historische vormgeving en detaillering. Vaak zijn de huizen van groen geschilderd hout met een dak van gebakken pannen. Een aantal gevels valt op door de witgeschilderde in houtsnijwerk uitgevoerde decoraties. Voor het ruimtelijke karakter is ook de beplanting van de particuliere tuinen van belang. Een enkele bevindt zich aan de overkant van het huis en is aangelegd met geometrische patronen. Het voormalige rechthuis met de colonnade en het koepeltorentje neemt door de bijzondere situering in de as van de weg een markante plaats in het dorpsbeeld in. De Nederlands Hervormde kerk ligt iets meer ter zijde en is voorzien van een rijkversierde voorgevel. De ophaalbrug over de Weelsloot vormt een overgangselement van de beslotenheid van de buurt rondom de kerk naar het meer landelijke karakter van de J.J. Allanstraat. Vanaf de brug is er een direct uitzicht op de stroken grasland met zijn vele sloten en vaarten waarvan de kleine weidemolentjes onderdeel uitmaken.

De bescherming is gericht op het onderkennen van de samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied en deze zwaar te laten meewegen bij toekomstige ontwikkelingen.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Tot nu toe wordt de bebouwing langs het lint afgewisseld met open ruimten waardoor er interessante doorkijkjes zijn naar het achterland met aan de horizon in het oosten de fabriekspijpen van de Zaanstreek, die hoog boven alles uittorenen. Een toekomstige ontwikkeling, net buiten het beschermde gebied maar wel aan het lint, zal deze openheid gaan aantasten door de bouw van een nieuwe woonwijk: de Westerweegh. De wijk volgt de oorspronkelijke verkavelingsstructuur en de zestien eengezinswoningen worden uitgevoerd in baksteen met groengeschilderde houten gevels. De architectuur suggereert een eigentijdse voorzetting te zijn van de traditionele bouw. De indeling van de wijk met een dubbele huizenrij vormt een massief geheel in het open polderlandschap.

Zaandijk-Gortershoek
Gemeente Zaanstad

Karakter dijklint van houten huizen langs de oever van de rivier de Zaan
Aangewezen gebied de Lagedijk met de daarop uitkomende straten ten zuiden van het Gorterspad
Jaar aanwijzing 1982

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De Zaanstreek is een ontgonnen veen- en zeekleigebied dat in de Middeleeuwen is ontstaan. Het gebied werd omgeven door het IJ en doorsneden door de rivier de Zaan. Ten behoeve van een betere waterbeheersing werd onder andere langs de Zaan de huidige Lagedijk aangelegd. Aan de landzijde ontwikkelde het zich tot agrarisch gebied, verkaveld in een slagenpatroon dat dwars op de dijk staat. Er ontstonden evenwijdig aan elkaar lopende langgerekte smalle kavels grasland met relatief brede sloten waarlangs paden werden aangelegd.
Hoewel er al sprake is van bewoning in de 15de eeuw, neemt het aantal bewoners pas toe in het begin van de 17de eeuw. Aangetrokken door de industriële bedrijvigheid trekken

arbeidskrachten naar het gebied en bouwen eenvoudige woonhuizen langs de paden. De welgestelde werkgevers vestigden zich langs de oever van de Zaan. Tussen de Lagedijk en de Zaan ontstaat een dichte aaneenschakeling van voorname woonhuizen afgewisseld met bedrijven en pakhuizen. Deze bebouwing is naar de weg gekeerd en gebouwd in de rooilijn. In tijden van voorspoed werden de huizen richting de Zaan steeds weer uitgebreid en verfraaid met de zogeheten Zaankamers. Hoewel de huizen met de gevel gericht zijn op de straat, maken ze hierdoor ook front aan het water.
De voor de industrie benodigde windmolens stonden ten westen van de nederzettingen van de arbeiders en aan de overzijde van de Zaan in de Kalverpolder. In Zaandijk hield men zich voornamelijk bezig met de papierfabricage en dit blijft een bloeiende tak van industrie tot in de 20ste eeuw. Op verschillende plekken langs de rivier ontstaan nieuwe fabriekscomplexen, maar deze ontwikkelingen laten de structuur van het dorp met de voorname woonhuizen ongemoeid. Een uitzondering hierop vormt de in 1936 aangelegde Julianabrug, die een doorbraak vormt in de aaneengesloten bebouwing. Tegenwoordig is Zaandijk een rustig woondorp dat vooral in de zomermaanden veel toeristen trekt door het aan de overkant van de Zaan in de Kalverpolder gebouwde openluchtmuseum de Zaanse Schans, waarvan de molens het silhouet bepalen.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Het stedenbouwkundig patroon van Zaandijk wordt gevormd door de gebogen lijn van de Lagedijk, die zich gevormd heeft naar de rivier de Zaan. Aan de waterkant is een dichte bebouwing, waardoor de rivier nauwelijks is te zien. Hoewel de bebouwing aaneengesloten is, vormt ze toch geen gesloten gevelwand omdat er tussenruimten gecreëerd zijn, bijvoorbeeld ten behoeve van een zij-ingang of raam. Kenmerkend is het monumentale karakter van de overwegend in hout uitgevoerde huizen, waarvan een aantal zeer fraai is vormgegeven en voorzien van bijzondere details veelal volgens 18de-eeuwse stijlopvattingen. De bebouwing hier tegenover (aan de landzijde) is eenvoudiger en heeft vaak grotere voortuinen, waardoor het groene karakter overheerst. Een bijzonder element vormt de openheid van de voortuin van het Weefhuis uit de 19de eeuw. Vijf grote beelden met de god Bacchus als middelpunt zijn onderdeel van de tuinaanleg. De bescherming is gericht op het behoud van de oorspronkelijke ruimtelijke structuur in samenhang

met de karakteristieke houten bebouwing.

BIJZONDERHEDEN EN OBSERVATIES

Zaandijk is het beste te beleven vanaf de Zaan. Vanaf de rivier ontvouwt zich het langwerpige lint met zijn individuele houten huizen, geschilderd in verschillende tinten groen. Omdat de meeste huizen voorzien zijn van Zaankamers, is het vooral vanaf het water dat de sierlijke decoraties aan de gevels te zien zijn.

WETTELIJK KADER

Ana van der Mark

INLEIDING

De bescherming van stads- en dorpsgezichten kent een lange geschiedenis die begon met de eerste Monumentenwet van 1961. In feite was deze wettelijke bescherming bijna vijftig jaar geleden revolutionair omdat het cultuurhistorie en ruimtelijke ordening voor de eerste keer aan elkaar koppelde, waarmee het ook een voorloper werd van het huidige Belvederebeleid. In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe het instrument van beschermde stads- en dorpsgezichten is ontstaan en hoe het zich in de loop der tijd heeft ontwikkeld.

DEFINITIE EN DOELSTELLING

Stads- en dorpsgezichten zijn 'groepen van onroerende zaken die van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun onderlinge ruimtelijke of structurele samenhang dan wel hun wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde en in welke groepen zich één of meerdere monumenten bevinden'.[1] Er is pas sprake van een *beschermd* gezicht wanneer een besluit tot aanwijzing bekend is gemaakt in de *Nederlandse Staatscourant*. Voor het zover is, is een meerjarentraject afgelegd waarbij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed[2] de procedure in werking stelt en verschillende instanties zoals Gedeputeerde Staten en de Raad voor Cultuur om advies worden gevraagd.[3] Het uiteindelijke doel van de aanwijzing is om de historische karakteristieken van een plek te behouden en nadrukkelijk een plaats te geven in de toekomstige ontwikkelingen. Dit brengt de verplichting met zich mee dat de gemeente de aanwijzing juridisch moet vastleggen in een beschermend bestemmingsplan.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Hoewel er vanaf het eind van de 19de eeuw algemeen werd aangenomen dat zorg voor het behoud van het gebouwde culturele erfgoed een taak was voor de overheid, werd pas in 1961 een wettelijk instrument van kracht in de vorm van de Monumentenwet. Tot die tijd bestond wettelijke bescherming voornamelijk uit tijdelijke en noodmaatregelen. Naast de zorg voor afzonderlijke gebouwen werd vanaf het begin de noodzaak ingezien dit ook te doen voor een groter geheel vanwege de schoonheid en het karakter ervan.[4] Het instrument van het beschermde stads- en dorpsgezicht was geboren, waarbij de mogelijkheid ontstond om naast de bebouwing het eigen karakter van een gebied vast te leggen met inbegrip van wegen, bomen, vaarten en grachten. Criteria voor de omvang van een beschermd gebied werden niet in de wet vastgelegd.

Het was en is de vraag of de terminologie 'beschermd' gunstig is gekozen, omdat

1 RDMZ, *Bescherming van stads- en dorpsgezichten,* info wet en regelgeving 12, Zeist, 2002.

2 Tot 1 mei 2009 droeg de dienst de naam Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) en daarvoor Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ). Om verwarring te voorkomen hanteren wij in de tekst van deze publicatie de naam: de Rijksdienst. In de literatuurverwijzingen worden de namen door elkaar gebruikt al naar gelang de periode waarin een publicatie is uitgegeven.

3 Hoe het proces tot aanwijzing in zijn werk gaat, staat beschreven in de casus Brediuskwartier.

4 P. van Dun, 'In dienst van het erfgoed', *Jaarboek Monumentenzorg 1997*, Zwolle, 1997, p. 108.

het associaties oproept met conservering en bevriezing. Al in 1961 was de overheid zich hiervan bewust en werd in de toelichting bij de Monumentenwet opgenomen dat het niet de bedoeling van de wetgever was de situatie alleen maar te behouden. Maar dat het streven er op gericht moet zijn 'dat wenselijke of noodzakelijke veranderingen slechts geschieden op zodanige wijze, dat het aspect van het geheel niet, of althans zo weinig mogelijk, schade lijdt'.[5]

Toen de Monumentenwet werd ingevoerd, was de mogelijkheid tot aanwijzing van beschermd gezicht een geheel nieuw instrument met als doel vooral het historische beeld van oude stads- en dorpskernen te beschermen. Hiervoor werden vele gebieden van het land nader bekeken, zowel door het Rijk als door de provincie. Er kwamen ook verzoeken binnen van gemeenten, vaak ondersteund door regionale en historische verenigingen.[6]

De belangrijkste problemen en bedreigingen uit de begintijd waren het functieverlies van agrarische dorpen, de verpaupering van binnensteden, teruglopende bedrijvigheid in bebouwde kommen en met name grootschalige uitbreidingen van steden en dorpen ten koste van het cultuurlandschap. De aanwijzingen betroffen vooral kleinere agrarische dorpskernen, nog niet aangetast door grootschalige maatschappelijke veranderingen. In Noord-Holland waren dit bijvoorbeeld Oosterend op Texel en Broek in Waterland, waar verloedering toesloeg en stedelingen panden kochten om die vervolgens op te knappen. De bescherming kon ook worden gebruikt om onder supervisie van de Rijksdienst vergaande restauratieprojecten uit te voeren, zoals in het Groningse vestingstadje Bourtange, waarbij het verloren gegane historische beeld opnieuw werd hersteld.

Tussen 1970-1990 is er een grote toename van het aantal aanwijzingen. Dit hangt samen met de in die tijd op grote schaal toegepaste stadsvernieuwingsprojecten. Door het instrument in te zetten kon er een bijdrage geleverd worden aan de verbetering van de leefomgeving, doordat het waarborg voor vitaliteit en behoud van herkenbaarheid biedt.[7] Een aanwijzing uit die tijd is Hoorn, waar werd getracht door middel van de bescherming ongewenste ontwikkelingen binnen de historische kern tegen te houden.

Nu het als een volwaardig instrument werd ingezet, was er ook veel aandacht waar te nemen vanuit de vakpers. In verschillende publicaties wordt een interessant debat gevoerd. Er wordt onder andere kritiek geuit op de al te reconstructieve aanpak van de beginperiode, die tot gevolg had dat alleen het beeld werd hersteld zonder de erbij behorende functie. Het pleidooi richtte zich dan ook op het kunnen doorfunctioneren van de historisch gegroeide nederzettingen.[8]

Rond 1990 is het aanwijzingsprogramma, dat in eerste instantie was gebaseerd op nederzettingen van vóór 1850, voor het grootste gedeelte afgerond. Voor het vervolg traject: het Monumenten Inventarisatie Project (MIP), dat behalve monumenten ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk heeft geïnventariseerd, werd in 1994 de Commissie Bescherming en Ontwikkeling aangesteld.

De commissie kreeg niet alleen tot taak als onafhankelijk college de provinciale Monumenten Selectie Project-teams, de Rijksdienst en de gemeente te adviseren,

maar formuleerde ook beleidsadviezen.[9] Tot aan haar opheffing in 2007 heeft deze commissie ca. 160 aanwijzingen in behandeling genomen, waaronder het Bussumse Brediuskwartier en Park Meerwijk in Bergen.
De betrokkenheid van het Rijk, met name in financieel opzicht, neemt in de loop der tijd af. In de jaren zeventig bestond nog een financieringsregeling voor stadsvernieuwingen in beschermde gezichten, die werd opgevolgd door het Stadsvernieuwingsfonds in 1985, waarbij gemeenten met een beschermd stads- of dorpsgezicht recht hadden op een grotere bijdrage dan reguliere gemeenten. Vanaf de jaren negentig tot op heden is de financiering in de monumentenzorg hoofdzakelijk gericht op het wegwerken van restauratieachterstanden en is er geen geld meer beschikbaar voor de beschermde stads- en dorpsgezichten. De Rijksdienst houdt zich nog alleen bezig met de procedure rondom de aanwijzing en het beoordelen van de (vigerende) bestemmingsplannen.

PROCEDURE

Toen het instrument van beschermd stads- en dorpsgezicht in 1961 van start ging, moesten er voor de aanwijzing en de wijze van beschermen nieuwe procedures worden opgestart. Volgens de Monumentenwet worden architectonisch waardevolle objecten via een besluit van het ministerie van OCW aangewezen tot monument. Vanwege het ruimtelijke karakter van het beschermde gezicht werd nu ook het ministerie van VROM bij de aanwijzing betrokken. Het is dan ook een gemeenschappelijk besluit van beide ministeries om een gebied als beschermd gezicht aan te wijzen.
De bescherming van stads- en dorpsgezichten leek indertijd een logische uitbreiding van de monumentenzorg: een monument verliest immers aan betekenis als er geen relatie is met de ruimtelijke context.

TOELICHTING

Het besluit tot aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht is gebaseerd op een toelichting. Een nadere bestudering van de toelichtingen die de afgelopen jaren zijn opgesteld, laat zien dat ze verschillen qua inhoud en verschijningsvorm afhankelijk van de tijd waarin de aanwijzing plaatsvond. Hierbij zijn de volgende periodes te onderscheiden:
In de allereerste tijd, vlak na de inwerkingtreding van de Monumentenwet in 1961, waren de toelichtingen getypt op een aantal A4-velletjes en bevatten ze niet meer

5 Memorie van toelichting, Monumentenwet 1961.
6 P. van Dun, 'In dienst van het erfgoed', *Jaarboek Monumentenzorg 1997*, Zwolle, 1997, p. 167-191.
7 A. van der Valk, J.P. Corten, *Een functie voor het verleden. Slotdocument van het project Bescherming en Bestemming*, Zeist/Wageningen, 2006.
8 Zie bijvoorbeeld C.P.F. van Aalst, 'Monumentenzorg en Ruimtelijke Ordening. Is de aanwijzing van een beschermd gezicht zinvol?', *Monumenten* 11/12, 1986, p. 4-7.
9 Zie Commissie Bescherming en Ontwikkeling, *De ruimte in de tijd geplaatst*, Zeist 1997 en M.A. Wijnen, *Samen aan de slag, met behulp van pluricentrische inzichten naar een beter besluitvormingstraject voor de bescherming van stads- en dorpsgezichten*, (afstudeerscriptie planologie) Nijmegen, 2000.

dan een globale historische beschrijving van het gebied met daaraan toegevoegd een korte beschrijving van de algemene belangen die de nodige zorg behoefden. Van een plattegrond of kaart waarop de begrenzing wordt aangegeven, is nog geen sprake. Een voorbeeld uit die tijd is de beschrijving van Blaricum, waarbij wordt opgemerkt dat het van algemeen belang is dit 'enige nog overgebleven goed voorbeeld van een oude Gooise boerderijenaanleg ook voor de toekomst te behouden'.[10]

1965-1975 | Al na een aantal jaar worden de toelichtingen uitgebreid en gedocumenteerd met historische foto's en kaartmateriaal. De nadruk ligt op 'het beeld', waarbij de architectonische verschijningsvorm wordt beschreven en esthetische kwaliteiten worden opgesomd. In een enkel geval, zoals in 1968 bij de haven van Medemblik, ziet de opsteller van de toelichting de aanwijzing tot beschermd gezicht als een reddingspoging om vast te houden aan het oude. Na een uitgebreide opsomming over de kwaliteiten van het havengebied, waarbij termen als schilderachtig en zeer aantrekkelijk niet geschuwd worden, eindigt de toelichting met de zin: 'De toenemende belangstelling voor Medemblik als havenstad voor vele zeil- en motorjachten, vormt een dringende aansporing te zorgen dat het specifieke karakter van het beschermde gebied ook in de toekomst zal blijven voortbestaan.'[11]

1975-1995 | De toelichtingen veranderen van toon. In de beschrijving lijkt de verschijningsvorm, het beeld minder belangrijk. Er wordt aandacht besteed aan de analyse van de ruimtelijke structuur en het ruimtelijk functioneren waarbij nadruk wordt gelegd op de samenhang. Deze verschuiving ontstaat door het besef dat de identiteit van een gebied net zo goed wordt bepaald door de functie als door de verschijningsvorm. Een boerderijdorp als Twisk met een agrarische functie heeft een ander karakter dan een boerderijdorp waar de leeggekomen stolpen zijn verbouwd tot woonhuizen voor stedelingen.

1995-heden | De toelichtingen zijn beknopt en vooral gericht op benoeming en bepaling van de cultuurhistorische waarden. Ze worden voorzien van kaartmateriaal en literatuurverwijzingen. Vanaf de aanwijzingen als gevolg van het Monumenten Selectie Project (MSP) worden de toelichtingen uitgegeven in groene boekjes in plaats van losbladige mappen.[12] In de toelichting wordt vermeld in hoeverre de vigerende bestemmingsplannen voldoen aan het beschermingsvereiste en of ze al dan niet herzien moeten worden.

De veranderde toon van de toelichtingen laat zien dat de bescherming in eerste instantie werd gebruikt om het aanzien en de fysieke verschijningsvorm van een gebied in stand te houden, waarna het zich ontwikkelde tot een instrument dat de stedenbouwkundige structuur en het maatschappelijk functioneren kan beïnvloeden.[13]

HET BESCHERMENDE BESTEMMINGSPLAN

Het rijksbeleid wordt gewaarborgd in het gemeentelijke beleid doordat het gemeentebestuur de verplichting heeft volgens de Wet ruimtelijke ordening (Wro) om binnen een bepaalde tijd een beschermend bestemmingsplan voor het betreffende gebied vast te stellen.

Het bestemmingsplan heeft een duidelijk conserverende functie, die in hoofdzaak is gericht op het handhaven en beschermen van de bestaande situatie en de bestaande cultuurhistorische waarden waardoor de volgende doelen worden bereikt:

- de hoofdstructuur van het gebied blijft in stand
- de functionele ontwikkeling blijft in hoofdlijn aansluiten op de historische ontwikkeling
- verandering aan gebouwen of ruimtelijke ontwikkeling worden getoetst aan de historische karakteristieken.[14]

De beoordeling van de bestemmingsplannen is een taak voor de Rijksdienst, haar consulenten spelen tevens een belangrijke rol bij de advisering over de aanpassingen die moeten worden gedaan om van een regulier tot een beschermend bestemmingsplan te komen. Vaste kaders of criteria hiervoor ontbreken tot nog toe.
Door middel van het bestemmingsplan heeft de gemeente de mogelijkheid om op grond van politieke afwegingen keuzes te maken die tot doel hebben de vitaliteit en leefbaarheid van het gebied te bevorderen. De rijksaanwijzing biedt continuïteit aan het gemeentelijke beleid en rechtszekerheid aan belanghebbenden, doordat bij elke toekomstige wijziging van het bestemmingsplan de historische factor op dezelfde wijze wordt meegewogen.

ANDERE MAATREGELEN

Het beschermde gezicht heeft bovendien zijn doorwerking in de Woningwet, die bepaalt dat binnen de begrenzing van een beschermd gezicht een vergunningsplicht geldt voor alle bouwwerken. Ook dient voor elke voorgenomen sloop een vergunning te worden aangevraagd. Een sloopaanvraag voor een individueel pand kan worden aangehouden totdat positief is beslist op de aanvraag van een bouwvergunning voor de vervangende nieuwbouw. In de praktijk betekent dit dat er eisen gesteld kunnen worden aan de kwaliteit van nieuwbouw in een beschermd gezicht, maar dat een eventuele aantasting van het karakter van het gezicht – veroorzaakt door sloop van een pand – op zich geen weigeringsgrond is voor een sloopvergunning.
Niet alle panden in een beschermd stads- of dorpsgezicht krijgen automatisch de status van monument. Hoewel in de wet is vastgelegd dat er zich ten minste één monument in het gebied moet bevinden en er vaak een groot aantal monumenten aanwezig is, zijn er nog voldoende panden die geen aparte juridische bescherming

10 Toelichting bij het besluit tot vaststelling van een beschermd dorpsgezicht ex artikel 20 van de Monumentenwet in Blaricum, RDMZ, Zeist, 1967.
11 Toelichting bij het besluit tot vaststellen van een beschermd stadsgezicht ex artikel 20 van de monumentenwet te Medemblik, RDMZ, Zeist, 1968.
12 Het MSP had tot doel de rijksmonumentenlijst aan te vullen met monumenten en gezichten uit de periode 1850-1940, de zogenaamde jongere bouwkunst. Zie ook hoofdstuk 4: het Brediuskwartier.
13 Zie ook A. van der Valk, J.P. Corten, *Een functie voor het verleden. Slotdocument voor het project Bescherming en Bestemming*, Wageningen/Zeist, 2005.
14 RDMZ, *Bescherming van stads- en dorpsgezichten*, info wet en regelgeving 12, Zeist, 2002.

hebben. Gemeenten kunnen dit ondervangen door het aanwijzen van beeldbepalende panden en het maken van orde- en gevelkaarten.[15] Bovendien is het altijd mogelijk om sturend op te treden in de architectonische vormgeving door het welstandsbeleid of het opstellen van een beeldkwaliteitplan.

EFFECTIEF OF NIET?

Of het instrument beschermd gezicht voldoende waarborgen biedt voor de instandhouding en doorontwikkeling van dorpen en steden is eigenlijk nooit goed onderzocht. In de loop der tijd hebben het gebruik en de toepassing van het instrument zich aangepast aan veranderende inzichten. Toen de Rijksdienst in 1982 het instrument na twintig jaar evalueerde, werd het volgende opgemerkt: 'Bevriezing van de huidige toestand is onjuist (en onmogelijk), want de door maatschappelijke krachten veroorzaakte veranderingen kunnen niet worden stopgezet en zullen dan een uitweg met ongewenste gevolgen vinden. Een plan, dat te weinig rekening houdt met toekomstige ontwikkelingen, is daarom als beleidsinstrument niet goed bruikbaar.'[16]

De veranderde opvattingen kwamen tot uiting in een aanpassing van de Monumentenwet in 1988. Er is toen gekozen voor een definiëring waarbij het niet alleen gaat om schoonheid bepaald door architectonisch waardevolle bebouwing, maar ook om andere voor het karakter van die gebieden bepalende factoren als het historisch gegroeide stedenbouwkundig patroon gevormd door de nederzettingsstructuur, de verhouding tussen de bebouwde en onbebouwde ruimten, de bouwvormen en de samenhang in het gebruik van de grond en opstallen.[17]

In de volgende 25 jaar gaat het aanwijzingsbeleid gestaag voort, maar wordt de werking niet geëvalueerd tot in 2005. Het was de eerdergenoemde Commissie Bescherming en Ontwikkeling die aan de orde stelt dat 'veel toelichtingen te eenzijdig van karakter zijn, het verklarend vermogen ontberen en bovendien onvoldoende aanknopingspunten bieden voor het door de wetgever beoogde planologische rechtsgevolg'.[18] Het is voor de Rijksdienst reden om stil te staan bij haar werkwijze, waarover in 2006 een rapport wordt opgesteld met aanbevelingen voor de toekomst, gericht op een optimale benutting van het instrument.[19] Tot op heden is er met deze aanbevelingen, waaronder het opstellen van een brochure voor gemeenteambtenaren met tips en 'best practices', (nog) niets gedaan. Het lijkt er op dat vanuit de overheid een verminderde belangstelling is voor het instrument van het beschermde gezicht, ook wel planologische monumentenzorg genoemd. Dit komt ook tot uiting in een verminderde betrokkenheid van het ministerie van VROM, met name bij de beleidsvorming rondom MSP-aanwijzingen.

In 2007 bij de opheffing van de Commissie Bescherming en Ontwikkeling, stelt deze commissie in haar slotdocument dat de MSP-bescherming vooral wordt toegepast als instrument van welstand, ten behoeve van beeldkwaliteit en om bouwvoorschriften vast te leggen. Ze vindt dat het planologische potentieel van het instrument verloren is gegaan en zijn maatschappelijke relevantie mist.

Vragen over de effectiviteit van het instrument worden ook gesteld door het bureau

Flexus. In hun onderzoek naar de historische stad constateren zij dat, doordat het beschermde stadsgezicht alleen beoogt de structuur te beschermen zonder dat er een zorgvuldig toetsingskader is geschapen en er geen kader is van richtlijnen waar eventuele ingrepen aan moeten voldoen, gemeenten het allemaal zelf moeten uitvinden. Met als gevolg dat er niet altijd iets wordt gedaan met de karakteristieke typologieën van de historische binnensteden. Met name de wijze waarop en de kwaliteit waarin er wordt 'doorontwikkeld', verschilt sterk van stad tot stad. Flexus is van mening dat het stadsgezicht zowel beschermd als gehavend is.[20]
Er zijn ook positieve reacties. Een kleinschalig landelijk onderzoek van het Nationaal Restauratiefonds in 2005 naar de effectiviteit van het instrument geeft als algemene conclusie dat het instrument door gemeenten wordt ervaren als een waardevol middel voor de bescherming van ruimtelijke kwaliteit. Het onderzoek laat zien dat er als gevolg van de aanwijzing verschillende effecten mogelijk zijn, variërend van het ontbreken van een gemeentelijke visie tot een doorschietende bescherming.[21]
Hoogleraar Paul Meurs is van mening dat zonder het instrument beschermde stads- en dorpsgezichten onze binnensteden er nu heel anders hadden uitgezien. Met name in de jaren zestig en zeventig was het erg lastig om een bestendig gebruik te vinden en door dit instrument is er veel mee behouden.[22]

TOT SLOT

Dit overzicht van bijna vijftig jaar planologische monumentenzorg laat aan de ene kant een positieve ontwikkeling zien, omdat het instrument van het beschermde gezicht er toe heeft bijgedragen dat aandacht is ontstaan voor de rol van cultuurhistorie bij ruimtelijke planprocessen; aan de andere kant roept het vragen op. Is het beschermde gezicht niet aan herijking toe nu de opgaven veel uitgebreider zijn dan in de tijd waarin het werd ontwikkeld? Of kan geconcludeerd worden dat het doel is bereikt en dat cultuurhistorische waarden voldoende vroegtijdig worden meegewogen bij ruimtelijke ontwikelingen?

15 Zie hiervoor Flexus Bijlage 2: beleidsinstrumentarium van beschermde stadsgezichten.
16 RDMZ, *Herinventarisatie van stads- en dorpsgezichten*, Zeist/Den Haag, 1982. Een opmerkelijke opmerking voor een organisatie die als behoudend en conserverend bekendstaat. Het veroorzaakte binnen de Rijksdienst een afstand tussen de objectgerichte en de stedenbouwkundige monumentenzorg.
17 Memorie van Toelichting op de vervanging van de Monumentenwet, 1988.
18 Commissie Bescherming en Ontwikkeling, *Tijd & Ruimte*, Amersfoort, 2007, p. 15.
19 A. van der Valk, J.P. Corten, *Een functie voor het verleden. Slotdocument van het project Bescherming & Bestemming*, Zeist/Wageningen, 2006.
20 Woensdag 18 juni 2008, Flexus ACW, *Themamiddag 'De grenzen van het Beschermd Stadsgezicht'*. Hierbij moet worden opgemerkt dat het onderzoek zich uitsluitend richtte op steden en niet op dorpen.
21 Nationaal Restauratiefonds, *Beschermde Stads- en dorpsgezichten. De effectiviteit van het beleidsinstrumentarium*, Hoevelaken, 2006.Het onderzoek richtte zich in eerste instantie op de behoefte van een aanvullend financieringsinstrument voor de instandhouding van gemeentelijke, provinciale en beeldbepalende panden in een beschermd gezicht.
22 Nationaal Restauratiefonds, *Monument en beschermd stads- en dorpsgezicht,* jaarthema 2007, Hoevelaken. Interview met hoogleraar Restauratie TU Delft, Paul Meurs. p, 29-35.

Broek in Waterland is een van oorsprong agrarisch dorp met houten huizen rond het water van het Havenrak en aan weerskanten van de waterloop ten noorden daarvan. In het dorp staan vrij grote, en vaak fraai versierde houten huizen.
Broek in Waterland is als casus gekozen omdat er opvallend zorgvuldig met bebouwing en openbare ruimte is omgegaan. In de kern zelf zijn vrijwel alle huizen fraai opgeknapt en goed onderhouden. Ook aan de openbare ruimte is duidelijk veel aandacht besteed. In het historische dorp is weinig nieuw gebouwd en al helemaal niet in een moderne vormgeving. Broek in Waterland is relatief vroeg (1971) aangewezen als beschermd dorpsgezicht. In hoeverre heeft de aanwijzing een rol gespeeld bij het huidige dorpsbeeld van Broek? En zo ja op welke manier? Heeft de lange duur van de beschermde status bijgedragen aan het huidig aanzien?

PROCES TOT AANWIJZING

Het initiatief tot de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kwam midden jaren zestig vanuit Broek in Waterland zelf. Het dorp was verarmd en in verval geraakt. De meeste grote houten huizen werden aan meerdere gezinnen tegelijk verhuurd en slecht onderhouden. Buitenstaanders, vooral Amsterdammers, kochten de historische huizen op, waarvan er vervolgens enkele werden gesloopt. Daarop richtte een aantal bewoners in 1965 de historische vereniging Oud Broek in Waterland op, omdat zij samen met de gemeentebestuurders het dorp wilden beschermen.
In 1967 stuurt J.W. Niemeijer, tot 1990 directeur van het Rijksmuseum, inwoner van Broek én lid van de vereniging, een brief aan de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg. Hij schrijft dat de ontwerplijst voor monumenten goed is ontvangen, maar dat het dorp in zijn totaliteit niet beschermd is. Gemeentebestuur en bewoners 'trachten ervoor te waken dat dit zeldzaam mooie dorpsaspect tijdens het huidige regeneratieproces behoed wordt voor verminking en vervlakking'.[1] Aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht – sinds 1961 een mogelijkheid – zou hiervoor een onmisbare waarborg zijn. De Rijksdienst start al snel de procedure en in 1971 wordt Broek in Waterland aangewezen als beschermd dorpsgezicht. De gemeente roept een commissie in het leven die zou moeten adviseren over het nieuw te maken bestemmingsplan en over bouwvergunningen, 'omdat het van groot belang is voor de bewoners'. Deze Commissie voor Stads- en Dorpsbeheer, die alle bouwaanvragen binnen het beschermd gezicht zou gaan beoordelen, bestaat nog steeds.

ANALYSE VAN DE TOELICHTING

Zoals bij de meeste andere vroeg aangewezen beschermde gezichten, bestaat de toelichting vooral uit een beschrijving van de geschiedenis van de locatie en van de bebouwing. Per deelgebiedje wordt de bebouwing in de dorpskern beschreven; de structuur van het dorpsgezicht als geheel komt nauwelijks aan bod. De belangrijkste gebouwen komen apart ter sprake. Het is vrij lastig om vanuit de toelichting alleen

1 RACM archief, dossier Broek in Waterland.

een beeld van het dorp te krijgen. De te beschermen waarden zijn niet met zo veel woorden genoemd. Wel wordt in de toelichting een aantal stedenbouwkundige suggesties gegeven ter verbetering van het dorpsbeeld.

WETTELIJK KADER, REGELGEVING EN DE PRAKTIJK

BESTEMMINGSPLAN 1974 Naar aanleiding van de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht is een beschermend bestemmingsplan gemaakt, dat in 1974 werd vastgesteld. Dit bestemmingsplan 'Beschermd dorpsgezicht' is buitengewoon zorgvuldig en compleet. Het is opgesteld door het stedenbouwkundig bureau Zandvoort. Begin 2009 was het nog steeds van kracht; kort daarna is het door een nieuw bestemmingsplan vervangen. De gemeente zelf noemt het eerste bestemmingsplan – in de toelichting – een 'stedenbouwkundig kleinood', maar klaagt er tegelijkertijd over dat ze wel voor de kosten moest opdraaien. Toch heeft zij een dergelijk uitgebreid onderzoek laten doen, aldus de inleiding, om zorgvuldig te laten vastleggen welke elementen het bijzondere karakter bepalen en welke moderniseringen het dorp kunnen schaden. Het unieke van het dorp moet immers beschermd worden, terwijl ontwikkelingen toch mogelijk moeten blijven. De eisen aan de ingrepen tussen eenvoudigweg behoud en grootschalige moderniseringen zijn heel bewust summier gehouden (bijvoorbeeld de hoofdvorm van vervangende nieuwbouw). De gemeente wil op die manier het zwaartepunt bij de beoordelingscommissie leggen. Een dergelijke constructie heeft immers het voordeel dat de belanghebbenden aan het gesprek kunnen deelnemen, aldus de gemeente.
Dankzij de op uitgebreid onderzoek gebaseerde bijlagen lijkt het bestemmingsplan tegelijkertijd op wat wij tegenwoordig een beeldkwaliteitplan noemen. De bijlagen bestaan niet alleen uit functie- en monumentenkaarten, maar ook uit een kaart met de bebouwing in 1830, een kaartje met boombeplanting, de bouwtechnische staat van alle panden (meer dan de helft is slecht of matig), uitbreidingsmogelijkheden van de bebouwing, de architectonische en stedenbouwkundige waarde van de bebouwing verdeeld in klassen 1 t/m 4, profieltekeningen, en een kaart met foto's van de te bewaren hekken, hagen en bestratingen. Twee van de bijlagen worden nog steeds veel gebruikt: die met voorbeelden voor nieuw te maken hekken en bijlage 12 met een foto van elk gebouw, een uitgebreide beschrijving van hoofdgebouw, bijgebouwen en tuin. De beschrijvingen doen niet onder voor monumentenbeschrijvingen. In de voorschriften staat dat de gebouwen in het hele beschermd dorpsgezicht moeten blijven zoals ze in de bijlagen zijn vastgelegd. De gevels moeten binnen de bebouwingsgrens worden gebouwd, 'de nok- en goothoogte, alsmede het materiaal, de vorm, de kleur en de afmetingen van de van buitenaf zichtbare bouwonderdelen van elk eengezinshuis moeten overeenstemmen met de van dat eengezinshuis in bijlage 12 vermelde gegevens'. Vrijstelling hiervoor kan alleen worden verleend als de Commissie is gehoord. Aardig in de toelichting is ook het onderdeel 'Benaderingen van het dorp', met daarin aandacht voor het dorpssilhouet vanaf de toegangswegen.

Voorbeelden van nieuw te maken hekken uit bestemmingsplan 1974

CULTUURHISTORISCHE VERKENNING Inmiddels is een nieuw bestemmingsplan vastgesteld. De Wet ruimtelijke ordening 2008 stelt immers dat bestemmingsplannen iedere tien jaar moeten worden herzien. Als voorbereiding daarop is in 2005 een Cultuurhistorische Verkenning (CV) gemaakt door de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg.[2] Deze was bedoeld als overbrugging tussen de ontoereikende toelichting bij het beschermd dorpsgezicht en het nieuwe bestemmingsplan. De CV 'richt zich op het aangeven van mogelijkheden voor nieuwe ruimtelijke en functionele ontwikkelingen, in het licht van bestaande cultuurhistorische waarden en beredeneerd vanuit de historisch-ruimtelijke ontwikkelingen in het gebied', aldus de inleiding. In de CV wordt veel meer aandacht besteed aan de ruimtelijke structuur van het dorp en aan het omringende landschap dan in de toelichting uit 1971. Op basis van een ruimtelijke waarderingskaart wordt een ontwikkelingsrichting geschetst. Het gaat om de eventuele uitbreiding van het beschermde gezicht, om potentiële inbreidings- en uitbreidingslocaties, om de kwaliteit van groen en openbare ruimte en om verkeersafwikkeling en parkeren.
De opstellers van het rapport merken ook op dat Broek de afgelopen decennia een zekere versterking van het historische beeld heeft ondergaan, doordat een aantal panden is vervangen door nieuwbouw in een historische vormgeving.
In de CV wordt binnen het gebied ook een zonering voorgesteld: een 'consolidatie-

2 M. Dingemans, L. Prins, *Cultuurhistorische Verkenning Broek in Waterland*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 2005.

gebied', grotendeels het huidige beschermd gezicht waar weinig mag veranderen, een 'interventiegebied' aan de noordkant van het dorp waar bepaalde ingrepen wel zijn toegestaan, en een 'strategische beschermingszone', als overgang tussen het beschermd gezicht en de nieuwbouwwijken vlak erachter. Hier zou aansluiting moeten worden gezocht op het kleinschalige en groene karakter van de historische structuur. Deze zoneverdeling is in de toelichting bij het nieuwe bestemmingsplan overgenomen.

BESTEMMINGSPLAN 2009 Het nieuwe bestemmingsplan is gemaakt door Kuiper-Compagnons. Aan het beschermd gezicht is daarin geen apart hoofdstuk gewijd, en evenmin is de omgang ermee in het hoofdstuk 'Doelstellingen' verwoord. Wel is door het hele document aandacht voor de bestaande kwaliteiten vervlochten. Cultuurhistorie en de relatie met het omringende landschap krijgen veel aandacht. In de toelichting staat dat binnen de historische kom een restrictief beleid geldt, uitgaande van het aanwezige stratenstelsel, de waterstructuur en het verkavelingspatroon. De veelal historische bebouwing is qua contour gedetailleerd vastgelegd. Nieuwbouw dient te worden afgestemd op de voor Broek in Waterland authentieke bouwstijl. Het gaat daarbij met name om de pandbreedte, de voorgeveloriëntatie, de goot- en bebouwingshoogte en de kaphelling. Dit soort eisen komen bij de voorschriften echter niet terug. Wel zijn B en W bevoegd binnen het beschermd dorpsgezicht nadere eisen te stellen aan materiaalgebruik en kleur van gevels, deuren, raamkozijnen en dakbedekkingen, gevelindelingen en gevelopeningen, de dakhelling en aan plaats, vormgeving en materiaal van bruggen en perceelafscheidingen. Wat deze eisen inhouden, wordt niet verder uitgewerkt en merkwaardig genoeg wordt de Commissie Stads- en Dorpsbeheer in dit verband niet genoemd. De meeste van deze eisen zijn wel nader uitgewerkt in de welstandsnota.
Het nieuwe bestemmingsplan is dus heel anders van opzet dan het vorige, dat door middel van de bijlagen veel meer op vormgeving was gericht. Bovendien was het oude bestemmingsplan duidelijk ook enthousiasmerend van aard, met oog voor de specifieke kwaliteiten van Broek in Waterland. Ook elders zijn moderne bestemmingsplannen veel globaler, juridischer en abstracter van opzet dan de oudere waren. Aan vormgeving gerelateerde informatie lijkt lastig inpasbaar binnen het model voor de nieuw te maken en digitaal te benaderen bestemmingsplannen volgens de nieuwe Wro. Toch is juist dit relevante informatie voor beschermde stads- en dorpsgezichten.

MONUMENTEN- EN WELSTANDSBELEID In Broek in Waterland staan maar liefst 124 rijks- en gemeentemonumenten, waarbij het vooral gaat om woonhuizen en boerderijen. Een belangrijke rol is weggelegd voor de (bij de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht in het leven geroepen) Commissie Stads- en Dorpsbeheer, die niet alleen alle monumentenplannen in de gemeente beoordeelt, maar ook alle bouwplannen voor niet-monumenten binnen beschermde gezichten. Alle andere plannen gaan naar de welstandscommissie. In 1991 is Broek in Waterland opgegaan

in de gemeente Waterland, samen met onder meer Marken en Monnickendam. Binnen de gemeente liggen nu vier beschermde gezichten.
De Commissie Stads- en Dorpsbeheer bestaat uit zes leden, drie professionals (architectuurhistoricus, stedenbouwkundige en architect) en drie vertegenwoordigers van de historische verenigingen, uit elke kern één.
De gemeentelijke welstandsnota is gemaakt onder supervisie van WZNH te Alkmaar.[3] De toelichting bij het beschermd dorpsgezicht is voor dat deelgebied als basis gebruikt en de allengs ontstane werkwijze van de Commissie is op schrift gesteld, aldus commissievoorzitter Ron Baltussen.[4] Uiteraard is daarin Broek in Waterland een gebied met bijzonder welstandsniveau, waar wordt uitgegaan van het maximaal behouden en versterken van de bestaande kwaliteiten. Nieuwbouw moet aansluiten bij het bestaande, wat betekent dat liefst in hout moet worden gebouwd. Wordt een nieuw huis ontworpen, dan dient soms een bestaand pand als voorbeeld, of een afbeelding van de 18de-eeuwse tekenaar Cornelis Schoon. Vooral de oudheidkundigen binnen de Commissie hebben een voorkeur voor 'Broeker' huizen, hetgeen intern soms discussies oplevert.
Volgens de voorzitter kijkt de Commissie in de praktijk heel goed naar de verhoudingen en de manier van detailleren van de ingediende plannen, op basis van gedetailleerde tekeningen. In de welstandsnota zijn dan ook veel criteria voor detaillering, materiaal en kleurgebruik opgenomen, variërend van een maximaal dakoverstek van 10 centimeter tot suggesties voor kleurgebruik. In haar jaarverslag over 2005 schrijft de Commissie dat historiserend bouwen gepaard moet gaan met een goede expertise. Daarom dringt ze bij planindieners aan op goede ontwerpkwaliteit, hetgeen vaak betekent het in de arm nemen van een gekwalificeerde ontwerper.
De Commissie houdt ook de verschillen in het oog tussen de Waterlandse beschermde dorpsgezichten onderling. Want een rijk uitgevoerd houten huis dat in Broek heel goed past, valt in het veel eenvoudiger Zuiderwoude uit de toon. En de houten huizen op Marken zijn weer heel anders van karakter.
Gemeente en Commissie zeggen tevreden te zijn over de welstandsnota. Bij de herziening in 2006 hoefde er daarom niets te worden bijgesteld.

BOUWPLANNEN

De kern van Broek in Waterland kent weinig dynamiek. Bij de meeste bouwplannen gaat het om verbouwingen of hooguit om vervanging van een bestaand pand.
Een volgens de Commissie en de gemeente goed voorbeeld van complete nieuwbouw is het houten huis De Erven 32. Het is in 2001 ontworpen door FKG Architecten

3 Welstandsnota Waterland, opgesteld door de Stichting Welstandszorg Noord-Holland in samenwerking met Bureau Middelkoop, 2004.
4 De volgende passages zijn gebaseerd op een gesprek met Ron Baltussen, architect, woonachtig in Broek in Waterland, commissielid vanaf 1996, voorzitter van de Commissie Stads- en Dorpsbeheer vanaf 2004, en op de Jaarverslagen van Vereniging Oud Broek in Waterland 1992-2007.

Ontwerptekening De Erven 32, FKG Architecten, Zaandijk

De Erven 32, eind 2008

Omslag brochure *Waardevol Waterland*, 2007

Huizen aan het Roomeinde, jaren zestig van de vorige eeuw

uit Zaandijk, ter vervanging van een stenen huis uit de jaren twintig van de vorige eeuw op hetzelfde perceel. Vóórdat het stenen huis werd gebouwd, stond hier een groot, rijk houten huis met een landschapspark erbij, dat door brand was verwoest. Dit huis was te groot om als voorbeeld voor de nieuwbouw te kunnen dienen. Een belendend pand heeft daarom min of meer als referentie gefungeerd. De Commissie kon zich vrij snel in het resultaat vinden, maar wilde wel – zo blijkt uit de notulen – de details van de roeden zien. Bovendien zag zij graag dat de wisseldorpel, de weldorpel en de aansluiting van het houtskelet op het metselwerk conform de aantekening op het bouwplan werden uitgevoerd. Aan het gerealiseerde woonhuis is de aandacht van de Commissie voor de detaillering af te lezen. Een dergelijke, decennialang volgehouden zorgvuldigheid blijkt inderdaad zijn vruchten af te werpen. Dat binnen het handhavingsbeleid van de gemeente beschermde gezichten prioriteit hebben, draagt daar nog aan bij.

DRAAGVLAK

Het draagvlak bij de bevolking voor het beschermd dorpsgezicht is opvallend groot. De Vereniging Oud Broek in Waterland, die aan de wieg stond van de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht, heeft nu maar liefst 450 leden, die graag willen dat het dorp blijft zoals het is en dat nieuwe huizen in 'Broeker' stijl worden gebouwd.[5] Wrang is daarbij dat autochtonen wegens de hoge huizenprijs nauwelijks zelf in de monumentale huizen kunnen (blijven) wonen. Wel hebben de bewoners steeds meer moeite met de lange lijnen naar het gemeentebestuur sinds Broek in Waterland in 1991 als zelfstandige gemeente werd opgeheven en het gemeentehuis in Monnickendam werd gevestigd. Overleg vooraf of tijdens de planvorming, zoals voorheen gebruikelijk was, is daardoor lastig geworden. De betrokken bewoners hebben het gevoel op afstand te zijn gezet.

De gemeente Waterland is trots op de vier beschermde stads- en dorpsgezichten binnen haar grenzen. Dat blijkt uit de gemeentelijke website, waarop veel aandacht wordt besteed aan de gezichten en de monumenten. Belangrijk voor het draagvlak en het begrip vanuit de bevolking is ook de in 2007 door de gemeente uitgegeven brochure *Waardevol Waterland, zorg voor monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten*, die huis aan huis onder monumenteneigenaren en bewoners in beschermde gezichten is verspreid en die via de gemeentelijke website beschikbaar is. Nieuwkomers binnen de gemeente krijgen een exemplaar aangeboden. De toenmalige ambtenaar monumenten was de drijvende kracht achter de publicatie. Volgens de Commissie Stads- en Dorpsbeheer heeft de publicatie een merkbaar positief effect. Veel mensen zijn immers niet onwelwillend, maar hebben zelf de nodige kennis niet. De brochure wijst hun op de plaatselijke bouwkarakteristieken, waardoor handhaving achteraf kan worden voorkomen. De brochure is deels gebaseerd op het eerdergenoemde bestemmingsplan uit 1974.

5 Gesprek met mevr. Atsie Drijver, secretaris van de Vereniging Oud Broek in Waterland, 6 januari 2009.

Het dorpsbeeld van Broek is nu duidelijk gaver dan ten tijde van de aanwijzing, toen veel huizen in slechte staat van onderhoud waren. Foto's uit die tijd laten talloze verveloze en bouwvallige panden zien. Uit de kaart (1974) over de bouwtechnische staat bij het bestemmingsplan blijkt dat meer dan de helft van de panden toen slecht of matig waren; inmiddels zijn ze vrijwel allemaal opgeknapt of gerestaureerd. Er is relatief weinig nieuw gebouwd; verreweg de meeste huizen zijn gerestaureerde houten panden, die vaak nog beschilderde interieurs (bleken te) hebben. Voordeel van houtbouw is dat opknappen minder zichtbaar is dan bij baksteen, omdat het hout wordt geschilderd. Niet-passende huizen zijn langzamerhand verdwenen; nogal wat stenen huizen zijn door houten exemplaren vervangen of met hout omkleed. Volgens de gemeente is ongeveer 5 procent binnen het beschermd gezicht nieuwbouw, en vrijwel altijd uitgevoerd in hout. Kortom: het historische beeld wordt langzamerhand versterkt, maar wel op een buitengewoon zorgvuldige manier. Nieuwbouw is nauwelijks van (gerestaureerde) oudbouw te onderscheiden. Als het oude dorp geen beschermd gezicht was geweest, had het zich vermoedelijk ontwikkeld zoals Landsmeer.[6] Daar zijn veel historische panden gesloopt en zijn (grote) stenen huizen tussen de oorspronkelijke houtbouw verrezen, waardoor het ooit samenhangende dorpsbeeld versnipperd is geraakt.

CONCLUSIE

De kern van Broek in Waterland is uitzonderlijk goed bewaard gebleven. Niet alleen aan de huizen, maar ook aan de openbare ruimte en tuinen is overduidelijk aandacht besteed. Storende ingrepen zijn er nauwelijks. Het zorgvuldig opgestelde conserverende bestemmingsplan dat 35 jaar voor de kern van Broek in Waterland van kracht is geweest, moet daarbij een belangrijke rol hebben gespeeld, samen met de nauwkeurige manier van werken van de Commissie Stads- en Dorpsbeheer. Ook de grote betrokkenheid van de bewoners is van doorslaggevend belang. Zij stonden aan de wieg van de aanwijzing tot beschermd gezicht. Nog steeds houden zij de vinger aan de pols. Dat veel huizen zorgvuldig zijn gerestaureerd, is uiteraard mede te danken aan de financiële draagkracht van de vele nieuwe eigenaren, die oog hebben (gehad) voor de bijzondere kwaliteiten van het dorp. Wel blijkt in de kern veel meer nieuwbouw te staan dan een eerste blik doet vermoeden. Nogal wat huizen zijn gebouwd naar voorbeeld van de historische houtbouw die kenmerkend is voor het dorp. Het historische beeld is versterkt en het dorpsbeeld is veel 'gaver' dan het wellicht ooit is geweest. In de 38 jaar dat Broek in Waterland beschermd gezicht is, heeft men naar een ideaalbeeld toegewerkt van Broek als historisch dorp met 'Broeker' huizen. Wie het fraaie resultaat ziet, zal geneigd zijn eventuele principiële bezwaren tegen 'geschiedvervalsing' opzij te zetten. Bestuur en bevolking streefden naar het voorkomen van verminking en vervlakking toen zij van hun dorp een beschermd gezicht wilden maken. Daarin zijn zij geslaagd.

6 Gesprek met Ron Baltussen, zie noot 4.

Enkhuizen maakt deel uit van de vroegere Zuiderzeesteden, die in een cirkel om het IJsselmeer liggen. In de 17de eeuw was het een bloeiende haven- en vissersstad met de daarbij behorende bedrijvigheid van scheepswerven en zeilmakerijen. Water en havens spelen nog altijd een belangrijke rol in het leven van alledag. Tegenwoordig is Enkhuizen een recreatieve havenstad waar vooral in de zomermaanden veel toeristen verblijven.
Enkhuizen is als casus gekozen omdat het een stad is die haar historische karakter tracht te behouden, terwijl nieuwe ontwikkelingen niet worden geschuwd. Centrale vraag is in hoeverre de aanwijzing tot beschermd gezicht hierin een rol heeft gespeeld en in welke mate de bescherming van invloed is geweest op de beoordeling van bouwinitiatieven. Om deze vragen te kunnen beantwoorden, volgt allereerst een samenvatting van de toelichting en de beschermende maatregelen die hierop zijn gebaseerd. Vervolgens wordt gekeken op welke wijze met de cultuurhistorische waarden rekening is gehouden bij planbeoordelingen. Als voorbeeld dienen zowel individuele woonhuizen als grotere projecten. In Enkhuizen zijn door het wegvallen of verplaatsen van industriële activiteiten meerdere plekken in de stad ontstaan die opnieuw konden worden bebouwd. Dit invullen met nieuwbouw in een bestaande situatie – inbreidingslocaties – is een belangrijk thema voor beschermde stads- en dorpsgezichten en voor Enkhuizen in het bijzonder.

PROCES TOT AANWIJZING

Enkhuizen werd aangewezen in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Ruim vóór die tijd, in 1971, doet de historische vereniging Oud Enkhuizen een beroep op de minister van CRM omdat ze een middel zoekt om sloop en afbraak te voorkomen: 'Als enige mogelijkheid het karakter van Enkhuizens oude binnenstad te behouden, ziet onze vereniging het door u vaststellen van beschermd stadsgezicht.'[1] De verontrusting van de vereniging werd veroorzaakt doordat Enkhuizen zich in die tijd aan het ontwikkelen was van een slaperig vissersstadje tot een recreatieve havenstad. Het duurde tot 1984 voordat de aanwijzing een feit werd.

ANALYSE VAN DE TOELICHTING

De toelichting die hoort bij de aanwijzing tot beschermd stadsgezicht is zeer uitgebreid en telt vijftien bladzijden. Een groot deel is gewijd aan de ontstaansgeschiedenis en aan een analyse van het ruimtelijke karakter zoals dat in het jaar van de aanwijzing werd aangetroffen. Het te beschermen gebied beslaat de historische kern binnen de begrenzing van de vestinggordel, de Wierdijk en de spoorlijn. Onder de bescherming vallen ook de onbebouwde gebieden tussen de stad en de rondweg. Door de begrenzing ten zuiden van de havenmond te leggen, wordt ook de directe relatie tussen de havens en het IJsselmeer bewaard.
Van de vijftien bladzijden zijn er zeven gewijd aan een nadere typering van de te beschermen waarden. Het lijkt alsof de auteur een wandeling maakt door de stad en

1 RACM archief, dossier Enkhuizen.

straat voor straat beschrijft wat hij tegenkomt. Er wordt onderscheid gemaakt tussen de historische havenstad, de agrarische Boerenhoek en het 19de-eeuwse stationsgebied, waarbij ieder deel een eigen herkenbare identiteit heeft. Zowel de structuur als het beeld van de stad wordt vastgelegd.

Om een indruk te krijgen van de manier waarop de toelichting is opgesteld, volgt hier de beschrijving van de historische kern gevormd door de Westerstraat en de Breedstraat. De Westerstraat heeft een 'vrij besloten ruimte door de onregelmatige flauw gebogen rooilijnen en het op vlucht bouwen van panden. In de Breedstraat komen naast de smalle percelen ook panden voor van vier of vijf traveeën breed met een nokrichting evenwijdig aan de straat. Het beeld wordt voornamelijk bepaald door de architectuur van de 18de- en 19de-eeuwse panden met hals- of lijstgevels en een enkel ouder pand met een trapgevel. Over de havens wordt geschreven dat zij als een schil rondom de oude kern liggen en door hun open ruimten een tegenstelling vormen met de middeleeuwse straten.' De auteur schrijft bijvoorbeeld ook: 'In de voormalige pakhuizen van de Oost-Indische Compagnie is de sfeer van de voor de welvarende havenstad karakteristieke bebouwing bewaard gebleven.'

Het silhouet van de stad maakt ook onderdeel uit van de te beschermen waarden. Met name zoals het te zien is vanaf het IJsselmeer en de dijk naar Lelystad. 'De Zuiderkerktoren steekt hoog boven de daken van de kleinschalige stadsbebouwing en de daar nauw omheen sluitende muur uit. Ook andere monumentale openbare gebouwen als de Drommedaris, het stadhuis en het station onderscheiden zich duidelijk in het silhouet.' Als laatste merkt de auteur op dat 'binnen een zo gevarieerd gebied als de historische kern van Enkhuizen de belangen waarop de beschermende maatregel is gericht zeker niet voor het gehele gebied gelijk zijn.'[2]

De toelichting is vooral beschrijvend van aard en gaat over de geschiedenis van specifieke locaties, waarbij soms wordt ingegaan op de ruimtelijke verschijningsvorm. Het voornaamste doel is het vastleggen van de cultuurhistorische waarden. De toelichting biedt weinig aanknopingspunten voor een functionele doorontwikkeling.

WETTELIJK KADER

BESTEMMINGSPLAN ß Het beschermende bestemmingsplan dat als gevolg van de aanwijzing moest worden opgesteld, blijkt al in 1979 te zijn gemaakt door het stedenbouwkundig bureau Zandvoort. Het plan is zeer gedetailleerd en zorgvuldig: aangegeven zijn bouwvlakken, erven, tuinen, gevelschema's, kappenplannen en het patroon van straten en waterwegen. Hierbij worden drie specifieke deelgebieden onderscheiden: Centrum, Vissershoek & Havens, en Boerenhoek. Het bestemmingsplan was ruim vóór de aanwijzing al dermate conserverend opgesteld dat het haast niet hoefde te worden aangepast. De Monumentenraad, die als onderdeel van de wettelijke procedure adviseerde over het bestemmingsplan, was dan ook van mening dat met een aantal aanvullende regelingen het kenmerkende historische bebouwingskarakter voldoende is veiliggesteld.[3] Dit bestemmingsplan is nog steeds van kracht met uitzondering van een aantal partiële herzieningen voor het Centrum (1983) en Vissershoek & Havens (1990).

Sinds de aanwijzing is er structureel overleg met de Rijksdienst. In een tweemaandelijkse stuurgroep hebben ambtenaren van Ruimtelijke Ordening, een externe stedenbouwkundig adviseur en een stedenbouwkundige van de Rijksdienst vooroverleg indien het afwijkingen van het bestemmingsplan betreft.[4] In een dergelijk overleg, waarbij ook de verantwoordelijke wethouder aanwezig is, wordt bijvoorbeeld gekeken hoe nieuwbouw zich voegt in het straatbeeld qua volume, hoogte en functie.

MONUMENTEN- EN WELSTANDSBELEID ß In verhouding tot de grootte van de stad heeft Enkhuizen veel monumenten: 353 rijksmonumenten en 207 gemeentelijke monumenten. De hoge concentratie in met name de binnenstad werd bij de aanwijzing inzichtelijk gemaakt door de toevoeging van een kaart waarop de beschermde monumenten zijn aangegeven. Via de gemeentelijke monumentenverordening is de WZNH Monumentenadviescommissie aangewezen de gemeente te adviseren over restauratieplannen, verbouwingen en functiewijzigingen betreffende monumenten.

De welstandsnota uit 2004 stelt hoge kwaliteitseisen aan de binnenstad mede vanuit de nationale betekenis van het beschermde stadsgezicht.[5] De nota hanteert de eerdergenoemde driedeling van de stad en legt uit dat de identiteit van Enkhuizen meerdere gezichten heeft, waarbij voor elk van de drie gebieden specifieke criteria zijn ontwikkeld.

Voor het centrum geldt dat de historische structuur, het stadsbeeld, het silhouet en het dakenlandschap zeer waardevol zijn. Inspelen op het 'spitse' karakter van de dakbeëindigingen in de binnenstad is gewenst. Baksteen is het hoofdmateriaal waaraan andere materialen ondergeschikt zijn. Er wordt aandacht gevraagd voor alle details en gestreefd naar een zelfstandige mate van bouwkundige verfijning als gebruikelijk in een historische binnenstad.[6]

De havens hebben een authentiek karakter, omdat ze nog steeds in open verbinding staan met het IJsselmeer. Met name de Oude Haven en de Oosterhaven, die uit de 16de eeuw dateren, zijn zeer beeldbepalend voor de identiteit van de stad. Gebouwen als de Drommedaris en de huizen aan de Bocht spelen hierbij een belangrijke rol, maar ook eenvoudige bedrijfsgebouwen zoals loodsen en werven. De criteria zijn er dan ook op gericht het loods- en werfachtige karakter van de bebouwing te handhaven, waarbij nieuwe toevoegingen in eigentijdse materialen zijn toegestaan mits ze niet opdringerig zijn in het totaalbeeld. Er mogen geen

2 Citaat uit de Toelichting.
3 Correspondentie tussen de gemeente Enkhuizen en de Monumentenraad 1983, archief gemeente Enkhuizen.
4 Gesprek met Jacco Eenkoren en Anne-Hans van der Herbergen van de afdeling RO, december 2008. Zij uitten hierin onder meer hun bezorgdheid over de terugtredende rol van de Rijksdienst met ingang van januari 2009.
5 WZNH i.s.m. Architectural Research Institute Delft, januari 2004.
6 Welstandsnota Enkhuizen, p. 33.

Winkelgebied Westerstraat hoek Zuiderkerkstraat

Open havenverbinding met het IJsselmeer

Snouck van Loosenpark

Woonhuis in de buurt van de Drommedaris: historiserende vormgeving, niet van oud te onderscheiden?

Links op de foto twee huizen aan de Zuiderhavendijk: strak vormgegeven met moderne materialen. Voegt zich qua maat en schaal goed in de bestaande bebouwing, maar onderscheidt zich door het materiaalgebruik en detaillering.

Woonhuis Boerenhoek: nieuwe vormgeving met stalraampje en gepotdekselde gevel als knipoog naar de boerderij die daar stond

platte daken worden toegepast, kappen met een helling hebben de voorkeur.[7]
Het derde gebied, de Groene Hoek, waaronder de Boerenhoek valt, kent een agrarisch karakter. Dit wordt onder meer bepaald door de vele vaarten met groene wallenkanten en houten bruggen en de voormalige tuinderswoningen en boerderijen, waarvan een aantal met schuren en schuitenhuizen in het water. Voor dit gebied geldt in het bijzonder dat gebouwen die nog herinneren aan de agrarische geschiedenis van Enkhuizen behouden dienen te blijven. Tot het gebied behoren ook de stadswallen, het schootsveld en de algemene begraafplaats. Een bijzonder groen element is het Snouck van Loosenpark met zijn haast villa-achtige bebouwing.
Plannen voor nieuwbouw binnen het beschermde gezicht worden voorgelegd aan de WZNH Welstandscommissie. Ieder ontwerp wordt zorgvuldig bekeken, niet alleen op zichzelf, maar ook in relatie tot de context. Vanwege de historische kwaliteit van de binnenstad is er eveneens speciale aandacht voor de achtergevels, omdat die in Enkhuizen vanaf de straat vaak goed zichtbaar zijn.

BOUWPLANNEN

Het beschermde stadsgezicht van Enkhuizen is een compact gebied dat voor een groot deel fysiek wordt begrensd door de omwalling van de vestingwerken. Dat maakte het voor de gemeente in het verleden mogelijk om minder gewenste ontwikkelingen buiten de historische kern te situeren. Zo verrezen aan de zuidkant industrie- en bedrijventerreinen als Ketenwaal en Schepenwijk. Om in de toenemende vraag naar woningen te voorzien, werden in de voormalige vaarpolder het Grootslag vanaf 1950 de eerste woonwijken gebouwd.
Wie anno 2009 een wandeling door Enkhuizen maakt, net zoals de opsteller van de toelichting dat 25 jaar geleden deed, waant zich in een authentiek bewaard gebleven historische stad. Dit komt onder andere doordat het stratenpatroon sinds de 17de eeuw bijna niet is gewijzigd en de vele monumenten goed zijn geconserveerd en gerestaureerd. Wie er zich van bewust is, ziet dat een aantal woonhuizen nieuw is gebouwd – sommige in historische stijl, andere in een moderne uitvoering – maar dat ze zich qua hoogte en gevelwand altijd voegen in het straatbeeld.
Behalve individuele invullingen zijn er op een aantal plekken in de stad grotere bouwprojecten gerealiseerd en nog in aanbouw. Als eerste voorbeeld van een inbreidingslocatie: de Vette Knol. De planvorming en uitvoering van dit project vonden plaats tussen 1995 en 2005. Het terrein ligt in de vorm van een driehoek tussen de Vette Knol-Waaigat-Kuipersdijk. Wat cultuurhistorische waarden betreft heeft dit gebied van alles wat. De Vette Knol (die overgaat in de Zuider Boerenvaart) ligt aan de rand van de Boerenhoek, het Waaigat ligt in het verlengde van de Oude Haven en de Kuipersdijk grenst aan het Snouck van Loosenpark. Het gebied vormt eigenlijk een overgang tussen de voormalige zeehavens en de Boerenhoek.
In het verre verleden waren hier pakhuizen en handelspanden gevestigd, daarna bood het jarenlang ruimte aan bedrijven zoals een brandstofhandel, garages en de

7 Welstandsnota Enkhuizen, p. 42.

Vette Knol vanaf de Oude Haven

Paktuynenkwartier

gemeentewerf. Midden jaren negentig van de vorige eeuw trok het laatste bedrijf weg. Het gaf de gemeente de mogelijkheid om in deze omgeving de woonfunctie te bevorderen.

Drie architecten kregen in samenwerking met het stedenbouwkundig bureau HZA de opdracht woningen en appartementen te ontwerpen. Aan de kant van de Vette Knol komen vijftig maisonnettes en appartementen uitgevoerd in verschillende soorten roestbruine baksteen en afgedekt met zowel zadeldaken als ronde daken met hier een daar een mansardekap. De zadeldaken hebben pannen als bedekking en de ronde kappen een aluminium bekleding. Op de kop van het Waaigat wordt ter afsluiting van de Oude Haven – die van de Drommedaris tot aan het Waaigat loopt – een penthouse (met veel glas) bedacht. Volgens de architect is dit bedoeld als een tegenhanger van de Drommedaris, een markant verdedigingswerk uit 1540. De woningen op de kop zijn het hoogst en vormen een gesloten bouwblokverkaveling. Hier zijn de appartementen vijf bouwlagen hoog, aflopend tot drie bouwlagen aan de kant van de Kuipersdijk. Langs de Kuipersdijk komen individuele woningen die een samengesteld geheel vormen.

Bestudering van de planvorming toont aan dat er vanaf 1997 intensief overleg is tussen de gemeente, het stedenbouwkundig bureau, de Vereniging Oud Enkhuizen en de Rijksdienst.[8] Het is met name de Rijksdienst die opmerkingen maakt over het in het plan voorgestelde gebogen ontwerp van de gevelwand langs de Vette Knol (niet passend binnen het strakke 17de-eeuwse stadsontwerp) en het penthouse (functioneel en visueel niet vergelijkbaar met de Drommedaris). De Rijksdienst maakt bezwaar tegen de nokhoogte van 12 meter voor de appartementen. Ook de historische vereniging Oud Enkhuizen vindt deze hoogte te fors voor een invulling in de Boerenhoek. In het uiteindelijke gebouw wordt het penthouse anders ingevuld, maar de gebogen gevelwand blijft gehandhaafd. Hetzelfde geldt voor de hoogte.

Het tweede voorbeeld gaat over een nog in aanbouw zijnde inbreidingslocatie op het terrein van de voormalige papierfabriek van Van der Spruijt.[9] Het gebied wordt aan de ene kant begrensd door het 19de-eeuwse Snouck van Loosenpark en aan de andere

kant door de Paktuinen, een straat die parallel loopt aan de Oude Haven. Interessant hierbij is dat het Snouck van Loosenpark eigenlijk een inbreidingslocatie is uit de 19de eeuw. De Nieuwe Haven is toen gedempt om plaats te maken voor een arbeiderswijk gebaseerd op het concept van de Engelse tuinstadgedachte. In een parkachtige omgeving staan vijftig arbeiderswoningen en een opzichterswoning. De huizen, twee of vier onder een kap, zijn gebouwd in een chalet-achtige stijl. De parkaanleg is voor een deel cirkelvormig en voor een deel met slingerpaden langs een vijver.
De beoogde herontwikkeling van het voormalige industrieterrein voorziet in de nieuwbouw van 29 grondgebonden woningen met tuinen, 62 appartementen en de aanleg van de daarbij behorende parkeervoorzieningen. Het complex heeft een H-vormige structuur en krijgt bebouwing langs de Paktuinen (een straat parallel aan de Oude Haven) en langs het Snouck van Loosenpark, waarbij een nieuwe straat als dwarsverbinding wordt aangelegd.
Het Paktuynenkwartier, zoals het gebied wordt genoemd, is ontworpen door het architectenduo Rob Krier en Christoph Kohl. De wijk wordt in de folder en op de website van de verkopende makelaar als volgt aangeprezen: 'Wonen in de sfeer van het Enkhuizen van vroeger (...) Hoogwaardige nieuwbouw in traditioneel Hollandse stijl op een historische locatie.'[10]
De Rijksdienst, die al in een vroeg stadium bij het project was betrokken, laat zich volgens eigen zeggen bij advisering over inbreiding in een beschermd gezicht leiden (in hiërarchische volgorde) door structuur, maat en schaal, en beeldkwaliteit. Aangezien de historische stedenbouwkundige structuur vanaf het begin het uitgangspunt is geweest, heeft de Rijksdienst op dat punt geen bezwaar. De advisering richtte zich in eerste instantie op twee gebouwen die in het park geplaatst zouden worden. De architecten waren van mening dat zij het park konden afbouwen. De Rijksdienst vond dit een inbreuk op het 19de-eeuwse ontwerp en keurde het voorstel af. Een tweede advisering betrof de bouwhoogte: respectievelijk 4,5 en 5,5 lagen hoog. De Rijksdienst vond dit qua maat en schaal te hoog voor deze plek en adviseerde over de hele linie de hoogte met een bouwlaag te verminderen. Over beeldkwaliteit is in de advisering niets terug te vinden.[11]

DRAAGVLAK

Het College van Enkhuizen is zich bewust van het imago en de uitstraling van de stad. Vooral het imago van Enkhuizen als havenstad trekt veel eigenaren van zeil- en plezierjachten. Op de website van de gemeente staat: 'Enkhuizen heeft ook een gebied dat een beschermd stadsgezicht is. Het gaat in dit gebied niet alleen om monumenten maar om het totaalbeeld van gebouwen en straatbeeld. Voor dit gebied proberen we de historische sfeer van de omgeving te houden.'

8 Archief gemeente Enkhuizen, Archief RACM.
9 Juli 2009 is 50% van het plan gerealiseerd.
10 www.paktuynen.nl (geraadpleegd maart 2009).
11 Archief gemeente Enkhuizen bouwdossier Paktuynenkwartier. In het uiteindelijke plan worden goot en kap verlaagd.

Voor behoud van de historische waarden is een groot draagvlak onder de lokale bevolking. Er is een actieve historische vereniging Oud Enkhuizen, die informeel betrokken wordt bij ontwerpstudies en waarvan een vertegenwoordiger altijd aanwezig is bij de vergadering van de Monumentenadviescommissie.

CONCLUSIE

De hierboven besproken voorbeelden laten zien dat zorgvuldig met de inbreiding van gebieden wordt omgegaan en dat nieuwe invullingen zich voegen naar de historische stedenbouwkundige structuur. Een belangrijke doelstelling van de bescherming van het gezicht wordt hiermee bereikt. De voorbeelden laten ook zien dat er qua maat en schaal rekening wordt gehouden met de specifieke eigenschappen van de plek. Maar hoe is de advisering over de beeldkwaliteit verlopen?

De architectuur van de twee inbreidingslocaties is verschillend. Bij de Vette Knol is een moderne vormgeving toegepast, terwijl het Paktuynenkwartier in een neotraditionele stijl wordt uitgevoerd. In de briefwisseling over de projecten tussen de Rijksdienst en de gemeente is niets terug te vinden over beeldkwaliteit. De welstandsadviezen geven er evenmin een oordeel over. Weliswaar wordt bij het advies vermeld: 'beschermd stadsgezicht', maar er wordt niet ingegaan op de cultuurhistorische waarden van de gebieden en de eventuele betekenis daarvan voor de planvorming.

In de uitwerking van de architectuur bij de Vette Knol is de verwijzing naar de loodsachtige sfeer van de havens te herkennen, maar de aansluiting met de Boerenhoek is (ook door de hoogte) ver te zoeken. Het ontwerp van de Paktuynen lijkt eerder gerelateerd aan de architectuur van de binnenstad dan aan de Oude Haven, waartoe het gebied hoort. Hierbij is nog buiten beschouwing gelaten dat Krier en Kohl een populair nostalgisch concept hebben ontwikkeld dat op diverse plaatsen in Nederland min of meer op dezelfde manier wordt uitgevoerd.[12]

Dat de resultaten uiteenlopen, kan zowel het gevolg zijn van de 'rekbaarheid' als van het tekortschieten van de bescherming van het 'gezicht'. Bovendien laat het de maakbaarheid zien van de historische stad en hoe ideeën daarover steeds aan veranderingen onderhevig zijn, al dan niet geïnspireerd op (of gehinderd door) de status van beschermd stadsgezicht.

12 Het bekendste voorbeeld is Brandevoort bij Helmond en recentelijk werd een project aan de Landstraat in Bussum uitgevoerd.

Het Brediuskwartier is een woonwijk die in de jaren twintig en dertig is aangelegd als uitbreidingsplan van de gemeente Bussum. De wijk heeft een bijzondere stedenbouwkundige structuur met hoogteverschillen omdat in het ontwerp rekening is gehouden met de aanwezige afgegraven zandgronden. Door het vele groen en de voor een groot deel vrij gelegen woningen, heeft de wijk zowel het karakter van een villapark als van een tuindorp. Het is een echte woonwijk met een evangelische kerk, scholen en een bejaardenhuis.
Het Brediuskwartier is als casus gekozen omdat de wijk recentelijk, in 2007, is aangewezen tot beschermd dorpsgezicht. Het is een van de wijken die in het kader van het Monumenten Selectie Project (MSP) voor bescherming werden geselecteerd. Het MSP had tot doel de rijksmonumentenlijst aan te vullen met monumenten en gezichten uit de periode 1850-1940, de zogenaamde jongere bouwkunst.
In deze casus wordt beschreven hoe de procedure rond een aanwijzing verloopt, hoe de aanwijzing wordt 'vertaald' in beschermende maatregelen en hoe gemeente en bewoners van de wijk omgaan met de nieuwverworven status.

PROCES TOT AANWIJZING

De voorbereidingsfase: het traject om de status van beschermd gezicht te krijgen begon voor Bussum in 1996, toen in het kader van het MSP de provincie Noord-Holland twee gebieden in de gemeente nomineerde: het Brediuskwartier en het Spiegel.[1] Dit voorstel werd een jaar later ondersteund door de Commissie Bescherming en Ontwikkeling. In 1998 reageerde de gemeente positief op de nominatie, waarna in 2000 de formele instemming volgde en de procedure werd gestart door de Rijksdienst. Een procedure die moet leiden tot een voorstel aan de staatssecretaris van Cultuur.
De overweging van de gemeenteraad om in te stemmen met het traject was vooral gebaseerd op de gedachte dat de status van beschermd gezicht een grotere kans biedt aantasting van de wijk tegen te gaan, doordat de cultuurhistorische waarden verankerd worden in een beschermend bestemmingsplan. Bovendien is de gemeente er trots op dat zij een stedenbouwkundige uitbreiding heeft die is ontworpen door de beroemde architect K.P.C. de Bazel.
Met de aanwijzing van een gebied tot beschermd stads- of dorpsgezicht zijn veel belangen gemoeid, die zorgvuldig tegen elkaar worden afgewogen. De verschillende stappen die moeten worden gezet, zijn vastgelegd in artikel 35 van de Monumentenwet.[2] Hierin staat dat behalve de gemeente in kwestie, Gedeputeerde Staten van de betreffende provincie, de Raad voor Cultuur en de Rijksplanologische Commissie gehoord moeten worden, waarna zij de verantwoordelijke bewindslieden adviseren over het aanwijzingsvoorstel. De rol die zij spelen wordt hieronder uitgelegd.

1 Correspondentie tussen de gemeente Bussum en de provincie Noord-Holland en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Met dank aan mr. Jenneke van Diest, ambtenaar Monumentenzorg en secretaris van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit van de gemeente Bussum.
2 Zie hiervoor de folder van de RDMZ, *Bescherming van stads- en dorpsgezichten,* (info wet- en regelgeving 12) Zeist, 2002.

1 In eerste instantie is de gemeente aan bod, omdat zij de consequenties van de aanwijzing voor het ruimtelijke beleid in overweging moet nemen. Bussum heeft een eigen Commissie Ruimtelijke Kwaliteit, die het College van Burgemeester en Wethouders adviseert en positief stond tegenover de nominatie. Tegelijk met de instemming van het traject in 2000 diende de gemeente bij de Rijksdienst een verzoek in om de bestaande bestemmingsplannen te laten beoordelen. Omdat het ondanks herhaalde verzoeken van de gemeente Bussum geruime tijd duurde voordat de Rijksdienst de vigerende bestemmingsplannen had doorgelicht en pas met de toelichting kwam in 2004, liep het hele proces vertraging op.

2 Als tweede instantie zijn de Gedeputeerde Staten (GS) van Noord-Holland gehoord. Zij dienen de voorgenomen bescherming te toetsen aan hun ruimtelijk beleid, omdat GS uiteindelijk de instantie zijn die goedkeuring geeft aan de door de gemeenteraad vastgestelde bestemmingsplannen. GS komen in 2006 met een positief advies.

3 Ondertussen was een derde instantie: de Raad voor Cultuur, geraadpleegd over de cultuurhistorische waarden van het gebied. Deze adviesraad, die rechtstreeks aan de minister van OCW adviseert, gaf een positief advies in 2005.

4 Als laatste instantie was de Rijksplanologische Commissie aan de beurt. De commissie bekeek alle voorgaande adviezen en gaf rechtstreeks advies aan de minister van VROM in maart 2007.

Ter afsluiting van het traject werd het gezamenlijke aanwijzingsbesluit genomen door minister Plasterk van OCW en minister Cramer van VROM. Dit werd gevolgd door een publicatie in de *Nederlandse Staatscourant* op 2 juli 2007, waardoor de aanwijzing een feit werd. In het aanwijzingsbesluit werd opgenomen dat het bestemmingsplan voor twee deelgebieden, Bellamy en Jan Tabak, niet voldoet aan de wettelijke bescherming en dat de gemeente drie jaar de tijd heeft om aangepaste bestemmingsplannen op te stellen.

ANALYSE VAN DE TOELICHTING

De toelichting bij het aanwijzingsbesluit is geïllustreerd met oud en nieuw kaartmateriaal, voorzien van bronvermelding en gebonden in een groen boekje.[3] Een waarderingskaart brengt de structuur van de wijk in beeld en op een losse kaart wordt de grens van het gebied aangegeven (zie p. 46). Hierop is te zien dat een klein, voormalig industrieterrein met omringende bebouwing eveneens onder de bescherming valt en dat de grens op een aantal plaatsen over de achtererven is getrokken. Wat opvalt is de aanwezigheid van het Herman Gorterhof, nieuwbouw uit de jaren negentig die is ingevoegd in de oorspronkelijke structuur van het Bilderdijkplantsoen.

De toelichting is beschrijvend van aard. Het huidige ruimtelijke karakter wordt – aldus de toelichting – gedomineerd door de groene hoofdstructuur, die op haar beurt is bepaald door de zandafgraving die zorgde voor hoogteverschillen, de blauwe elementen van de vijvers en het patroon van afwateringssloten. De groenstructuur wordt versterkt door de kleinere plantsoenen verspreid in de wijk.

De bebouwing van de wijk bestaat voor een groot deel uit villa's, vrijstaand of twee

onder een kap. Ze zijn opgetrokken in baksteen en hout, afgedekt met een dak van pannen of riet. De vormgeving is die van de Amsterdamse en Delftse School, sommige huizen zijn gebouwd door gerenommeerde architecten als W. Hamdorff en Jan Rebel. De wat kleinere middenstands- en arbeiderswoningen zijn als samenhangend geheel ontworpen. Nadruk wordt gelegd op de samenwerking van de twee ontwerpers van de wijk, waarbij K.P.C. de Bazel verantwoordelijk zou zijn geweest voor de aanleg van het stratenpatroon en D.F. Tersteeg voor de landschappelijke inbreng.[4]

De belangrijkste reden voor de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht is de harmonieuze wijze waarop het stedenbouwkundig ontwerp en de landschappelijke aanleg een symbiose vormen, waarbij gebruik is gemaakt van de aanwezige structuren en hoogteverschillen. Samen met de gaafheid van de wijk zijn dit de redenen om het gebied de status van beschermd dorpsgezicht te geven.

WETTELIJK KADER

HET BESTEMMINGSPLAN Als gevolg van de aanwijzing gaf de gemeente opdracht tot het maken van een nieuw bestemmingsplan voor het hele gebied aan het Rotterdamse Bureau RBOI, dat in het voorjaar van 2008 met een voorstel komt. De zienswijzen op dit plan werden in augustus behandeld, waarna het definitieve bestemmingsplan in september van datzelfde jaar door de Raad werd vastgesteld.[5]

Het nieuwe bestemmingsplan lijkt zorgvuldig en consoliderend opgesteld. Er wordt ruime aandacht besteed aan een ruimtelijke en functionele analyse van het gebied met als uitgangspunt de bescherming van het dorpsgezicht, die overigens niet voor het hele plangebied geldt.[6] RBOI laat in het midden wie de belangrijkste ontwerper van het gebied zou zijn geweest.

In het bestemmingsplan wordt beschreven dat de zandafgravingen met de daardoor ontstane hoogteverschillen samen met de omringende afwateringssloten ten grondslag liggen aan de huidige ruimtelijke groene structuur. Dit werd uitgebreid met andere groenvoorzieningen zoals het Bilderdijkplantsoen, dat bijna geheel begrensd wordt door de achtertuinen van de aanliggende woningen. Ruime aandacht is er ook voor de beplanting (karakteristiek zijn de eiken en de vliegdennen), die uit een gevarieerd bomenbestand bestaat, en de erfafscheidingen. Samen met kleinere

3 RDMZ, *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd dorpsgezicht Brediuskwartier gemeente Bussum (Noord-Holland)*, Zeist, 2004.

4 De toelichting wordt bekritiseerd door de historisch geograaf Jenika van der Torren. Op basis van archiefonderzoek komt zij tot de conclusie dat niet De Bazel, maar landschapsarchitect Tersteeg de ontwerper is geweest van zowel het wegenplan als de plantsoenen. J. van der Torren, 'Het Brediuskwartier van Dirk F. Tersteeg behouden door het Beschermd Dorpsgezicht?', *Tussen Vecht en Eem, tijdschrift voor regionale geschiedenis,* nr. 3, september 2008.

5 Een zienswijze is een reactie die een belanghebbende aan het bevoegd gezag kan sturen als reactie op een ontwerpbesluit zoals een ontwerpbestemmingsplan. Zienswijzen kunnen worden ingediend tijdens de periode dat het ontwerpbesluit ter inzage ligt. Zie de website van gemeente Bussum, waarop het bestemmingsplan en andere beleidsstukken zijn te raadplegen www.bussum.nl (januari 2009).

6 Zie figuur 1 en 2 van het bestemmingsplan en de kaart behorende bij de toelichting.

Het niveauverschil komt tot uiting in de aanleg van de plantsoenen

Het Bilderdijkpark

plantsoentjes die door de hele wijk zijn aangelegd, vormen ze de groene structuur waarbij het particuliere en het openbare groen in elkaar overlopen.
Over de monumentale panden wordt opgemerkt dat ze zo veel mogelijk in oorspronkelijke staat behouden dienen te worden en dat toevoegingen aan de panden uitsluitend mogelijk zijn indien ze geen afbreuk doen aan het karakteristieke beeld van het pand of de omgeving.
In het gebied worden drie nieuwe ontwikkelingen verwacht, waarvan de uitbreiding van hotel Jan Tabak er één is. In het bestemmingsplan wordt hier al rekening mee gehouden door het opnemen van een wijzigingsbevoegdheid ter plaatse van het hotel. De plannen voor de uitbreiding aan dit hotel, in relatie tot het beschermde dorpsgezicht, worden verderop in dit hoofdstuk besproken.
In de juridische planbeschrijving (hoofdstuk 5) van het bestemmingsplan zijn specifieke bepalingen opgenomen vanwege het beschermde dorpsgezicht. Er worden eisen gesteld aan bijvoorbeeld hoofdgebouwen, die niet vergroot mogen worden maar wel uitgebreid door middel van aan- en uitbouwen waaraan maximale hoogtes zijn gebonden.
Het gebied is bedoeld als woonwijk, waarbij er mogelijkheden worden opgenomen voor het uitoefenen van een beroep aan huis.

MONUMENTEN- EN WELSTANDSBELEID ß De gemeente Bussum heeft 84 monumenten. Daartoe behoren 41 rijksmonumenten en 1 provinciaal monument: het Station Naarden-Bussum. De overige 42 objecten zijn aangewezen tot gemeentelijk monument. In het Brediuskwartier ligt de Algemene begraafplaats Naarden, een rijksmonument. Een aantal woningen van de wijk heeft de status van rijks- dan wel gemeentelijk monument. Op grond van de gemeentelijke monumentenverordening 1994 wordt iedere aanvraag betreffende een wijziging aan een monument voorgelegd aan de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit.
De welstandsnota opgesteld in 2003 hield al rekening met de toekomstige bescherming.[7] Voor het Brediuskwartier werd vastgelegd dat bij wijzigingen de oorspron-

kelijke architectuur zo veel mogelijk gehandhaafd dient te blijven en bij voorkeur wordt teruggebracht in de oorspronkelijke staat. Behoud van de architectuur van de villa's staat voorop en het toegepaste kleurgebruik is traditioneel: donkergroen met wit of andere lichte kleuren. Nieuwe ontwikkelingen moeten passen in de oorspronkelijke bebouwingskarakteristiek van gedifferentieerde villa's met representatieve gevels en zorgvuldige detaillering in ruime tuinen. Voor het gedeelte van de wijk dat onder het beschermde dorpsgezicht valt, werden aanvullende criteria ontwikkeld, toegespitst op het behoud van de bestaande karakteristieken. Zo zijn kozijnwijzigingen niet gewenst, behalve wanneer het herstel betreft van 'historisch wenselijk eigenschappen'.

ADVIESCOMMISSIE ß Ter ondersteuning van haar beleid heeft de gemeente vijftien jaar geleden de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit benoemd als adviesorgaan.[8] De leden zijn afkomstig uit verschillende disciplines zoals stedenbouw, architectuur, infrastructuur en functioneerden tot voor kort onder het voorzitterschap van een landschapsdeskundige. Zij vormen een geïntegreerde commissie en adviseren de gemeente niet alleen op het gebied van welstands- en monumentenaanvragen, maar ook over cultuurhistorische en stedenbouwkundige ontwikkelingen. De commissie was indertijd ook betrokken bij de voorbereidingen van de aanwijzing.
Vanwege de recente aanwijzing zijn nog niet veel concrete plannen in het beschermde dorpsgezicht aan de commissie voorgelegd, met uitzondering van een beplantingsschema rond de trappen van een waterpartij aan de Obrechtlaan. Naast onderdeel van het beschermde gezicht zijn de trappen een gemeentelijk monument. De commissie adviseert in de plantenbakken van het monument eenjarigen te poten, omdat dat naar alle waarschijnlijkheid de bedoeling is geweest van de ontwerper en de planten de gewenste kleur aan het monument zullen geven.[9]

DRAAGVLAK

Het Brediuskwartier wordt grotendeels bewoond door particuliere eigenaren die aandacht hebben voor hun woonomgeving. Het historische besef van de huiseigenaren is groot, het is niet ongewoon dat een bewoner de originele blauwdruk van zijn pand in bezit heeft. Bovendien hebben zij ook de materiële middelen om de huizen goed te onderhouden. Er is een actieve Historische Kring Bussum, die een documentatiecentrum in stand houdt, een tijdschrift uitgeeft en tentoonstellingen en lezingen organiseert. Ter gelegenheid van het thema 'Moderne monumenten' van de Open Monumentendag in september 2007 gaf de vereniging een themanummer uit waarin uitgebreid wordt ingegaan op de ontstaansgeschiedenis van

7 WZNH i.s.m. Architectenwerk Twan Jütte, Welstandsnota Bussum, december 2003.
8 J. van Campen, *Vijftien jaar Commissie Ruimtelijke Kwaliteit Bussum*, Bussum, 2008.
9 Commissie Ruimtelijke Kwaliteit, *Jaarverslag 2007*, Bussum.
10 *Bussums Historisch Tijdschrift*, september 2007, nr. 3, themanummer *Open monumentendag 2007: Brediuskwartier, Vondelkwartier en Godelindebuurt*.

Hotel Jan Tabak met links de villa aan de Brediusweg 79

het Brediuskwartier en het feit dat de wijk toen net als beschermd dorpsgezicht was aangewezen.[10]
In de laatste fase van de aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht gaf de gemeente een folder uit waarin ze uitlegt wat voor gevolgen de aanwijzing heeft voor de bevolking. In de folder staat te lezen dat het doel van de bescherming is het waardevolle karakter van het gebied te behouden en dat de gemeente kritisch kijkt naar bouwplannen. Voor de bewoners betekent dit – aldus de folder – dat zij de vrijheid houden om woningen aan te passen en te renoveren, mits dit aansluit bij de bestaande wijkkarakteristieken en past in de historische omgeving.[11]

BOUWPLAN IN HET BESCHERMD DORPSGEZICHT

De bevolking voelt zich gesterkt door de status van het beschermde dorpsgezicht en gebruikt dit als argument in de discussie over de voorgestelde uitbreidingsplannen van hotel Jan Tabak. Dit hotel – van oudsher een beroemde pleisterplaats in het Gooi – staat op een ruime kavel op de hoek van de Amersfoortseweg/Jan Toebacklaan. Het is gebouwd in een moderne vierkanteblokkenstijl uit ca. 1980 en valt niet onder de bescherming van het dorpsgezicht. Dit geldt wel voor het woonhuis aan de Brediusweg 79, dat gesloopt moet worden om de plannen te kunnen uitvoeren. De uitbreiding wordt gepland in het verlengde van het bestaande gebouw en wordt voorzien van een toren met een totale hoogte van 17 meter. (Het bestaande gebouw heeft een hoogte van 11 meter.)
Verontruste buurtbewoners richten de vereniging 'Behoud Beschermd Dorpsgezicht Bredius' op en verzetten zich fel tegen de plannen.[12] Zij voeren onder andere de volgende argumenten aan:

- De bouw van een hoteltoren is volstrekt strijdig met het beschermd dorpsgezicht, waarbij het behouden van de woonfunctie van de wijk een van de uitgangspunten is.
- De sloop van een monumentale villa is eveneens strijdig met het beschermd dorpsgezicht, dat bepaalt dat monumentale panden behouden moeten blijven.

De vereniging en omwonenden dienden twee zienswijzen in op het voorlopige bestemmingsplan Brediuskwartier, die in augustus 2008 werden behandeld.[13] In het antwoord op de eerste zienswijze staat dat (zoals hierboven al was geconstateerd) 'in het bestemmingsplan reeds een wijzigingsbevoegdheid was opgenomen om een uitbreiding van het hotel mogelijk te maken maar dat een bouwvergunning voor daadwerkelijke uitbreiding van het hotel pas kan worden verleend nadat een procedure ex artikel 11 van de Wro in gang is gezet. In het kader van deze procedure wordt getoetst aan de wijzigingsregels en dient bovendien een nadere belangenafweging plaats te vinden. Bij de uitwerking van het uiteindelijke bouwplan en het toepassen van de wijzigingsbevoegdheid zal nader worden ingegaan op de daadwerkelijke invulling van de locatie. Hiertoe is al een Nota van Uitgangspunten opgesteld welke nog niet bestuurlijk is vastgesteld. Bovendien zal het uiteindelijke bouwplan, dat binnen het kader van de Nota van Uitgangspunten wordt uitgewerkt, worden getoetst door de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit. De toetsing aan de waarden van het beschermd dorpsgezicht speelt hierbij een belangrijke rol.'
Uit het antwoord op de zienswijze kan de visie van de gemeente op het toekomstige bouwplan worden opgemaakt: 'gelet op de ligging op een hoeklocatie bij de entree van Bussum en de massa van het huidige hotel, is een afwijkend bouwvolume uit stedenbouwkundig oogpunt gerechtvaardigd'. Toch wordt besloten om een randvoorwaarde op te nemen uit het vigerende bestemmingsplan Jan Tabak, namelijk dat 'het gebouw en de inrichting van de gronden dienen te worden afgestemd op de ligging aan de entree van Bussum en aan de rand van het beschermde dorpsgezicht'. Bovendien wordt de wijzigingsbevoegdheid toegekend aan de gemeenteraad in plaats van aan burgemeester en wethouders.[14]
De vereniging schrijft een brief aan de Rijksdienst waarin ze stelt dat het vastgestelde bestemmingsplan onvoldoende beschermend van karakter zou zijn. Ze verzoekt de Rijksdienst actie te ondernemen richting de Provinciale Staten van Noord-Holland. In een schriftelijke reactie (februari 2009) laat de Rijksdienst weten dat ze vindt dat het vastgestelde bestemmingsplan voldoende beschermenswaardig is, maar dat zij het er niet mee eens is dat de villa aan de Brediusweg 79 wordt gesloopt. De Rijksdienst acht dit contrair met het uitgangspunt tot behoud van het villakarakter van de wijk.[15]
De Vereniging Behoud Beschermd Dorpsgezicht zal zich ongetwijfeld gedurende het besluitvormingstraject nog voldoende laten horen. Zij ziet de uitbreidingsplannen van hotel Jan Tabak als een testcase en vraagt zich af in hoeverre het gemeentebestuur het beschermde dorpsgezicht serieus neemt. Voor de vereniging betekent de toren een aantasting, terwijl de gemeente het ziet als een nieuwe ontwikkeling

11 Gemeente Bussum, *Beschermde dorpsgezichten van Bussum*, november 2006.
12 *Bussumse Krant*, nr. 116, 5 juni 2008, p. 7.
13 RBOI, Bestemmingsplan Brediuskwartier, beantwoording zienswijzen, Rotterdam/Middelburg, 2008.
14 Volledigheidshalve worden moet vermeld dat de wijzigingsbevoegdheid op deze locatie al bestond in het oude bestemmingsplan en iets aangescherpt is meegenomen in het nieuwe bestemmingsplan.
15 Correspondentie tussen de gemeente Bussum en de RACM, februari 2009.

in de geschiedenis van de wijk, die zelfs de entree van het beschermde dorpsgezicht kan versterken. Vooralsnog liggen beide opties open.

CONCLUSIE

Het traject om de status van beschermd dorpsgezicht te krijgen blijkt een lange en bureaucratische weg te zijn. Het Brediuskwartier is een gave wijk, behoud tot nu toe lijkt vooral te danken aan particulier initiatief en het rijks- en gemeentelijke monumentenbeleid. Vanuit de lokale overheid blijkt er de politieke wil te zijn om de cultuurhistorische waarden juridisch te laten vastleggen in een beschermend bestemmingsplan, waardoor er ook bij toekomstige ontwikkelingen iedere keer opnieuw met die bijzondere waarden rekening moet worden gehouden. Toch houdt de gemeente de regie, doordat zij de mogelijkheid heeft om een wijzigingsbevoegdheid in het bestemmingsplan te laten opnemen met dien verstande dat een dergelijke wijziging moet worden goedgekeurd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en (tot voor kort) door Gedeputeerde Staten.

De wat hoger gelegen, monumentale Ruïnekerk met het kerkhof en de gemetselde kerkhofmuur eromheen zijn bepalend voor de kern van Bergen. De bebouwing rond de Ruïnekerk staat vrijwel aaneengesloten in de rooilijn, waardoor het plein een sterke ruimtelijke beslotenheid heeft. Ook de boombeplanting rond de kerk en de inrichting van de openbare ruimte dragen bij aan het bijzondere karakter.
Bergen is als casus gekozen omdat het gaat om een opvallend klein dorpsgezicht, met veel dynamische ontwikkelingen erin en eromheen. Vlak naast het beschermd gezicht is een aantal grootschalige winkels geconcentreerd. Door de fraaie dorpskern, de vele (27) horecagelegenheden en de winkels die ook op zondag open zijn, trekt Bergen het gehele jaar bezoekers van ver buiten de gemeentegrenzen. De druk op het gebied is dus groot, zoals dat bij meer beschermde stads- en dorpsgezichten het geval is. Momenteel werkt de gemeente aan een bestemmingsplan dat hierop beter is toegesneden dan het vorige. Wat houdt dit bestemmingsplan in? Wat zijn de ambities van de gemeente en hoe zit het met het draagvlak?

PROCES TOT AANWIJZING

Het College van B en W van Bergen stuurde in 1970 een brief aan de minister van Cultuur.[1] Het College schrijft veel belang te hechten aan de aanwijzing tot beschermd gezicht van de Ruïnekerk en omgeving en de procedure graag te willen bespoedigen, 'mede om verdere aantasting van de schoonheid van dit historisch van belang zijnde dorpsgedeelte te voorkomen'. De minister antwoordt dat hij de aanvraag in 1971 in procedure zal brengen. In 1971 verzoekt het College de Rijksdienst met Gemeentewerken contact op te nemen om alvast aan het ontwerp-bestemmingsplan te kunnen werken. Anderhalf jaar later wordt het verzoek herhaald, omdat nooit is gereageerd. Kort daarop laat de Rijksdienst weten dat het niet mogelijk is de procedure te starten vanwege de grote toestroom van aanvragen en de lage personeelsbezetting.
Jarenlang blijft het stil, totdat in 1982 B en W per brief aan de staatssecretaris hun teleurstelling kenbaar maken over het feit dat Bergen inmiddels als 'twijfelgeval' is gekwalificeerd, omdat de bebouwing te weinig historische waarde zou hebben. Kennelijk was Bergen in de Eindnota Herinventarisatie van stads- en dorpsgezichten uit 1979 buiten de boot gevallen. 'Want', schrijft het College, 'inmiddels is wel het bestemmingsplan aangepast, vooruitlopend op de aanwijzing.' Dat komt weinig geloofwaardig meer over en dus dringt het College erop aan om de aanwijzing alsnog voor te bereiden.
Een maand later laat de Commissie vooroverleg Beschermde stads- en dorpsgezichten weten hier begrip voor te hebben. Zij twijfelt niet aan de waarde van het gebied rond de Ruïnekerk. En omdat er tien jaar correspondentie over loopt en de gemeente bovendien al een conserverend bestemmingsplan heeft gemaakt, zijn er ook bestuurlijke redenen om tot aanwijzing over te gaan. In 1984 wordt de procedure inderdaad gestart en Bergen Centrum wordt in 1990 aangewezen.

1 RACM archief, dossier Bergen.

Binnen het beschermd dorpsgezicht vallen de Ruïnekerk, het kerkhof en de woonhuizen die daar in een grote cirkel omheen staan, met hun achtererven. Het gaat dus om een betrekkelijk klein gebied. De toelichting bij de aanwijzing is beknopt, maar helder. Opvallend veel aandacht wordt besteed aan de maatschappelijke en functionele veranderingen in de loop der tijd, bijvoorbeeld de ontmoetingsfunctie die de dorpskern met zijn vele herbergen altijd heeft gehad. Ook zijn de overeenkomsten tussen de panden onderling beschreven, zoals dat ook in welstandsnota's wordt gedaan, en de inrichting van de openbare ruimte. Bovendien is een historisch-ruimtelijke waarderingskaart bijgevoegd. Daarop staat aangegeven waar rooilijn, bebouwingsschaal én bebouwingsbeeld van belang zijn (één gevelwand en twee hoeken), en waar alleen rooilijn en bebouwingsschaal (drie overige wanden). Welke consequenties hieraan in de praktijk verbonden worden, blijft onduidelijk. Bovendien zijn de bomenrijen op kaart gezet die bepalend zijn voor de ruimtelijke structuur. In het besluit tot aanwijzing staat dat het bestemmingsplan enigszins moet worden aangepast om aangemerkt te kunnen worden als beschermend bestemmingsplan. Dat is kennelijk nooit gebeurd. In het bestemmingsplan dat nu in de maak is, wordt deze nalatigheid gerepareerd. Omdat de toelichting bij het beschermd gezicht niet voldeed, is een aanvullende Cultuurhistorische Verkenning gemaakt, waarin de karakteristiek van het dorp veel preciezer is omschreven.

WETTELIJK KADER, REGELGEVING EN DE PRAKTIJK

BESTEMMINGSPLAN 1977 ß Het bestemmingsplan Bergen Centrum werd vastgesteld in 1977. Het plan is conserverend in die zin dat ontwikkelingen nauwelijks mogelijk zijn. Bij de aanwijzing van Bergen als beschermd gezicht werd vermeld dat het beschouwd kon worden als een plan met voldoende bescherming, 'zodra de voorgenomen wijziging van artikel 25 van de voorschriften is doorgevoerd'. Volgens dit artikel moet er nader onderzoek worden gedaan waaruit de samenhang blijkt van de waarden die tot de aanwijzing hebben geleid. Dat blijkt nooit gebeurd te zijn, waardoor het feitelijk niet mogelijk was bouwvergunningen en ontheffingen te verlenen en het gebied 'op slot' kwam te zitten. Daarom is bestuurlijk besloten om bij de herziening van de bestemmingsplannen voorrang te geven aan Bergen Centrum-Beschermd Dorpsgezicht.

VOORONTWERP BESTEMMINGSPLAN 2009 ß Het plan wordt opgesteld door Adviesbureau RBOI. Omdat de inspraakronde nogal wat reacties heeft opgeleverd, zal de vaststelling nog even op zich laten wachten. Gemeente en bestemmingsplanmakers zijn samen op zoek gegaan naar de beste manier om de cultuurhistorische waarden zo goed mogelijk veilig te stellen. Meer advies of begeleiding hierbij

2 Gesprek met Anita van Breugel, beleidsmedewerker Monumentenzorg en Archeologie en secretaris van de Commissie voor Cultuurhistorische Kwaliteit van Bergen, en planoloog Thomas van der Zande, SAB Amsterdam BV, opsteller van het bestemmingsplan, d.d. 2 maart 2009.

(bijvoorbeeld van Rijk of provincie) was welkom geweest, maar is niet gemakkelijk voorhanden. Voorbeelden van andere gemeenten worden niet gebruikt.[2]

In het bestemmingsplan is de geschiedenis van het gebied beschreven en wordt een samenvatting gegeven van de typering van de te beschermen waarden in de door de Rijksdienst opgestelde toelichting. Deze waarden zijn in de 'Planuitgangspunten' vertaald naar uitgangspunten voor ruimtelijk beleid die zijn toegesneden op het gebied, zoals het handhaven van de zichtlijnen, van de karakteristieke bebouwing, de kleinschalige functies in de plint en de bomenlanen. De diversiteit van de bebouwing moet behouden blijven, net als de diversiteit in kapvormen, dakhellingen en verspringende rooilijnen, en de parcellering. De bestaande gevelindeling moet blijven, en uitbreiding op de achterterreinen kan alleen in de vorm van eenlaagse bebouwing. Uitgangspunten in de openbare ruimte zijn: het kenmerkende wegprofiel zonder ruimtelijk onderscheid tussen voetgangersgebied en de rijweg, behoud van de bestrating, de bomen en het groen.

In de Planregels is in artikel 16 een dubbelbestemming Beschermd Dorpsgezicht Centrum opgenomen, net als voor het archeologisch waardevol gebied. De gronden zijn 'mede bestemd voor de bescherming en de veiligstelling van de cultuurhistorische waarden welke samenhangen met het beschermde dorpsgezicht'. Het beschermd gezicht ligt als het ware als een tweede laag over de bestemmingen heen. In dit artikel zijn specifieke regels opgenomen voor het beschermde gebied. Deze regels hadden ook door het bestemmingsplan als geheel geweven kunnen worden, zoals bijvoorbeeld in Broek in Waterland is gedaan, maar in Bergen werd de dubbelbestemming overzichtelijker gevonden.

Binnen dit artikel zijn bouwregels van toepassing die er op neer komen dat kapvormen en dakhellingen, goot- en bouwhoogte en gevelindeling niet mogen worden gewijzigd en dat hoofdgebouwen niet worden uitgebreid. De veranderruimte is dus gering. Ontheffing is alleen mogelijk als uit het advies van de Commissie voor Cultuurhistorische Kwaliteit (CCK) blijkt dat de waarden die samenhangen met het dorpsgezicht niet onevenredig worden aangetast. De CCK adviseert het gemeentebestuur over monumenten en de beschermde dorpsgezichten. De waarden die bij de adviesprocedure worden betrokken staan als volgt beschreven:

A het kleinschalige, besloten en intieme karakter van de bebouwingsring rondom de Ruïnekerk;

B de verscheidenheid aan functies in de bebouwingsring rondom de Ruïnekerk;

C het contrast tussen het groene rustpunt van de Ruïnekerk en de levendige buitenring;

D het contrast tussen de ovale accentuering van de Ruïnekerk door bomen en de rechthoekige vorm van het plein, waardoor de aanwezigheid van de kerk op het hoogste punt van het oude dorp wordt verbijzonderd;

E de traditionele kleinschalige woonhuizen met bedrijfsfunctie op de begane grond, die grotendeels bestaan uit één bouwlaag met een vaak steile kap, waarbij de nok bij smallere panden meestal loodrecht op en bij bredere panden meestal evenwijdig aan de straat is gericht;

F het afwisselende bebouwingsbeeld door de opbouw van de pleinwanden uit afzonderlijke panden;

G de ligging van de bebouwing dicht op elkaar en dicht op de weg;

H de verspringende rooilijnen met knikjes en uitsparingen;

I de variatie in kapvorm, kaprichting, topgevels en dakkapellen;

J de variërende perceelsbreedten van gemiddeld 7 tot 10 m en ingeval van bijzondere bebouwing bredere percelen;

K kenmerkende smalle tussenruimten (stegen) ter plaatse van niet-aaneengesloten gebouwen;

L de zorgvuldige detaillering van de oudere bebouwing;

M de situering van oudere dorpsbebouwing langs de oude uitvalswegen;

N de wegenstructuur welke te herleiden is naar de historische verbindingen tussen de verschillende buurtschappen en richting de Ruïnekerk;

O de boombeplanting en de inrichting van de openbare ruimte;

P het onderscheid in de bestrating tussen het voetgangersgebied en het gebied voor het overige verkeer;

Q de ligging van de entrees naar het plein op de hoekpunten, één aan de zuidkant en één aan de oostzijde, waardoor zichtlijnen op het plein en de kerk zijn ontstaan; de meest opvallende zichtlijn en entree is aan de zuidwestkant die niet recht, maar diagonaal op het plein uitkomt, waardoor de hoek een sterk open en groen karakter heeft.

Sommige van deze, heel specifiek op het gebied toegesneden en vooral stedenbouwkundig getinte waarden liggen dicht tegen de welstandsnota aan. In een beschermend bestemmingsplan mag dan ook aanmerkelijk meer worden geregeld dan in een gewoon bestemmingsplan. Wel moeten de regels 'objectief' zijn. De criteria in de welstandsnota, die eerder over vormgeving gaan, zijn subjectiever van aard. Bergen heeft met opzet deze richting gekozen, omdat een bestemmingsplan meer rechtszekerheid geeft dan een welstandsnota.

MONUMENTEN- EN WELSTANDSBELEID ß De Commissie voor Cultuurhistorische Kwaliteit (CCK) is in 2001 ontstaan toen de gemeenten Bergen, Egmond en Schoorl fuseerden. Alleen Egmond had op dat moment een monumentencommissie. De nieuw ingestelde commissie kreeg als taak voor het hele gemeentelijk grondgebied gevraagd en ongevraagd het gemeentebestuur te adviseren over alle historisch waardevolle zaken. De CCK is een externe adviescommissie van deskundigen (cultuurhistorie, landschap, archeologie, architectuurhistorie) met een voorzitter en een ambtelijk secretaris. Door middel van een eigen brochure presenteert de CCK zich naar de bevolking.
De commissie functioneert feitelijk als een monumentencommissie. Zij adviseert als eerste over een bouwplan, daarop volgt het advies van de welstandscommissie, met medeneming van het CCK-advies. De CCK maakt geen gebruik van de welstandsnota, omdat die voor monumenten en het beschermd gezicht te globaal van karakter is. De welstandscommissie baseert zich uiteraard wel op de nota. De

commissies hebben onderling af en toe contact; in bijzondere gevallen is een gecombineerde bijeenkomst georganiseerd.[3]
De CCK en welstandscommissie sturen niet aan op een bepaalde manier van bouwen binnen het beschermd gezicht, bijvoorbeeld historiserend of juist modern. Veel hangt af van de plek waar wordt gebouwd.
In het beschermd dorpsgezicht van Bergen Centrum staan acht rijksmonumenten, een provinciaal monument en een gemeentelijk monument. Binnen de gemeente Bergen is ook Park Meerwijk – gebouwd in de jaren twintig van de vorige eeuw – aangewezen als beschermd gezicht; de aanwijzing van Tuindorp Oostbuurt is in procedure.

WELSTANDSNOTA ß De gemeentelijke welstandsnota is opgesteld door WZNH adviescommissies voor ruimtelijke kwaliteit.[4] Aan het beschermd dorpsgezicht Centrum is een apart hoofdstuk gewijd, waarin wordt aangestuurd op het behouden en versterken van de bestaande karakteristieken. Merkwaardig genoeg heeft de gemeenteraad, met een kleine meerderheid, alle gebiedscriteria over detaillering, materiaal en kleur uit de nota geschrapt. De tegenstemmers hebben laten weten de regelgeving als onnodige 'bemoeizucht' te zien. Uiteraard is dit juist voor een beschermd gezicht van belang, het achterwege laten van deze criteria is uitermate lastig. De welstandscommissie probeert toch enige greep te houden door terug te vallen op een algemene zinsnede in de gebiedsgerichte criteria die zegt dat gebouwen met een bijzondere of openbare functie (in vormentaal, materiaal en detaillering) moeten aansluiten op wat in het gebied gebruikelijk is.[5]

BOUWPLANNEN

De laatste jaren is in de kern van Bergen weinig gebouwd. Bouwinitiatieven moesten immers worden opgeschort vanwege de problemen met het bestemmingsplan. Voordien, in de jaren negentig van de vorige eeuw, is aan de kerkring de historische herberg De Rustende Jager gesloopt. Hiertegen kwam weinig verzet, kennelijk had het beschermd dorpsgezicht bij gemeente en bewoners niet echt prioriteit. Ter plekke is nieuwbouw gerealiseerd. De gemeente was over het bouwplan 'niet 100% tevreden, maar vond het resultaat acceptabel'.[6] Een stedenbouwkundig zeer ingrijpende wijziging is wel dat in de voormalige tuin van het etablissement grootschalige nieuwbouw is verrezen. Dit complex ligt deels binnen het beschermd gezicht.
Voor het hele gebied waar dit complex aan grenst – buiten de bescherming – wordt binnenkort een verbeteringsplan gemaakt. Dit is het voornaamste winkelgebied van Bergen, waar grootschalige winkels staan die vanuit het beschermd gezicht

3 Mededeling van Remco Reijke, voorzitter Welstandscommissie.
4 Welstandsnota Bergen, opgesteld door de Stichting Welstandszorg Noord-Holland in samenwerking met Bureau Middelkoop, 2004.
5 Zie noot 3.
6 Enquête WZNH onder Noord-Hollandse gemeenten, gemeente Bergen.

Zicht op de Ruïnekerk bij het binnenkomen van het dorp

Ruïnekerk met winkelgebied erachter

duidelijk zichtbaar zijn. Kortom: in het recente verleden is vrij onzorgvuldig met het beschermd dorpsgezicht omgegaan. De gemeente tracht dat nu zo goed mogelijk te repareren.

DRAAGVLAK

De zeer actieve Bewonersvereniging Bergen Centrum volgt de gemeentelijke planvorming in het hele centrum op de voet. De vereniging is in 2007 opgericht 'om de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van het dorpscentrum te bevorderen en de belangen van de bewoners te behartigen'.[7] Dit gebeurde op verzoek van de gemeenteraad, vanuit de gedachte dat als bewoners vanaf het begin bij planvorming betrokken worden, problemen en bezwaren in een (te) laat stadium kunnen worden voorkomen. De vereniging wil vroegtijdig bij de plannen betrokken worden en meedenken en -werken, hetgeen ook gebeurt.[8] Voor de betrokken ambtenaren is dit een leerproces, aldus de vereniging. Sommigen staan er voor open, anderen minder. Binnen de vereniging zijn vijf thematische werkgroepen in het leven geroepen. Het beschermd gezicht valt onder de werkgroep planologie.

Wat het beschermd dorpsgezicht precies inhoudt, is de bewonersvereniging niet in detail bekend.[9] Een folder of brochure erover bestaat niet, en de tekst van de toelichting bij de aanwijzing is de bewonersvereniging – zoals ook elders – niet bekend. De bewoners zelf hebben heel duidelijke wensen. Zij willen de historische dorpskern handhaven en vooral leefbaar houden. Een groot probleem daarbij is de zich steeds verder uitbreidende horeca, waardoor de woonfunctie, vanwege de vele overlast, in het gedrang komt.[10] De gemeente is, naar de mening van de bewoners, veel

7 Brochure *Wijkgericht Werken*, samengesteld door de gemeente Bergen.

8 Zie www.bewonersbergencentrum.nl.

9 Telefonisch gesprek met secretaris Yvon Bos Eijssen en lid werkgroep Planologie Jelte van der Heide.

10 Brief Bewonersvereniging Bergen aan het College van B en W, 23 september 2008.

te gevoelig voor dit soort initiatieven. De huidige situatie, met alle illegale verbouwingen en clandestien gebruik van dien, dreigt in het nieuwe bestemmingsplan het uitgangspunt te worden, aldus de bewoners. Bovendien is de gemeente geneigd aan al ingediende bouwplannen ruimte te geven.
Zij willen ook doorzichten en stegen openhouden en zorgen dat de historische bomen voldoende ruimte krijgen. In feite zitten zij daarmee op dezelfde lijn als de bedoelingen van het beschermd dorpsgezicht. Het draagvlak ervoor moet dus groot zijn, maar in de praktijk wordt het instrument door bewoners zelden genoemd. Zij hebben voorlopig hun handen vol aan het van geval tot geval pareren van concrete aanvallen op hun woongenot. Hoe de veel abstracter gestelde planregels in het bestemmingsplan in de praktijk zullen uitpakken, kan vrijwel niemand nog voorzien. Ondernemers zijn minder enthousiast over het beschermd dorpsgezicht, omdat hun uitbreidingsmogelijkheden erdoor kunnen worden beperkt. Aan de andere kant zijn ook zij gebaat bij een dorpsgezicht van hoge kwaliteit.

CONCLUSIE

Het centrale winkelgebied van Bergen is vlak achter de kerkring rond de Ruïnekerk gebouwd. Door de hoogte en de situering ervan doemt de bebouwing vlak achter de kerk op, hetgeen een niet erg fraai beeld geeft. Aan de andere kant hebben grootschaliger winkels hier een plek gevonden, waardoor de kerkring zelf vrij ongeschonden en kleinschalig kon blijven, zonder aan levendigheid in te boeten.
Het beschermd dorpsgezicht Bergen blijkt bij de gemeente tegenwoordig wel te leven, maar bij bewoners in veel mindere mate. Die richten zich nog voornamelijk op het voorkomen van meer en grotere horecavestigingen. Maar op termijn, als het bestemmingsplan eenmaal is vastgesteld, zou de invloed van de regelgeving naar aanleiding van het beschermd dorpsgezicht de bewoners wel degelijk een handvat kunnen bieden.

DE VELE KANTEN VAN HET BESCHERMD STADS- EN DORPSGEZICHT

Marijke Beek

Al bijna vijftig jaar wijst het Rijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan. Beschermt het instrument inderdaad wat er door beschermd zou moeten worden? Wat is de meerwaarde van zo'n aanwijzing en wat betekent dit voor de diverse betrokkenen? Is het gebied sinds de aanwijzing veranderd en hoe ziet het er nu uit? Hoe werkt het in de praktijk en wat kan er beter?[1]

HET BESCHERMD GEZICHT ALS KEURMERK

Aanwijzing tot van rijkswege beschermd stads- of dorpsgezicht is niet voor elk gebied weggelegd. Het is een vrij exclusief predicaat, waarvoor op zorgvuldige manier een selectie is gemaakt. De aanwijzing impliceert dat het gebied niet alleen van belang is voor de eigen inwoners, maar voor alle Nederlanders. Juist de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, die zich steeds meer als nationaal kennisinstituut profileert, is de aangewezen instantie om hierbij een belangrijke rol te spelen. En juist een selectie van bovenaf, op rijksniveau, gebeurt met voldoende afstand om lokale belangenverstrengeling te omzeilen. Een aanwijzing op die manier houdt een objectieve erkenning in van het bijzondere belang van het gebied. Veel van de aanwijzingen in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw zijn gedaan op verzoek van de gemeente zelf, zoals bij Broek in Waterland en de dorpskern van Bergen. Lang niet iedere aanvraag wordt van rijkswege ook gehonoreerd. Heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een gebied eenmaal geselecteerd, dan schrijft zij een toelichting waarin zij beargumenteert wat er precies van waarde is. Vervolgens draagt zij het gebied voor om aangewezen te worden. Over dit voorstel wordt van diverse kanten geadviseerd. Soms strandt de voordracht tijdens dit traject alsnog. Zo is in Bergen Tuindorp Oostbuurt voorgedragen. Maar vanwege recent uitgevoerde wijzigingen en onvoldoende draagvlak onder bevolking en gemeenteraad gaat de aanwijzing vermoedelijk alsnog niet door.

In eerste instantie heeft de Rijksdienst enigszins 'op gevoel' geselecteerd, gevolgd door een systematischer uitgevoerde herinventarisatie. Kennelijk is dat vrij goed gedaan, want momenteel wordt ervan uitgegaan dat de 'beste' gebieden van vóór 1850 binnen Nederland inmiddels inderdaad zijn aangewezen. Voor de daaropvolgende periode 1850-1940 is een uitgebreid inventarisatieprogramma inmiddels uitgemond in een selectie. Hier is dus veel systematischer gewerkt. De meest waardevolle villagebieden in Bussum, Hilversum en Bloemendaal, en de Stelling van Den Helder zijn in dit kader geselecteerd.

Niemand van de door ons gesproken betrokkenen heeft problemen met de belangrijke rol van het Rijk, integendeel. De selectie op rijksniveau is niet alleen gebaseerd op een objectieve keuze, maar houdt ook in dat het gemeentebestuur binnen de – soms lastige – plaatselijke belangen de verantwoordelijkheid voor zo'n besluit niet

1 Dit stuk is gebaseerd op de in deze publicatie opgenomen casussen, het bekijken van de vijftig van rijkswege beschermde en voor bescherming voorgedragen stads- en dorpsgezichten in Noord-Holland, een onder gemeenten gehouden enquête, gesprekken met diverse betrokkenen uit het veld in Noord-Holland en algemenere literatuur en beleidsvoornemens.

alleen hoeft te dragen. Merkwaardig is wel dat deze bijzondere erkenning door Rijk, provincie én gemeenten zo weinig wordt uitgedragen. In een tijd waarin (historische) canons en top-100-lijstjes aan de orde van de dag zijn, ligt het voor de hand dergelijke informatie breed te verspreiden. Vooralsnog is daar geen sprake van.

HET BESCHERMD GEZICHT ALS GEBIED

Het begrip beschermd stads- en dorpsgezicht wordt vaak gebruikt, maar waar gaat het eigenlijk over? Welke zijn die gezichten en hoe zien ze er uit? Een tocht langs de 50 Noord-Hollandse gezichten leert dat beschermde stads- en dorpsgezichten onderling sterk verschillen. Sommige zijn uitgestrekt en andere heel klein, ze zijn in verschillende tijden ontstaan of aangelegd, en hebben een heel verschillende geschiedenis, structuur en bebouwing. Er zijn kleine pittoreske dorpen bij waar de tijd lijkt te hebben stilgestaan, drukke, dynamische binnensteden, groene villawijken en een omvangrijk landgoederengebied. Het atlasdeel in deze publicatie geeft een indruk van de verrassende verscheidenheid.

DIVERSITEIT ß Grote, historische stadskernen als Amsterdam, Haarlem en Alkmaar zijn ontstaan als havenstad of vanuit een regionale verzorgingsfunctie. Van daaruit hebben zij zich – mede dankzij de stadsvernieuwingsoperaties – verder ontwikkeld tot een dynamisch, multifunctioneel centrum waarbinnen het winkel- en cultuuraanbod een belangrijke rol speelt. Hoorn, Edam, Enkhuizen, Monnickendam en Medemblik zijn kleiner van schaal, maar ook zij zijn ontstaan als havenstadjes, aan de voormalige Zuiderzee. Naderhand zijn ze versterkt met muren, wallen en een vestinggracht, zoals dat ook bij de grotere steden gebeurde. Meestal zijn (grote) delen daarvan bewaard gebleven. De grens van het beschermd gezicht is vrijwel altijd in die gracht gelegd.
In Noord-Holland is ook een groot aantal langgerekte bebouwingslinten aangewezen als beschermd dorpsgezicht. Langs een dijk gelegen linten zijn bijvoorbeeld Durgerdam, Kolhorn en Zaandijk. Kleine woonhuizen staan hier vrij dicht tegen elkaar, hoog op de dijk en met uitzicht over de omgeving. Andere linten, zoals Middenbeemster, Twisk en Westzaan liggen langs een weg door de polder of aan een waterloop. Ook een wat hoger gelegen zandafzetting kan de basis van de nederzetting zijn, zoals Egmond aan den Hoef, en Den Hoorn en Oosterend op Texel. Meestal zijn de huizen of boerderijen gegroepeerd rond het hoogste punt, waarop de kerk staat. Laren en Blaricum liggen rond een open brink, waar het vee op graasde. Van daaruit waaieren de wegen en paden uit, met daarlangs boerderijen, en later woonhuizen en atelierwoningen. De landgoederenzone van 's-Graveland bestaat uit tuinen, parken, bossen en weiden waarin de buitenhuizen staan met hun bijgebouwen. Al deze gebieden zijn op een bepaalde, voor hun functioneren logische, plek ontstaan. Ze zijn verknoopt met hun omgeving en geleidelijk verder gegroeid. Gebieden van na 1850 zijn daarentegen vaak door een architect ontworpen en in korte tijd gebouwd, zoals de Haarlemse uitbreidingsgebieden en villabuurten in het Gooi. Sommige beschermde gezichten zijn uitzonderlijk wat ontstaan en ver-

schijningsvorm betreft. De 17de-eeuwse Schermer is een droogmakerij van een type dat enig is in zijn soort, het landschap is feitelijk een 'waterbeheersingsmachine'. Bij de Stelling van Helder gaat het onder meer om forten en een liniedijk ertussen die de Marinehaven en de Rijkswerf moesten verdedigen. Het stadje Naarden is bijzonder vanwege de 17de-eeuwse dubbele vestingwerken.
Wat vooral opvalt is het enorme verschil in dynamiek tussen kleine dorpen en rustige villawijken enerzijds, en de grote historische binnensteden anderzijds. Mede daardoor zijn de gezichten onderling zo verschillend dat ze nooit op dezelfde manier behandeld en bekeken kunnen worden.

STRUCTUUR, BEELD EN FUNCTIE ß Ieder beschermd gezicht heeft een sterke onderlinge samenhang. De fysieke verschijningsvorm ervan wordt bepaald door de combinatie van structuur, beeld en functie. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed legde tot ca. 1980 in de toelichtingen veel nadruk op het beeld. Daarna – vooral tijdens de stadsvernieuwingsoperaties in de jaren zeventig en begin tachtig van de vorige eeuw – werden juist structuur en functie benadrukt en verdween het beeld naar de achtergrond. Bureau Flexus heeft hier zeer terecht op gewezen.[2] De laatste jaren wordt hierin echter een betere balans gevonden.
Een functie op zich is uiteraard geen erfgoed, maar het continueren ervan kan het behoud van erfgoed wel ondersteunen.[3] In de praktijk klopt dit meestal ook: de historische functie heeft zich doorontwikkeld of een hedendaagse vorm gevonden. Zo is Alkmaar nog steeds een belangrijke marktstad voor de regio en is voor de villawijken in het Gooi de woonfunctie nog steeds essentieel. Ouderkerk aan de Amstel was eeuwenlang een belangrijke pleisterplaats van de trekschuit en is dat nu voor fiets- en watertoeristen. Daarbij worden dezelfde 'uitspanningen' langs de Amstel aangedaan als voorheen. In Muiden hebben de historische scheepswerven zich tot jachthaven en -werven getransformeerd. De kern van Bergen laat zien dat het doorgroeien van zo'n functie ook problemen kan opleveren. De herbergen als historisch trefpunt rond de kerk zijn moderne horeca-etablissementen geworden. Vanwege de hierdoor veroorzaakte overlast proberen de bewoners uitbreiding ervan te voorkomen.
Het boerderijdorp Twisk, waar de agrarische functie vrijwel is verdwenen, verandert door de komst van nieuwe – draagkrachtige – bewoners van karakter. Zij behouden weliswaar hun stolpboerderij, maar verbouwen het pand tegelijkertijd tot woonhuis. Vaak willen zij nieuwe bijgebouwen realiseren en hun groene erven bestraten. Gebeurt dat te veel, dan verdwijnen het groene karakter en de doorzichten naar het achterland. Instandhouding veroorzaakt hier een spanningsveld. Dit soort functieveranderingen zijn natuurlijk niet te keren, maar het proces moet in een

2 Themamiddag 'De grenzen van het beschermd stadsgezicht' maakte onderdeel uit van het onderzoek 'Het systeem van de historische stad', en werd gehouden op 18 juni 2008 te Utrecht. Van de presentaties en de reacties daarop is een verslag gemaakt.
3 Gesprek met Jean-Paul Corten, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 15 januari 2009.

beschermd gezicht wel nauwlettend worden 'begeleid', zoals de gemeente Medemblik dat in Twisk ook doet.

OMGRENZING Vaak wordt de harde omgrenzing als nadeel van het beschermd stads- en dorpsgezicht genoemd. Binnen de grens overheerst een historisch beeld en wordt op de rem getrapt wat bouwinitiatieven betreft, terwijl daarbuiten veel meer is toegestaan. Zo mag bijvoorbeeld in Broek in Waterland een bewoner net binnen het beschermd gezicht alleen een klein schuurtje met pannen dak bouwen, terwijl zijn buurman buiten de grens zonder problemen een groot platgedekt bijgebouw kan neerzetten. Een dergelijk groot verschil leidt tot langdurige onderhandelingen over de precieze loop van de omgrenzing bij het aanwijzen van een gezicht. Door het instellen van een 'bufferzone' wordt in Broek getracht de te scherpe grens te verzachten.
Veel Noord-Hollandse stadsgezichten hebben een 'natuurlijke' harde grens, de stadsgracht. Nieuwe ontwikkelingen vinden dan net erbuiten plaats, zoals bijvoorbeeld in Alkmaar. Daar ligt Overstad, waar de grootschalige ketens zich vestigen die voor de binnenstad niet geschikt zijn. Omdat het gebied op loopafstand ligt kan een bezoek aan beide gemakkelijk gecombineerd worden. In die zin kan de omgrenzing ook een positieve rol vervullen: buiten het beschermd gebied vestigen zich andere functies dan erbinnen. De stad kan hier grootschalig doorontwikkelen, terwijl de twee delen van de stad elkaar kunnen aanvullen. Hier is in principe niets tegen, op voorwaarde dat op een goede manier rekening wordt gehouden met zichtlijnen vanuit en naar het beschermde gebied.

HET BESCHERMD GEZICHT, INFORMATIE EN DRAAGVLAK

Hoe draagt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed informatie en kennis uit over de beschermde stads- en dorpsgezichten? En wat doen de gemeenten met die informatie naar hun burgers toe? Weten bewoners en gebruikers dat ze in een beschermd gezicht wonen en werken en waarom het is aangewezen?
Om hierop een antwoord te geven hebben we de websites van Rijksdienst en Noord-Hollandse gemeenten met beschermde gezichten geraadpleegd. Bij deze steekproef is ervan uitgegaan dat informatie ook voor leken gemakkelijk en snel beschikbaar zou moeten zijn.

INFORMATIE De website van de Rijksdienst geeft uiteraard informatie over beschermde stads- en dorpsgezichten. Er is algemene uitleg te vinden over wat het instrument inhoudt en een lijstje van alle ca. 350 gezichten in Nederland, met gemeente en jaar van aanwijzing. Een beschrijving of toelichting per gezicht met bijvoorbeeld beeld- of kaartmateriaal ontbreekt. Veelzeggend is ook dat voor het maken van deze publicatie de meeste toelichtingen en kaartjes bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed handmatig gefotokopieerd moesten worden, bij gebrek aan digitale beschikbaarheid.
Ook de (midden 2009 gepubliceerde) Erfgoedbalans besteedt weinig aandacht aan

beschermde stads- en dorpsgezichten.[4] Dit staat in schril contrast met wat bijvoorbeeld de website van UNESCO-Werelderfgoed te bieden heeft. Per land zijn over ieder aangewezen gebied een beschrijving te vinden en een uitleg van waarom het op de lijst is gezet. Het is duidelijk dat hier van rijkswege meer inzet en interesse nodig is; wat informatievoorziening betreft wordt het instrument schromelijk verwaarloosd. Maar ook op gemeentelijke websites blijkt verbazend weinig te vinden over de beschermde stads- en dorpsgezichten. De 50 gezichten die in Noord-Holland zijn aangewezen of waarvan de procedure is gestart, liggen in 27 gemeenten. Bij sommige daarvan is de informatie al via de startpagina te vinden, maar meestal moet de zoekfunctie, die elke gemeente heeft, er aan te pas komen.[5]

De gemeenten laten onderling enorme verschillen zien in de mate waarin en de manier waarop ze via het internet ruchtbaarheid geven aan hun beschermde gezicht(en). Grofweg kunnen daarbinnen drie categorieën worden onderscheiden: gemeenten waar geen enkele informatie te vinden is, gemeenten waar vrij gemakkelijk veel informatie voorhanden is, en een tussencategorie.

Tien gemeenten (Beemster, Bergen, Graft-De Rijp, Laren, Muiden, Ouder-Amstel, Schermer, Velsen, Weesp en Wijdemeren) geven geen enkele vermelding, zelfs niet in verband met informatie over een bestemmingsplan of bouwregelgeving. Opvallend is dat de gemeente Beemster niet meldt dat Middenbeemster een beschermd dorpsgezicht is, maar wel veel informatie geeft over de aanwijzing van de hele droogmakerij tot Werelderfgoed. Dit gegeven overvleugelt het nationale beschermd gezicht veruit.

Eveneens tien gemeenten (Alkmaar, Amsterdam, Blaricum, Bloemendaal, Bussum, Enkhuizen, Medemblik, Naarden, Niedorp en Texel) maken wel melding van het beschermd gezicht, maar op een plichtmatige manier. Meestal wordt alleen vermeld dat vanwege de bescherming de bouwregelgeving anders is dan elders. Soms wordt alleen informatie gevonden via het beschermende bestemmingsplan. De gemeente Naarden is een buitenbeentje: 'Naarden heeft één van de gaafste en meest oorspronkelijke verdedigingswerken van de wereld die bewaard zijn gebleven (...)', staat op de website. Merkwaardig genoeg meldt de trotse gemeente de aanwijzing tot beschermd stadsgezicht daarbij niet.

De overige zeven gemeenten (Den Helder, Edam-Volendam, Haarlem, Hilversum, Hoorn, Waterland en Zaanstad) besteden op een meer inspirerende manier aandacht aan hun beschermde gezicht(en). Het gemeentebestuur van Den Helder schrijft trots te zijn op de (recente, 2008) aanwijzing van de Stelling van Den Helder en de bewoners te feliciteren. Op verschillende plaatsen, onder meer via 'kunst en cultuur' en 'toeristen' is meer informatie te vinden. Edam-Volendam besteedt aandacht aan de aanwijzing op de toerismepagina, om de historische kwaliteiten van de stad aan te prijzen. Haarlem geeft via de monumentenlink niet alleen veel, diverse en

4 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Erfgoedbalans 2009. Archeologie, monumenten en cultuurlandschap in Nederland, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed*, Den Haag, 2009, p. 91.

5 De test is uitgevoerd in maart 2009.

interessante informatie, maar geeft ook aan hoe de gemeente met het beschermd stadsgezicht in het centrum wil omgaan. 'Het beschermd stadsgezicht is geen keurslijf van beperkende regels, maar juist een instrument om ervoor te zorgen dat op een zorgvuldige en creatieve wijze richting wordt gegeven aan veranderingsprocessen. Daarbij vormen de kwaliteiten van de oude stad een uitgangspunt en inspiratiebron.' Op de Hilversumse website staan links naar de 'Monumentenwaaier' en naar een uitgebreide folder speciaal over het beschermde gezicht Noordwestelijk Villagebied, waarin kort wordt beschreven wat er beschermenswaardig is hoe en de regelgeving en de handhaving werken.
De informatieve en wervende Monumentenwaaier is gemaakt voor monumenteneigenaren. Het beschermd gezicht wordt hierin ook genoemd. Hilversum wil zich profileren met zijn 'jonge monumenten', waarvan vele in het beschermd stadsgezicht liggen.
Hoorn afficheert zich als 'monumentenstad' via de link 'kunst en cultuur'. Daar wordt het beschermd gezicht kort genoemd. De gemeente is duidelijk trots op het historisch stadsbeeld en het roemrijk verleden en meldt na Amsterdam en Haarlem de grootste monumentenstad van Noord-Holland te zijn.
Op de website van gemeente Waterland worden drie van de beschermde dorpsgezichten (Broek in Waterland, Monnickendam en Marken) uitgebreid beschreven. Zuiderwoude, dat veel minder toeristen trekt, niet. Waterland is trots op zijn historie en wil daarmee het toerisme stimuleren, maar het predicaat beschermd gezicht speelt daarbij naar buiten toe niet expliciet een rol. Via de site is ook de buitengewoon informatieve brochure *Waardevol Waterland* verkrijgbaar, die is gemaakt om kennis en begrip onder monumenteneigenaren te vergroten.
Ook de gemeente Zaanstad besteedt via de link 'cultuur en toerisme' niet alleen aandacht aan de drie beschermde dorpsgezichten, maar ook aan de gemeentelijke cultuurhistorische waardenkaart, cultuurhistorische verkenningen, de monumentenlijst en industrieel erfgoed. Zaanstad wil zich op de kaart zetten als het oudste industriegebied van Europa en heeft daarvoor op een professionele manier ondersteunend beleid op poten gezet.

DRAAGVLAK EN KENNIS Goede informatievoorziening is nodig om draagvlak te creëren en kennis te verspreiden. Het succes van een beschermd stads- of dorpsgezicht staat of valt immers met de manier waarop het lokaal wordt opgepakt. Plaatselijk draagvlak is daarvoor essentieel. Uit de ingestuurde antwoorden op de door ons gehouden enquête blijkt dat alle Colleges van B en W en raadsleden van de beschermde stads- en dorpsgezichten in principe achter de aanwijzing staan, en ambtelijke diensten en bewoners bijna allemaal. Het zijn vooral ondernemers en winkeliers die het vaakst bezwaren hebben. Maar soms zijn ook zij positief.[6] Dit blijkt juist in die gezichten te zijn waar het toerisme – volgens dezelfde enquête – het sterkst is toegenomen sinds de aanwijzing.[7] Echt verrassend is dit niet, want uiteraard is de relatie tussen historische stads- en dorpsgezichten en toerisme sterk. Navraag bij een aantal historische en bewonersverenigingen leert dat zij heel goed

weten dat hun dorp of stad een beschermd stads- of dorpsgezicht is en dat zij daar ook achter staan. Bijvoorbeeld in Enkhuizen is het draagvlak voor het behoud van de stad groot. Ongeveer 10 procent van de bevolking is lid van de vereniging Oud Enkhuizen, die daardoor politiek een flinke vinger in de pap heeft.

Historische verenigingen en bewonersverenigingen houden zich vaak vooral bezig met het stadsbeeld, het voorkomen van sloop en het kritisch volgen van nieuwbouwplannen, vaak zonder daarbij direct het beschermd gezicht als argument te gebruiken. Dat blijft een abstract gegeven voor ze, vooral in de kleinere kernen. De toelichting van de Rijksdienst is dan ook vaak niet bekend, waardoor zij meestal niet weten wat er precies van waarde is. Soms wordt het wel als vaag argument gebruikt om iets mee tegen te houden: 'in ons beschermd gezicht past zus en zo niet'. Dat geldt bijvoorbeeld voor Bergen. Het beschermd gezicht 'leeft' daar bij de bewonersvereniging niet echt, mede door de luchthartige manier waarop de gemeente er tot voor kort mee is omgesprongen.[8] Hier is de toelichting evenmin bekend, terwijl de bewoners er wel in geïnteresseerd zijn. Betere informatie en vooral een bredere verspreiding ervan, zouden hier en ook elders buitengewoon zinvol zijn. Temeer daar Nederland in 2001 de 'Verklaring omtrent de rol van vrijwilligersorganisaties op het vlak van cultureel erfgoed' (Verklaring van Portoroz) heeft ondertekend.[9] Hierin worden richtlijnen gegeven voor een nieuwe vorm van maatschappelijke participatie in de erfgoedsector. In de verklaring wordt bijvoorbeeld het recht genoemd voor vrijwilligersorganisaties om 'toegang te hebben tot de informatie die noodzakelijk is voor hun werking bij het positief kritisch volgen van het overheidsbeleid inzake bescherming van het cultureel erfgoed'.[10]

Ook bij gemeentebestuur en gemeentelijke diensten zouden meer begrip en kennis de aanwijzing beter kunnen laten doorwerken. Niet alleen bij de afdeling Monumentenzorg, maar ook bij Ruimtelijke Ordening, Openbare Ruimte en Groen. Sommige, vooral kleinere, gemeenten geven zelf al aan hiervoor onvoldoende kennis en expertise in huis te hebben. In de enquête werd gevraagd wat er in het beschermd gezicht precies van waarde was. Slechts een enkeling geeft hier in eigen woorden antwoord op, vrijwel iedereen verwijst naar de toelichting.

Kortom: de informatievoorziening kan veel beter, zowel bij Rijk als gemeente. Het Rijk zou een website of een publicatie kunnen maken, met informatie over de beschermde stads- en dorpsgezichten in ons land. Denkbaar is ook dat de provincies daar een rol bij gaan spelen.

Hetzelfde geldt voor de meeste gemeenten. Als die al informatie verstrekken, is het

6 Bergen, Den Helder, Medemblik, Oosterend, Muiden, Weesp, Westzaan en Zaandijk.

7 Hierbij moet de kanttekening worden gemaakt dat steden Amsterdam, Alkmaar en Haarlem de enquête niet hebben beantwoord.

8 Mededeling van de heer T. Brouwer, voorzitter van de Bewonerscommissie Bergen (BBC), 7 april 2009. De gemeente werkt nu aan een bestemmingsplan dat veel beschermender van karakter is.

9 De Raad voor Cultuur wijst hierop in zijn advies van 6 februari 2009 aan minister Plasterk over de modernisering van monumentenzorg, zoals beschreven in het visiedocument *Een lust, geen last*.

10 Zie website: http://paola.erfgoed.net/vcm/nl/nieuwsbrief/vcm29/oslo.htm.

alleen in termen van bouwregelgeving en beperking van bouwmogelijkheden. Slechts zelden gaat het om stimulerende informatie met historische en/of culturele inhoud. Dat belemmert alle betrokkenen om zich op een goede manier voor een gebied in te zetten.

HET BESCHERMD GEZICHT ALS BASIS VOOR DE TOEKOMST

Voor elk beschermd stads- of dorpsgezicht zou de gemeente eigenlijk een visie moeten formuleren waarin staat hoe zij in de toekomst met het gebied denkt om te gaan. Uitgaande van de waardevolle karakteristiek van het gebied, de daar gewenste functies en de te verwachten dynamiek, kan de gemeente een wensbeeld formuleren en de strategie om dat te bereiken. Het streven erfgoed te behouden, de basis van het beschermd gezicht, kan daarbij op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. Maar dat wordt zelden gedaan.
Wel blijkt binnen de 50 Noord-Hollandse gezichten een aantal manieren van omgaan te onderscheiden, met een daarbij behorende ontwikkelingsrichting.

MOGELIJKE ONTWIKKELINGSRICHTINGEN ß *REDDINGSBOEI* Een aantal – vooral vroege – aanwijzingen beoogde een gebied of een deel ervan veilig te stellen, het cultureel erfgoed tastbaar en herkenbaar te houden en voor verdwijning te behoeden. In die tijd hadden andere belangen prioriteit. Soms gaat het om gebieden met een historisch karakter die door de hoge dynamiek rondom in het gedrang zijn geraakt. De hoge druk van buitenaf moest door de aanwijzing tot staan worden gebracht. Velsen werd een beschermd dorpsgezicht toen het noordelijk deel van het dorp al voor verbreding van het Noordzeekanaal was gesloopt. Het gebied is nu een rustige, historische enclave, omgeven door zware industrie en infrastructuur. Het dorp Haaldersbroek is tegen de uitbreidingen van Zaanstad aan komen te liggen, waardoor het in plaats van dorp in een open polder is geworden tot een historische kern te midden van industrie- en uitbreidingsgebieden.
Andere gezichten zijn aangewezen om ongewenste ontwikkelingen binnen het gebied zelf een halt toe te roepen. In De Rijp maakten de toenemende wijzigingen in de bebouwing en de toenemende verkeersdruk bescherming noodzakelijk. Meer recentelijk werd het Hilversumse Noordwestelijk Villagebied aangewezen op aandringen van bewoners en gemeente, omdat steeds meer villa's door grootschaliger appartementen werden vervangen of op weinig passende manier tot kantoren werden verbouwd.
Waar het beschermd gezicht als reddingsboei fungeert wordt – begrijpelijkerwijs – veel nadruk gelegd op het historische beeld. Hier wordt vooral gerestaureerd en opgeknapt en nieuwbouw krijgt een historisch jasje.

HISTORISCHE CONTINUÏTEIT Juist in de wat grotere steden wordt ernaar gestreefd de historische structuur te behouden, maar ook ruimte te laten voor eigentijdse, zorgvuldige invullingen. Het doorfunctioneren als dynamische stad is immers van groot belang en vanuit de benadering 'historische continuïteit' kan dat gebeuren in

de vormgeving van de 21ste eeuw, zoals iedere tijd eigen sporen heeft nagelaten. De ervaring heeft geleerd dat een fijnmazig historisch weefsel met vele onderling verschillende, individuele panden een grote veerkracht heeft. Eigentijdse nieuwbouw kan zich – uiteraard onder bepaalde voorwaarden – heel goed hierbinnen voegen.
Vooral de gemeente Haarlem streeft ernaar een duidelijk afleesbare nieuwe laag aan de binnenstad toe te voegen, zoals de Philharmonie en het gebied eromheen laten zien.
Ook in Amsterdam is de laatste tien jaar nogal wat eigentijdse nieuwbouw verrezen binnen het beschermd stadsgezicht, variërend van grote (overdekte) winkelcomplexen en onderwijsgebouwen tot individuele woonhuizen. Wel wordt hier inmiddels steeds meer historiserend gebouwd. Ook in Hoorn, Ouderkerk aan de Amstel en Alkmaar is op een aantal plekken eigentijdse nieuwbouw verrezen. Vaak gaat het om grootschalige, publieke gebouwen (stadhuis, bibliotheek, theater) met een opvallende vormgeving op een in het oog springende plek.

MOTOR | Soms wordt de aanwijzing tot beschermd gezicht aangegrepen als motor om een gewenste ontwikkelingsrichting te bewerkstelligen. Toen de Stelling van Den Helder tot beschermd stadsgezicht werd aangewezen, was dit een kans om Den Helder te profileren en een duidelijker 'gezicht' te geven. Er zijn plannen gemaakt om de Liniedijk beter ervaarbaar te maken. Rijkswerf Willemsoord is ingrijpend aangepakt en van publieksfuncties voorzien. De aanwijzing is gebruikt om het ambitieniveau op te krikken.
Het is vrij gebruikelijk – en terecht – dat de bescherming wordt aangegrepen om hogere kwaliteitseisen te stellen aan nieuwe ontwikkelingen. Met het beschermd gezicht als argument wordt het hoog leggen van de lat voor opdrachtgevers en burgers acceptabel. Als het goed is, brengt de aanwijzing tot beschermd gezicht op die manier een mentaliteitsverandering met zich mee.

CREËREN VAN EEN BEELD | In sommige beschermde gezichten blijkt (bewust of onbewust) naar een bepaald 'beeld' te worden toegewerkt. Zo ontstaat een 'historisch' dorps- of stadsbeeld dat in werkelijkheid nooit op die manier heeft bestaan. In de hoofden van ontwerpers, bewoners en gemeente leeft een streefbeeld dat soms een eigen bestaan gaat leiden en waarbij de plaatselijke mentaliteit een grote rol blijkt te spelen.
In Broek in Waterland wordt veel nieuw gebouwd in 'Broeker stijl', waarbij soms op 18de-eeuwse tekeningen afgebeelde huizen als voorbeeld dienen. Als dat – zoals in Broek – op een deskundige manier gebeurt, met kennis van en begrip voor de historische manier van bouwen, blijkt dat een bijzonder en waardevol dorpsbeeld op te leveren. Zo mogelijk worden 'vergissingen' uit het verleden gesloopt en door beter passende, vaak historiserende, nieuwbouw vervangen. Tot een aantal jaren geleden werd dit zelden gedaan, omdat bijvoorbeeld ontwerpers en welstandscommissies aan eigentijds bouwen de voorkeur gaven.
Bij een dergelijke aanpak is het wel belangrijk in het oog te houden wanneer de

maximale 'rek' is bereikt. Te veel nieuwbouw in een historisch jasje doorkruist het afleesbaar houden van de ontwikkelingsgeschiedenis. Het behoud van cultuurhistorische waarden is daarbij niet gebaat.
Bijzonder is in dit geval het gebied Hilversum-Oost, dat in 2008 als beschermd stadsgezicht in procedure is gebracht. De wijk is deels gerestaureerd en deels nieuw gebouwd in de stijl van de oorspronkelijke architectuur van Dudok: 'Dudok revisited'. Alle ongewenste latere toevoegingen zijn ongedaan gemaakt, waardoor naar een beeld is toegewerkt dat laat zien hoe de wijk er vlak na voltooiing uitgezien moet hebben. Daarna is het gebied beschermd, waardoor de gemeente de touwtjes strakker in handen kan houden. Het project en de bescherming passen goed in de visie van het College: Hilversum als Dudokstad.

BEHOUD VAN FUNCTIE Soms kan behoud van de functie voorwaarde zijn voor de instandhouding van het cultuurhistorisch erfgoed. Dat is bijvoorbeeld het geval bij droogmakerij De Schermer, waar de agrarische functie cruciaal is voor het open landschap van de droogmakerij en het bijbehorende watersysteem. Wanneer die verdwijnt, vervalt de essentie van het waardevolle cultuurlandschap. Worden er in de toekomst meer cultuurlandschappen als beschermd gezicht aangewezen, dan zal ook daar de functie een belangrijkere rol spelen dan in bebouwd gebied.

De hierboven genoemde benaderingen worden nu in Noord-Holland toegepast. Het is goed mogelijk dat in de toekomst andere manieren van omgaan worden ontwikkeld. Welke daarvan ook wordt gekozen, het is van belang dat die gedurende een langere periode consequent wordt toegepast. Want ruimtelijk beleid heeft een lange adem nodig. De resultaten ervan worden pas na vele jaren goed zichtbaar.
De vraag is nu of de toelichtingen bij de aanwijzing tot beschermd stads- of dorpsgezicht voldoende kennis bieden om een strategische keuze voor een benaderingsrichting te kunnen maken.

DE CULTUURHISTORISCHE ONDERLEGGER De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed geeft in de toelichting aan wat er van zodanig belang is in het gebied dat het middels het beschermende bestemmingsplan gewaarborgd moet worden. In de praktijk blijkt dat de recentere toelichtingen – de zogenaamde groene boekjes – daar redelijk op zijn toegesneden, maar veel van de oudere toelichtingen zeker niet. Soms is het een ware toer daaruit te distilleren wat precies behoudenswaardig is, laat staan dat er een aanzet voor een visie uit blijkt. Sommige oudere toelichtingen besteden vooral aandacht aan de geschiedenis van het gebied of aan individuele bebouwing en niet zozeer aan het ruimtelijk karakter. Daar komt nog bij dat veel van de toelichtingen decennia geleden zijn geschreven en nodig actualisering behoeven. Dit soort toelichtingen zijn nauwelijks meer geschikt om beleid op te maken.
Maar zelfs al sorteert de toelichting wel goed voor, dan nog is de 'vertaalslag' om de waardevolle samenhang van het gebied goed in ruimtelijk beleid te verankeren

lastig. De grote gemeenten, waar meer kennis en affiniteit aanwezig is, zijn hiertoe beter in staat.
De vernieuwing van bestemmingsplannen elke tien jaar, zoals de nieuwe Wro die eist, kan aanleiding zijn de vertaalslag tussen toelichting en bestemmingsplan nog eens tegen het licht te houden. Meer sturing vanuit Rijk (of provincie) en samenwerking met andere, vergelijkbare gemeenten is wenselijk. Maar zelfs al sorteren de toelichtingen wel goed voor, dan nog zijn ze voor sommige gemeenten, zoals Bergen en het Noordwestelijk Villagebied in Hilversum, naar de smaak van de gemeente te globaal voor wat zij willen beschermen. Dan is dus aanvullend onderzoek nodig.

AANVULLEND ONDERZOEK ß Bovengenoemde tekortkomingen van de toelichting trachten veel gemeenten op te vullen door een Cultuurhistorische Verkenning te (laten) maken, een document waarin gedetailleerd staat beschreven wat bijvoorbeeld de stedenbouwkundige, architectonische en landschappelijke waarden ter plaatse zijn. Het bestemmingsplan moet daar gemakkelijk op in kunnen haken.
Het is interessant om te zien hoe, al decennia geleden, sommige stedenbouwkundige bureaus in feite zelf dit hiaat hebben opgevuld. Bureau Zandvoort heeft in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw voor een aantal Noord-Hollandse gemeenten, zoals Twisk, Broek in Waterland en Enkhuizen, gedetailleerde bestemmingsplannen gemaakt. In feite gaat het om een plan met veel onderliggende gevisualiseerde analyses, een bestemmingsplan en een beeldkwaliteitplan in één.

GEBIEDSSPECIFIEK BOUWEN ß Kennis en begrip over wat er precies van waarde is in een bepaald gezicht is dus van groot belang. Het gaat daarbij om kennis van hoe het gebied in elkaar steekt, en wat de karakteristieke bebouwing daarbinnen is. Een analyse van de bebouwing kan de basis vormen voor passende nieuwbouw, zonder dat daarvoor het bestaande idioom letterlijk gekopieerd hoeft te worden. Het wat grotere wooncomplex De Monnik in het Amsterdamse wallengebied is daarvan een fraai voorbeeld. De bebouwing voegt zich op een heel eigen manier en met moderne materialen perfect in de omgeving. Het Johannes Enschedéhofje in Haarlem is een eigentijdse interpretatie van de karakteristieke, historische hofjesstructuur.
Zonder gebiedsgerichte kennis bestaat het gevaar dat vrijwel dezelfde 'historische' nieuwbouw verrijst in beschermde gezichten die onderling een heel verschillende karakteristiek hebben. Een historisch sausje lijkt het ontwerp van een gebouw of een nieuwe invulling al snel passend genoeg te maken. Dat is jammer, omdat daarmee aan het eigen karakter van het gebied wordt voorbijgegaan. Dan kunnen bepaalde typen gebouwen ook op een verkeerde plaats verrijzen. Pakhuizen in een boerderijlint of een rij individuele grachtenhuizen in een als één geheel ontworpen tuindorp. Het komt helaas steeds vaker voor. Juist in beschermde gezichten behoort de geschiedenis geen grabbelton te zijn waarin naar willekeur een greep kan worden gedaan. Stad en dorp verliezen dan hun logica en de ontwikkelingsgeschiedenis

wordt onleesbaar. De gemeente Waterland bijvoorbeeld heeft dit goed begrepen. In de brochure *Waardevol Waterland* wordt aandacht besteed aan de onderling verschillende manieren van bouwen in de kernen Broek in Waterland, Marken en Monnickendam.

HET BESCHERMD GEZICHT EN HET BESTEMMINGSPLAN

De aanwijzing tot beschermd stads- en dorpsgezicht heeft tot gevolg dat er een beschermend bestemmingsplan moet worden gemaakt, of dat het vigerende plan in die zin wordt aangepast. Dat is goed, omdat het bestemmingsplan rechtszekerheid biedt en de mogelijkheid geeft de te beschermen waarden vooraan in het planproces een rol te laten spelen. De voorschriften in een beschermend bestemmingsplan kunnen verder gaan dan dat van een gewoon gebied, omdat de voor dat gezicht specifieke 'waarden' erin tot hun recht moeten komen.

STAND VAN ZAKEN ß Veel Noord-Hollandse gemeenten werken momenteel aan een nieuw beschermend bestemmingsplan of hebben een bestemmingsplan dat onlangs in werking is getreden.

De Wro 2008 schrijft immers voor dat bestemmingsplannen iedere tien jaar geactualiseerd moeten worden. Sommige plannen waren al enige decennia oud en worden nu herzien. Daarvan zijn of worden verreweg de meeste door externe bureaus gemaakt.[11]

De in de toelichting opgenomen waarden van het gebied moeten in het bestemmingsplan worden opgenomen. Om er zeker van te zijn dat de vertaalslag goed gebeurt, zou een checklist van minimumeisen goede diensten bewijzen. Momenteel bestaat zoiets niet. Richtlijnen ontbreken, waardoor elke gemeente opnieuw het wiel tracht uit te vinden. Sommige gemeenten stellen met nadruk dat meer steun hierbij welkom zou zijn. Medewerkers van de Rijksdienst zelf zijn zich er terdege van bewust dat een goed kader – vooral voor de kleinere gemeenten – uitermate nuttig zou zijn.[12] Zijzelf hebben de kennis in huis en hanteren immers impliciet wel richtlijnen, maar die zijn nooit op schrift gesteld.

Een bestemmingsplan biedt meer rechtszekerheid dan andere planvormen. Veel gemeenten pogen daarom zo veel mogelijk hierin onder te brengen.[13] Normaal gesproken worden in een bestemmingsplan rooilijnen, nok- en goothoogte vastgelegd en het al of niet mogen samenvoegen van panden. Wat vormgeving betreft kunnen in feite alleen voorschriften worden opgenomen over structuurbepalende karakteristieken, zoals een voor een dorp beeldbepalende kleur of bouwmateriaal of de symmetrische opbouw van een tuindorp. De grens van wat hierin wel of geen plaats kan krijgen, blijkt uitermate vaag. Momenteel zijn gemeenten ieder voor zich bezig de grenzen van het beschermend bestemmingsplan af te tasten. Zij zoeken de 'rek' erin op om er zo veel mogelijk aan vormgeving gerelateerde voorschriften in onder te brengen. Bij deze lastige zoektocht blijken gemeenten nauwelijks bij elkaar te rade te gaan. Sturing vanuit Rijk of provincie zouden ze ook hierbij goed kunnen gebruiken.

De Rijksdienst voor het Cultuurhistorisch Erfgoed heeft recentelijk een rapport laten maken getiteld 'Archeologie en bestemmingsplannen' naar aanleiding van de inwerkingtreding van de Wet op de archeologische monumentenzorg. Daarin is een set voorbeeldvoorschriften opgenomen. Voor beschermde stads- en dorpsgezichten kan iets vergelijkbaars gemaakt worden. Ook een gemeentelijke modelverordening voor beschermde gezichten zou nuttig zijn. Wellicht is hier ook een rol voor de provincie weggelegd.

TWEE VARIANTEN ß Bij het opzoeken van de 'rek' vallen twee benaderingen op. In sommige recente bestemmingsplannen is het beschermd gezicht als 'dubbelbestemming' opgenomen. Het beschermd gezicht met bijbehorende voorschriften of bouwregels vormt als het ware een tweede laag: de bestemmingen blijven eronder gelden. De gemeente Bergen herziet momenteel op die manier haar bestemmingsplan, omdat die aanpak voor de samenhang van het gebied overzichtelijker wordt gevonden. De veranderruimte voor de bestaande bebouwing is daarin gering. Ontheffing is wel mogelijk, als uit het advies van de Commissie Cultuurhistorische Kwaliteit (CCK) blijkt dat de waarden die samenhangen met het dorpsgezicht niet onevenredig worden aangetast. De waarden die bij de adviesprocedure worden betrokken, staan beschreven in termen als 'het besloten en intieme karakter van de kerkring', het 'afwisselende bebouwingsbeeld'. Aan vormgeving gerelateerde aspecten zijn dus op deze manier aan het bestemmingsplan gekoppeld.
In het bestemmingsplan voor het Hilversumse Noordwestelijk Villagebied zijn voorschriften opgenomen die wildgroei van appartementen in of opbouwen op villa's moeten tegengaan. Daarbij gaat het niet zozeer om de functie op zich, maar om de manier waarop het gebouw daarvoor qua vormgeving wordt aangepast. Vrijstelling op het verbod van vergroting van het aantal woningen door een zelfstandige woonlaag in de kap kan bijvoorbeeld verleend worden als geen loggia's of balkons in de kap worden aangebracht en de tuin niet wordt verkaveld. Ook dergelijke bepalingen rekken het instrument bestemmingsplan op.[14]
Paradoxaal genoeg zijn bestemmingsplannen in de loop der tijd steeds globaler en meer juridisch van toon geworden. Het digitaal toegankelijk maken ervan leidt tot steeds meer uniformiteit. Vanuit erfgoed en monumentenzorg gedacht zijn juist eerder kwalitatieve uitspraken en gedetailleerdere voorschriften wenselijk. De uit-

11 Voor de twintig bestemmingsplannen binnen beschermde gezichten waarvan de enquête is teruggestuurd, zijn er slechts vier door de gemeente zelf gemaakt (Zaanstad en Texel). En uit gemeentelijke websites blijkt dat in minstens achttien beschermde gezichten in Noord-Holland een nieuw bestemmingsplan in de maak is, of in de afgelopen twee jaar in werking getreden.
12 Gesprek met Lodewijk van Roij, 10 februari 2009.
13 De gemeente Maastricht probeert monumenten, waardevolle cultuurhistorische elementen via het bestemmingsplan te beschermen. De gemeente lokt een proefproces uit om duidelijkheid te krijgen over de juridische houdbaarheid ervan.
14 Zie voor bestemmingsplan Hilversum Noordwestelijk Villagebied www.hilversum.nl/bestplan/docs/118/118voorschriften5.htm.

gebreidere en heel locatiespecifieke bestemmingsplannen uit de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn voor dit type gebieden veel beter geschikt. Zij zijn door stedenbouwkundigen gemaakt en niet door planologen en juristen, hetgeen er duidelijk aan valt af te lezen.

AANVULLEND INSTRUMENTARIUM ß Al eerder is erop gewezen dat voor het borgen van cultuurhistorisch erfgoed een bestemmingsplan alleen, dat immers primair is gericht op bestemmingen, bouwvolumes, rooilijnen, verhouding bebouwd-onbebouwd en uitbreidingsmogelijkheden, feitelijk niet voldoende is. Want een bestemmingsplan kent alleen objectieve regels en dus zwart of wit, en geen nuances van grijs. Vormgevingsaspecten kunnen in het huidige type bestemmingsplan niet objectief worden verwoord en moeten daarom een plaats krijgen in een welstandsnota of een beeldkwaliteitplan.
In de praktijk werkt het ook al zo: in alle gemeentelijke Noord-Hollandse welstandsnota's is het beschermd gezicht beschreven als een apart gebied waar een bijzonder welstandsregime van kracht is. Daardoor wordt de lat hoger gelegd en gelden er meer, preciezere, en op het gebied toegesneden welstandscriteria voor detaillering, materiaal- en kleurgebruik. Ingrepen die normaliter vergunningvrij zijn, zijn in beschermde stads- en dorpsgezichten wel vergunningplichtig.
Beeldkwaliteitplannen kunnen een uitstekende aanvulling vormen op de welstandsnota door bijvoorbeeld bijzondere aandacht te besteden aan de inrichting van de openbare ruimte. Binnen elk beschermd stads- en dorpsgezicht is immers niet alleen de bebouwing van belang, maar juist ook het openbaar gebied. In Alkmaar werpt een dergelijk beeldkwaliteitplan momenteel zijn vruchten af.

TUSSEN WAL EN SCHIP ß In het onderzoek naar de effectiviteit van beschermde stads- en dorpsgezichten van het Nationaal Restauratiefonds[15] gaf maar liefst 40 procent van de ondervraagde gemeenten aan dat binnen het gebied ongewenste nieuwbouw heeft plaatsgevonden. Kennelijk heeft de gemeente onvoldoende instrumenten in handen om dit soort ontwikkelingen het hoofd te kunnen bieden.
Hoe worden bouwinitiatieven in beschermde stads- en dorpsgezichten in de praktijk beoordeeld? De in de toelichting van de Rijksdienst vermelde waarden zijn in het bestemmingsplan verwerkt, maar wat als er een bouwaanvraag komt? Wanneer is een bouwplan passend binnen het gezicht en wanneer niet? Het bouwplan wordt door de welstandscommissie of de monumentencommissie beoordeeld, of door beide. Sommige gemeenten vragen nadrukkelijk de monumentencommissie om advies, andere niet. De welstandscommissie heeft beperkte kennis van de cultuurhistorische waarden van het betreffende gebied. De toelichting van de Rijksdienst kennen ze meestal niet, waardoor een duidelijk beoordelingskader ontbreekt. De welstandsnota bevat vaak wel gedetailleerde, maar uiteraard alleen op de bebouwing toegesneden criteria. Het zou goed zijn bij de behandeling van bouwplannen in een beschermd gezicht een architectuur- of cultuurhistoricus aan de commissie toe te voegen. De monumentencommissie heeft meer zicht op de cultuurhisto-

rische waarden, maar weet vaak niet precies waar haar mandaat ophoudt en dat van welstand begint. Er is immers geen sprake van een beschermd monument. Over wie beoordeelt en op welke manier bestaat dus onduidelijkheid.

HET BESCHERMD GEZICHT ALS GEBIEDSGERICHTE MONUMENTENZORG

SITUATIE NU Lag voorheen binnen de monumentenzorg het accent op objecten, al sinds jaren verschuift de aandacht steeds meer naar het gebouw in zijn omgeving, of zelfs naar de omgeving op zich.[16] Het instrument beschermd stads- en dorpsgezicht kan worden gezien als vooruitgeschoven post van deze tendens naar een gebiedsgerichte aanpak. Het instrument wordt immers gedragen door de ministeries van OCW en VROM. Cultuur en ruimtelijke ordening worden aan elkaar gekoppeld door het opnemen van de te beschermen waarden in het bestemmingsplan. Een groot voordeel van deze insteek is, zoals hiervoor aangegeven, uiteraard dat aan het begin van het planproces duidelijk is wat van waarde is en waarom.
Met het instrument beschermd stads- en dorpsgezicht is inmiddels enkele decennia ervaring opgedaan. Verreweg de meeste betrokkenen zijn er tevreden over, maar geven wel aan dat het instrument na bijna vijftig jaar geactualiseerd moet worden. Voor wie zich realiseert dat welstandsnota's, beeldkwaliteitplannen en de beleidsnota Belvedere nog decennia op zich zouden laten wachten toen het eerste beschermde gezicht werd aangewezen, is dat geen verrassing.

VISIE OP DE MODERNISERING VAN DE MONUMENTENZORG (MOMO) In november 2008 is de visie van minister Plasterk op de modernisering van de monumentenzorg gepresenteerd, onder de titel *Een lust, geen last*. Globaal gezien wordt daarin voorgesteld monumentenzorg meer gebiedsgericht en ontwikkelingsgericht te maken, en om burgers meer participatiemogelijkheden te geven.
Er wordt gepleit voor een integrale regelgeving waarbij cultuurhistorische waarden vanaf het begin binnen de ruimtelijke planvorming een herkenbare plaats innemen. In het verlengde daarvan wordt voorgesteld het aanwijzingsbeleid van beschermde stads- en dorpsgezichten stop te zetten, 'aangezien cultuurhistorische waarden vroegtijds in de ruimtelijke ordening geborgd worden'.[17] Bedoeld zal worden het opnemen van (tot niets verplichtende) cultuurhistorische informatie in bestemmingsplannen.

REACTIES Een groot aantal organisaties en andere betrokkenen heeft op de visie van de minister gereageerd. Het Restauratiefonds noemt het beleidsinstrument van beschermde stads- en dorpsgezichten essentieel voor de gebiedsgerichte

15 *Beschermde stads- en dorpsgezichten: de effectiviteit van het beleidsinstrumentarium*, 2006, Nationaal Restauratiefonds, p. 15.
16 Eenzelfde verschuiving heeft zich ook voorgedaan binnen de archeologie en het welstandstoezicht.
17 Ministerie van OCW, *Een lust, geen last. Visie op de modernisering van de monumentenzorg*, november 2008, p. 16. Voor reacties zie: www.erfgoednederland.nl/projecten/modernisering-monumentenzorg-momo.

bescherming en instandhouding van onze historisch waardevolle steden en dorpen, mede door de vele positieve nevenfuncties ervan. Zo moet de lokale politiek door de democratische doorwerking terdege rekening houden met de aanwijzing. Bovendien wordt de gemeente erdoor aangespoord flankerend beleid te ontwikkelen, bijvoorbeeld voor reclame of verkeer en vervoer. Het Fonds pleit er daarom voor het instrument te behouden en aan te passen aan hedendaagse opvattingen over de functionaliteit ervan.[18] Ook de Rijksadviseur voor het Cultureel Erfgoed, mr. W. Eggenkamp, zet vraagtekens bij het voorstel. Namens het College van Rijksadviseurs bepleit hij juist uitbreiding van het aantal gezichten. Hij ziet één type gebiedsbescherming voor zich, ook voor waardevolle landschappen en stedenbouwkundige structuren. Aan te wijzen door het Rijk, omdat alleen daar het overzicht is.

Om de cultuurhistorische waarden van de context goed mee te laten wegen bij ontwikkelingsplannen, zoals de Momo-visie wil, pleit de Raad voor Cultuur voor het opnemen van een 'erfgoedtoets' in bestemmingsplannen.[19] Bovendien waarschuwt de Raad voor overhaast handelen. 'Zolang er nog geen alternatief, wettelijk verankerd middel is om structuren voor de langere duur te kunnen beschermen', blijft het instrument beschermd stads- en dorpsgezicht een adequate mogelijkheid bieden. De Raad pleit er ook voor het maatschappelijk draagvlak en de betrokkenheid van burgers te stimuleren en wijst in dat verband op de Verklaring van Portoroz. Bovendien waarschuwt de Raad voor overbelasting van monumentale binnensteden. Te veel nadruk op *leisure* holt de steden immers uit en verdringt de woonfunctie. De Federatie Welstand wijst er in haar commentaar op dat de minister in zijn visie het stelsel van monumentenzorg beschrijft alsof het louter om objecten gaat. De Federatie wijst erop dat juist het systeem van structuurbescherming zoals dat geldt voor beschermde gezichten uitgangspunt kan zijn voor de (door de minister gewenste) gebiedsgerichte monumentenzorg. De Bond Heemschut noemt het afschaffen van het beschermd stads- en dorpsgezicht 'merkwaardig, omdat juist deze beschermingsmaatregel nu juist de mogelijkheid biedt om de transformatie van grotere gebieden (. . .) te begeleiden'. De Bond vraagt zich af welke instantie zich gaat ontfermen over het gat dat daardoor valt en welke criteria hierbij worden gehanteerd.

Alle hierboven genoemde adviseurs en organisaties bepleiten het behoud van het instrument beschermd stads- en dorpsgezicht, eventueel in een aangepaste, gemoderniseerde vorm.

CONCLUSIE VANUIT DE NOORD-HOLLANDSE PRAKTIJK Bij beschermde stads- en dorpsgezichten gebeurt in feite al wat minister Plasterk in zijn Momo-visie voorstelt: de cultuurhistorische waarden worden vooraan in het planproces ingebracht. Dat de minister desondanks voorstelt het aanwijzingsbeleid voor beschermde stads- en dorpsgezichten te stoppen, is vanuit de praktijk gezien onbegrijpelijk. Wie weet hoe lastig het voor gemeenten nu al is om (de al door de Rijksdienst beschreven) cultuurhistorische waarden op een goede manier in het bestemmings-

plan en andere planvormen in te bedden, begrijpt dat het voorstel ook weinig realistisch is. Bovendien is niet alle erfgoed vergelijkbaar.
Een bouwproject binnen een beschermde historische binnenstad is een heel ander soort opgave dan het herstructureren van een militaire verdedigingslinie, het herontwikkelen van een bedrijfsterrein of het beter zichtbaar maken van verdwenen kreken in het landschap. In het eerste geval zijn er geautoriseerde, al vastgelegde waarden in het geding. Het gaat in feite om het begeleiden van nieuwe ontwikkelingen in een waardevolle omgeving, met als oogmerk die omgeving zo goed mogelijk te laten voortbestaan. Hier is cultuurhistorie het primaire uitgangspunt. Dankzij dit beleid staan de meeste historische steden en dorpen er dan ook redelijk goed bij. In het tweede geval wordt een tweede leven gezocht voor bestaande structuren en elementen, of het cultureel erfgoed dient als aanknopingspunt of inspiratie voor een transformatie- of ontwikkelopgave.
Daarom verdient het zorgvuldiger en beter inbedden van het beschermd stads- en dorpsgezicht de voorkeur. De mogelijkheden van het bestaande instrumentarium worden niet volledig benut en planvormen zijn niet goed op elkaar afgestemd. Parallel daaraan kan de daarmee opgedane ervaring worden gebruikgemaakt bij het vroegtijdig bij de ruimtelijke planvorming betrekken van andere, nog niet geautoriseerde, cultuurhistorisch waardevolle gebieden en structuren. Een betere informatievoorziening zal daarbij bijdragen aan een groter en beter gemotiveerd plaatselijk draagvlak.

HET BESCHERMD GEZICHT ALS HANDVAT EN STIMULANS

Gemeenten en bewoners zijn vrijwel altijd trots op hun beschermd stads- of dorpsgezicht; de aanwijzing heeft een belangrijke symboolwaarde.
De betrokken partijen maken op verschillende manieren van het predicaat gebruik. De gemeente kan zich ermee profileren om meer bezoekers te trekken uit binnen- en buitenland. De hoge kwaliteit van historische binnensteden is bovendien een belangrijke vestigingsfactor voor nieuwe bewoners en bedrijven, en uiteindelijk levert de bescherming banen op. Ook de vastgoedwaarde wordt erdoor beïnvloed.
Bewoners grijpen het beschermd dorpsgezicht aan om hun identiteit en hun geschiedenis betekenis te geven. Bovendien kan het erfgoed voor hen een argument zijn om ongewenste ontwikkelingen tegen te houden. De meeste door ons gesproken bewoners en ambtenaren hebben grote waardering voor de continuïteit die het instrument met zich meebrengt. De manier van omgaan met het gebied reikt daardoor verder dan de politieke waan van de dag. Het aangewezen worden tot beschermd gezicht stimuleert bovendien het historisch besef ter plaatse.
Ambtelijke diensten, architecten, stedenbouwkundigen en (architectuur)historici

18 Brief Nationaal Restauratiefonds aan minister Plasterk, d.d. 12 februari 2009.
19 De Raad voor Cultuur wil, geheel terecht, misverstanden over de betekenis van het woord 'cultuurhistorie' voorkomen en gaat ervan uit dat de cultuurhistorische waarden betrekking hebben op historische architectuur, stedenbouw, (groen)structuren, landschap, tuinen en archeologie, Advies Moderne Monumentenzorg, d.d. 6 februari 2009.

grijpen de aanwijzing tot beschermd gezicht aan om een zorgvuldiger aanpak van bouwinitiatieven af te dwingen. In beschermde gezichten kan de gemeente immers beter de regie in handen houden, omdat vergunningsvrij bouwen niet mogelijk is. Vaak wordt ook flankerend beleid ontwikkeld, zoals een plan voor de openbare ruimte, een reclamenota of subsidieverordeningen. De bijzondere aandacht voor het gebied blijkt inspirerend te kunnen werken en handvatten te bieden voor het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit. En makelaars gebruiken het beschermd gezicht in hun advertenties om het plaatselijke huizenaanbod mee aan te prijzen.
Het beschermd stads- en dorpsgezicht heeft dus vele kanten. Misschien is die veelzijdigheid ook wel de kracht ervan. Als het instrument niet al bijna vijftig jaar had bestaan, dan zou het nu uitgevonden moeten worden.

LITERATUUR

Bosma, J.E., College van Rijksadviseurs, *Het post-Belvederetijdperk. Cultuurhistorisch beleid verankerd in de ruimtelijke ordening en in de ontwerpopgave,* Den Haag, 2008.

Commissie Bescherming en Ontwikkeling, *De ruimte in de tijd geplaatst*, Zeist, 1997.
Commissie Bescherming en Ontwikkeling, *Tijd & Ruimte*, Amersfoort, 2007.
Corten, J.P. (red.), *Bescherming van stads- en dorpsgezichten*, RDMZ Wet en regelgeving, Zeist, 2002.

Dun, P. van, 'Vijftig jaar stedenbouwkundige monumentenzorg', in: *In dienst van het erfgoed. Jaarboek Monumentenzorg 1997*, Zwolle, 1997.

Elbers, A., W. de Graaf, *Jaaruitgave Monumenten. Regelgeving, financiering en beleid*, Den Haag, 2007.
Erfgoed Nederland, *Monumentenjaarboek 2007,* Amsterdam, 2007.

Flexus AWC, *Sturing in het beschermde stadsgezicht. Evaluatie van bestemmingsplannen in de binnenstad van Utrecht ten aanzien van het behoud van de cultuurhistorische waarden,* Rotterdam, 2007.
Flexus AWC, 'Stadsgezicht, beschermd en gehavend', *Oog voor Welstand*, 15 (2008).
Flexus AWC, *Themamiddag 'De grenzen van het beschermd stadsgezicht'. Verslag presentaties en discussies*, 18 juni 2008.

Jutstra, R., *Beschermde stads- en dorpsgezichten op het tweede gezicht. De toepassing van het instrument in de praktijk*, thesisonderzoek Omgevingswetenschappen, Wageningen Universiteit, 2005.

Kleij, E. van der, *Architectuur en stedenbouw in Noord-Holland* (MIP), RACM/ Waanders, Zeist/Zwolle, 1993.

Meurs, P., 'Verzuild maar verenigd. Het geheugen in de stad van morgen', *Open*, nr. 7 (2004), pp. 174-181.
Ministerie van OCW, *Een lust geen last. Visie op de modernisering van de monumentenzorg*, Den Haag, 2008.
Muskee, M., 'Maastricht beschermt monumenten via bestemmingsplan', *VNG Magazine*, 12 september 2008.

Nationaal Restauratiefonds, *Beschermde Stads- en dorpsgezichten. De effectiviteit van het beleidsinstrumentarium,* Hoevelaken, 2006.
Nationaal Restauratiefonds, *Monument en beschermd stads- en dorpsgezicht,* Hoevelaken, 2007.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Monumenten in Noord-Holland*, Zwolle, 2006.
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Toelichtingen bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd dorps- of stadsgezicht*, Zeist, 1966-2009.
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Evaluatie cultuurhistorie in gemeentelijke ruimtelijke plannen,* Royal Haskoning, december 2008.
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Erfgoedbalans 2009. Archeologie, monumenten en cultuurlandschap in Nederland*, Den Haag, 2009.

Valk, A. van der, J.P. Corten, *Een functie voor het verleden, slotdocument van het project Bescherming en Bestemming,* Zeist/Wageningen, 2006.
Vreeze, N. de (red.), *Landschap NH, Over de regie van functieveranderingen en bouwactiviteiten in het landelijk gebied van Noord-Holland,* Alkmaar, 2007.

websites:
www.cultureelerfgoed.nl/wonen/stads-en-dorpsgezichten
www.erfgoednederland.nl/projecten/modernisering-monumentenzorg-momo

MET DANK AAN

Pieter Baars (Nationaal Restauratiefonds)
Ron Baltussen (Hooyschuur architecten bna)
Sumintra Bhikoe (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)
Anita Blom (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)
Anita van Breugel (gemeente Bergen)
Bart Broex (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)
Ted Brouwer (Bewonersvereniging Bergen Centrum)
Sybren Bruinsma (gemeente Waterland)
Jean- Paul Corten (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)
Jenneke van Diest (gemeente Bussum)
Marlies van Diest (Marlies van Diest Ontwerp)
Atsie Drijver (Historische Vereniging Oud Broek in Waterland)
Jacco Eenkoren (gemeente Enkhuizen)
Klaas Gorter (gemeente Enkhuizen)
Marloes van Haaren (WZNH Monumentenadviescommissie)
Jelte van der Heide (Bewonersvereniging Bergen Centrum)
Anne-Hans van de Herbergen (gemeente Enkhuizen)
Dorine van Hoogstraten (WZNH Monumentenadviescommissie)
Nanette de Jong (WZNH Monumentenadviescommissie)
Hans Kodde (WZNH Monumentenadviescommissie)
Irmgard van Koningsbruggen (VU Amsterdam)
Marinus Kooiman (Beek & Kooiman Cultuurhistorie)
Ingrid Langenhoff (WZNH)
Erik Mattie (Bureau M&DM)
Jeanny Mudde-Crezée (WZNH)
Remco Reijke (Islant atelier voor stedenbouw)
Lodewijk van Roij (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)
Marinke Steenhuis (Steenhuis Stedenbouw/Landschap)
Henk de Visser (WZNH)
Hugo van Velzen (Flexus)
Piet de Vries (Historische Vereniging Oud Enkhuizen)
Marcel van Winsen (Flexus)
Thomas van der Zande (SAB Amsterdam BV)

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van het Stimuleringsfonds voor Architectuur in Rotterdam op grond van de Regeling Projectsubsidies Belvedere

COLOFON

UITGAVE
Architectura & Natura, Amsterdam 2009
in samenwerking met
WZNH adviescommissies voor
ruimtelijke kwaliteit, Alkmaar

SAMENSTELLING EN REDACTIE
Marijke Beek, Ana van der Mark,
Noud de Vreeze

TEKSTEN EN FOTOGRAFIE
Marijke Beek, Ana van der Mark

TEKSTCORRECTIE
Els Brinkman, Amsterdam

KAARTEN
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed,
Amersfoort

GRAFISCH ONTWERP
Piet Gerards Ontwerpers, Amsterdam
(Piet Gerards en Monique Hegeman)

DRUK
Calff & Meischke, Amsterdam

BINDEN
Binderij Meeuwis, Amsterdam

© 2009 Architectura & Natura
en auteurs

www.architectura.nl

ISBN 978 90 7686 399 3